

DISKURZUS

A Batthyány Lajos Szakkollégium
Tudományos Folyóirata

3. évfolyam
2013. 2. szám

DISKURZUS

A SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUMÁNAK TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA | GYŐR

HARMADIK ÉVFOLYAM | 2013/2. SZÁM.

KÉZIRAT LEZÁRVA | 2013. NOVEMBER

FŐSZERKESZTŐ | DR. KÁLMÁN JÁNOS

OLVASÓ SZERKESZTŐ | SZENTGYÖRGYVÁRI TAMÁS

HEGEDŰS LAURA

KOBL TAMÁS

A KIADÓ KÉPVISELŐJE | DR. KÁLMÁN JÁNOS

A SZAKMAI BIZOTTSÁG ÁLLANDÓ TAGJAI | DR. BENDE-SZABÓ GÁBOR CSC., EGYETEMI DOCENS,
DR. KOVÁCS GÁBOR PHD, EGYETEMI DOCENS,
DR. SZEGEDI ANDRÁS PHD, EGYETEMI DOCENS,
DR. SMUK PÉTER PHD, EGYETEMI DOCENS,
DR. SULYOK GÁBOR PHD, EGYETEMI DOCENS.

A SZAKMAI BIZOTTSÁG MEGHÍVOTT TAGJAI | DR. BARNA ATTILA PHD, EGYETEMI DOCENS,
DR. GÖNDÖR ÉVA PHD, EGYETEMI DOCENS,
DR. NÉMETH IMRE PHD, EGYETEMI DOCENS,
DR. LAPSÁNSZKY ANDRÁS PHD, EGYETEMI DOCENS,
DR. GYŐRI CSABA, EGYETEMI TANÁRSÉGÉD.

A BORÍTÓ FARKAS ÁDÁM MUNKÁJA.

MINDEN JOG FENNTARTVA. BÁRMILYEN MÁSOLÁS, SOKSZOROSÍTÁS, ILLETVE ADATFELDOLGOZÓ
RENDSZERBEN VALÓ TÁROLÁS A KIADÓ ELŐZETES ÍRÁSBELI HOZZÁJÁRULÁSÁHOZ VAN KÖTVE.

A 2013. ÉVI 2. SZÁM MEGJELENÉSÉT AZ UNIVERSITAS-GYŐR ALAPÍTVÁNY TÁMOGATTA.

MEGJELENIK | FÉLÉVENTE, A/4-ES FORMÁTUMBAN

FELELŐS KIADÓ | SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUMA

CÍM | 9027 GYŐR, BUDAI ÚT 12.

HONLAP | [HTTP://BLSZK.SZE.HU](http://BLSZK.SZE.HU)

NYOMDAI KIVITELEZÉS | ART-PR 2005 KFT, CSORNA

ISSN | 2062–5715

©BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUM, 2013.

©A SZERZŐK, 2013.

TARTALOM

Tanulmányok

- Czebe András:** Az erőszakos nemi deliktumok hazai szabályozásának történeti aspektusai 3
- Hancz Patrik:** Az amerikai korrupciós szabályozásról (részlet) - A U.S. Foreign Corrupt Practices Act és annak gyakorlata a Magyar és Deutsche Telekom jogeseten keresztül 13
- Hegedűs Laura:** A product placement pszichológiája és szabályozása az Egyesült Államokban... 22
- Szabó Enikő:** A bűnhalmazatra és a visszaesőkre vonatkozó egyes szabályok változásai a 2009. évi LXXX. törvénytől a 2013. évi C. törvény hatálybalépéséig 30
- Trenyisán Máté:** A munkáltatói kárfelelősség speciális szabályai - kivételek az objektív felelősség alól..... 39

Senior közlemények

- dr. Erdős Csaba:** Visszaélés jogalkotással – avagy egyedi rendelkezések jogszabályba foglalásának alkotmányossági megítélése 47
- Gömbös Csilla:** „Who do I call, if I want to speak to Europe?” – Az EU nemzetközi megjelenése a Lisszaboni Szerződés előtt és után 58
- dr. László Balázs:** Katonaállítási kötelezettség az Árpád-kori hospesközösségekben..... 65
- Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)** 76
- Támogatóink**..... 78

CZEBE ANDRÁS

AZ ERŐSZAKOS NEMI DELIKTUMOK HAZAI SZABÁLYOZÁSÁNAK TÖRTÉNETI ASPEKTUSAI

1. ÁLLAMALAPÍTÁSTÓL A CSEMEGI-KÓDEXIG TERJEDŐ IDŐSZAK

Az erőszakos nemi deliktumok kriminalizálásának kezdő időpontját Magyarországon az Árpád kori törvények megjelenéséhez köthetjük, amelyek a paráznaság, a házasságtörés és a nőrablás mellett, a nemi erőszakot is büntetni rendelték.¹ Ez utóbbi Szent István uralkodása alatt azonban még nem volt önállóan nevesített bűncselekmény, csupán a házasság kikényszerítésének az eszközeként jelent meg, amelynek elkövetése leginkább jóvátétel-fizetési kötelezettséget vont maga után.²

Szent László király uralkodása alatt a büntetési tétel szigorítása volt megfigyelhető, aki a nemi erőszak elkövetőjét már halálbüntetéssel sújtotta. A szexuális bűncselekmények sértetti alanyainak körét e korban Pauler Tivadar és Angyal Pál jogtudósok a tisztességes nők körére szűkítették.

A nemi szabadság és nemi erkölcs elleni bűncselekmények szabályozásában II. Ulászló 1514. évi dekrétumáig nem született ugyan uralkodói rendeletalkotás, de a téma alapos feldolgozása érdekében meg kell említeni Buda város jogkönyvét és az egyes szabad királyi városok jogszabálygyűjteményét is, amelyek az 1244 és 1422 közötti időszakot jellemezték. E tárnoki jognak is nevezett joganyag a korábbi szabályozáshoz hasonlóan halálbüntetéssel szankcionálta a nemi erőszak elkövetőit, de már kategorizálta azokat a szüzek, az apácák, a jámbor és erényes asszonyok, illetve a prostituáltak ellen elkövetett nemi erőszak szempontjából.

E szabályozást II. Ulászló az 1514. évi VII. dekrétumának 47. cikkelyében az egyes társadalmi különbségek figyelembevételével szigorította, hiszen nem csak a szexuális bűncselekmények elkövetőit büntette, hanem azok hozzátartozóit is. Utóbbiakat a tisztségvállalás jogától fosztotta meg, akik az örökös szolgaság alá kerültek.³

II. Lajos egy megelőző intézkedéssel járult hozzá e bűncselekmények kriminalizálásához, amelyet az 1522. évi budai dekrétuma tartalmazott. Ennek értelmében tilos a katonai csapatok templomban történő elszállásolása, ha az a papok akarata ellenére történik. E rendelkezés megakadályozta, hogy a katonák szexuális bűncselekményt kövessenek el az ott tartózkodó apácákkal szemben.

A magyar büntetőjog kodifikálásának gondolata ugyan már az 1667. évi országgyűlésen is felmerült, de a *Praxis Criminalis*, mint önálló büntetőjogi törvényjavaslat legelőször 1712-ben látott napvilágot, amelynek 13. szakasza rögzítette az erőszakos meggyalázás cselekményét. E cselekmény passzív alanyai a leányok, a szüzek, az özvegyek és a férjes nők voltak, az elkövetőket pedig kard általi halállal büntették. További modernizációként jelent meg, hogy a szabályozás már a természet elleni fajtalanságra is kiterjedt, azaz a férfinak a férfival, a nőnek a nővel történő nemi érintkezésére is.

Az időrendi sorrendet követve a következő állomás a *Constitutio Criminalis Theresiana*, melyet Mária Terézia 1768-ban deklarált. A dokumentum legsúlyosabb nemi bűncselekménye az erőszakos nemi közönség volt, amelyet lefejezéssel szankcionáltak. E bűncselekményt az követte el, aki a tisztességes hajadont, asszonyt vagy özvegyet erőszakkal vagy akarata ellenére megfosztott hajadoni vagy asszonyi becsületétől. A passzív alany az Árpád korhoz hasonlóan, csak a tisztességes nő lehetett.

Az erőszakos nemi deliktumok elkövetőit hosszú évszázadok után II. József büntető törvénykönyve, az 1787. január 13-i pátenssel létrejövő *Sanctio Criminalis Josephina* már nem halállal, hanem börtönnel, illetve kényszermunkával szankcionálta. Új elemként jelent meg az a tény is, hogy a sértett kártérítési igényt támaszthatott az elkövetővel szemben. Emellett az elkövető bűnségdjét minden további következmény nélkül meg lehetett verni.

¹ SINKU PÁL: *A család és a gyermek büntetőjogi védelme*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2000. 129. o.

² MERÉNYI KÁLMÁN: *A szexuális erőszak*, 1987, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 113. o.

³ Uo. 113-117. o.

Az ismertett fejlődési csomópontok ellenére egyetérttek Balogh Elemérrel, aki szerint sem a középkorban, sem pedig az újkor elején nem született olyan magyar törvény, amely a büntetőjog meglehetősen komplex igényeinek megfelelt volna. Ez utóbbival Balogh a jogforrási primátusra és a személyi hatály teljességére utalt.⁴

Az első olyan büntetőtörvénykönyv-tervezet, amely a hagyományos szabályok rendszerezésén túl, már a büntetőjogi alapelvek és tételek átfogó kidolgozására is törekedett, 1795-ben látott napvilágot.⁵ E tervezet nívumaként lehet megemlíteni az erőszakos nemi cselekmények passzív alanyi körének a kiszélesítését, hiszen a nemi erőszakot már a részeg, az örült, a gyengeelméjű, az elmebeteg, az öntudatlan, és a tévedésben lévő nem tisztességes nőekkel, sőt férfiakkal szemben is el lehetett követni. Emellett a magyar büntető jogtörténetben először kötötték e cselekmények elkövetőjének üldözhetőségét magánindítványhoz, ami a mai napig jellemzője a nemi bűncselekményeknek.

A passzív alanyok körének szűkítése az 1827. évi törvényjavaslat keretében is megjelent, hiszen a szexuális bűncselekmények tényállását, csak a tisztességes nők sérelmére lehetett elkövetni. Itt, tehát visszalépés tapasztalható az Árpád kori és a Mária Terézia féle szabályozás rendszerébe.⁶

A Deák Ferenc nevéhez köthető 1843. évi törvényjavaslat, a magyar büntetőjog történetének jelentős részeként emelendő ki, amely a büntetőjogászokat már osztatlanul is elismerte.⁷ A Deák-féle törvényjavaslat ugyan nem emelkedett törvényi szintre, de korszakalkotónak nevezhetjük mind anyagi jogi, mind pedig eljárásjogi szempontból, hiszen pótolta az egységes szabályozás hiányát és törekedett az úrszékek visszaélésével telített, igazságtalan joggyakorlat felszámolására. A törvényjavaslat XVIII-XXII. fejezetei foglalkoztak a szexuális bűncselekmények kriminalizálásával, amelyek közül az első „Az erőszakos nemi közösködéstről” címet viselte.⁸ Az erőszakos nemi közösködést, az követte el, aki valamely nőt házasságon kívül, fizikai erőszak vagy fenyegetés alkalmazásával közöskülésre kényszerített. A szabályozás kiterjedt arra az esetre is, ha az elkövető, olyan szert adott be áldozatának, amitől védekezésre képtelen állapotba került, majd ezt kihasználva közöskült vele. A passzív alanyi kört módosítva a bűncselekményt, csak olyan nővel szemben lehetett elkövetni, aki az elkövetővel nem élt házasságban. A büntetési tételek szempontjából a törvényjavaslat főszabály szerint szabadságvesztéssel büntette az elkövetőt, de a szankcionálás súlyosbodott, ha azt olyan személy sérelmére követték el, aki tizenegyedik életévét még nem töltötte be, vagy akivel az elkövető gyermeki, testvéri vagy szülői kapcsolatban állt. Emellett ismét megjelent a kártérítés intézménye, amelyet a sértett az elkövetővel szemben követelhetett, a következmények súlyossága és a tettes vagyoni helyzetére tekintettel az ügyben eljáró bíróságtól. E polgári jogi igény büntetőbíróóság előtti érvényesítése korábban már II. József uralkodása alatt is megjelent a magyar büntető jogtörténetben. A Deák-féle törvényjavaslat átfogó szabályozására utal az a tény is, hogy a nemi közöskülés akkor volt befejezett, ha „a nemzörészek már a valósággal egyesítettek”⁹ voltak. A szabályozás emellett kiterjedt a bűncselekmény kísérleti stádiumára is, amelyet a bevégzett cselekmény esetén kiszabható legnagyobb büntetés feléig terjedő mértékben szankcionált. A törvényjavaslat mindezek mellett lehetővé tette a halmazati büntetés kiszabását is, abban az esetben, ha a passzív alany a szexuális bűncselekmény vagy annak kísérlete során súlyos testi sértést szenvedett el. Ha pedig, e cselekmény a sértett halálát eredményezte, akkor az elkövetőt gyilkosként kellett felelősségre vonni. A Deák-féle törvényjavaslat a nemi közöskülés büntethetőségét a legsúlyosabb esetektől eltekintve magánindítványhoz kötötte.¹⁰

2. A CSEMEGI-KÓDEXTŐL AZ 1978. ÉVI IV. TÖRVÉNY ELFOGADÁSÁIG TERJEDŐ IDŐSZAK

⁴ BALOGH ELEMÉR: Az "első" magyar büntetőkódex-tervezet, in KAJTÁR ISTVÁN – SZEKERE RÓBERT (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok VII.* 2001, PTE ÁJK, 45-48. o.

⁵ CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet*, 1998, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 256. o.

⁶ MERÉNYI: i. m. 116-120. o.

⁷ HALÁSZ ZOLTÁN: *A szemérem elleni bűncselekmények, Első könyv*, 1909, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Társulat, 99. o.

⁸ HALÁSZ: i. m. 102. o.

⁹ Uo. 103. o.

¹⁰ Uo. 99-103. o.

2. 1. A CSEMEGI-KÓDEX

A Csemegi-kódexet, az első magyar Büntető Törvénykönyvként tartjuk számon, mely elnevezését Csemegi Károly igazságügyi államtitkár nevére kapta. A kódexet lényegében két törvénycikkely – a vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikkely és a kihágásokról szóló 1879. évi XL. törvénycikkely – együttesen alkotta, amelyek a klasszikus büntetőjogi iskola számos liberális vonását vegyítve a XIX. század második felére jellemző, korszerű európai törvénykönyvek kategóriájába sorolták azt.

A hatályos szabályozáshoz hasonlóan, a Csemegi-kódex is önálló fejezetben szabályozta a szexuális bűncselekményeket. „A szemérem elleni vétségek”¹¹ című XIV. fejezete az erőszakos nemi közösülést szabályozó 232. szakasszal kezdődött, amely a következőképpen szólt:

„Erőszakos nemi közösülés büntetést követi el, és tíz évig terjedhető fegyházzal büntetendő:

1. aki valamely nőszemélyt erőszakkal, vagy fenyegetéssel arra kényszerít: hogy vele házasságon kívül nemileg közösüljön;
2. aki valamely nőszemélynek öntudatlan, vagy akarata nyilvánítására, vagy védelmére tehetetlen állapotát arra használja fel, hogy vele házasságon kívül nemileg közösüljön; akár ő idézte elő azon állapotát, akár nem.”¹²

A szakasz tartalmát vizsgálva megállapítható, hogy a bűncselekmény passzív alanya csak nő lehetett, minden személyes tulajdonságától függetlenül. Emellett hasonlóság mutatkozik a korábbi szabályozásra nézve további két szempontból is: egyrészt kritériumként jelent meg, hogy az elkövetőnek a sértett nem lehetett házastársa, másrészt a védelem kiterjedt az öntudatlan, az akaratnyilvánításra képtelen, illetve a védekezésre képtelen állapotban lévő sértettre is. Itt, egy lényeges problematikára hívja fel a figyelmet Gál István László, aki szerint e bűncselekmény akkor sem valósulhatott meg, ha a felek nem éltek házassági életközösségben.¹³ Merényi Kálmán ezzel szemben úgy látta, hogy a bűncselekmény ágytól és asztaltól való elválás esetén megvalósulhatott.¹⁴

Már a fentiekben ismertetett szakaszt olvasva is találkozhattunk a fenyegetés fogalmával, melyet a Csemegi-kódex a 234. szakaszában definiált. Ennek értelmében fenyegetésről akkor beszélünk, ha az alkalmas arra, hogy „a fenyegetettben saját, vagy jelenlévő hozzátartozójának életét, vagy testi épségét veszélyeztető súlyos sértés közvetlen bekövetkezése iránt, alapos félelmet gerjesszen.”¹⁵ Említésre méltó, hogy a kódexen alapuló ítélkezés gyakorlatában megdönthetetlen vélelemként volt jelen a tizenkettedik életévüket be nem töltött személyek akaratnyilvánításra való képtelensége. Ebből kifolyólag, a sérelmükre elkövetett szexuális bűncselekmény minden esetben erőszakos nemi közösülésnek minősült.¹⁶

A Csemegi-kódex 233. szakasza a szemérem elleni erőszak büntetést szankcionálta, ami annyiban különbözött a már említett erőszakos nemi közösülés tényállásától, hogy az elkövető szándéka a nemi közösüléssel ellentétben a fajtalanságra irányult, melyet aztán el is követett. A fajtalanság témakörével a későbbiekben részletesebben foglalkozom. A jogalkotó további kikötése volt, hogy a szemérem elleni erőszaknak a büntette, csak akkor volt megállapítható, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósult meg.¹⁷

Az erőszakos nemi közösülés és a szemérem elleni erőszak büntetési tételeit nézve a kódex az előbbire hosszabb időtartamú, fegyházban, míg az utóbbira rövidebb ideig tartó, börtönben letöltendő szabadságvesztést írt elő, a hivatalvesztés kiszabásának lehetővé tételével együtt.

A jogalkotó e bűncselekmények minősítő körülményeiről sem feledkezett meg, melyek mindkét cselekmény esetében megegyeztek: súlyosabb büntetés várt arra az elkövetőre, aki az erőszakos nemi közösülést, vagy a szemérem elleni erőszak bűncselekményét az egyenes ági rokonára, vagy testvére ellen követte el, illetve ha az elkövető „gyámságára, gondnokságára, tanítására, nevelésére, felügyeletére, gyógykezelésére

¹¹ 1878. évi V. tc. XIV. fejezet.

¹² 1878. évi V. tc. 232. §.

¹³ GÁL ISTVÁN LÁSZLÓ: Szempontok a nemi erkölcs elleni bűncselekmények új szabályozásához, in *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2002/4. szám, 30. o.

¹⁴ MERÉNYI: i. m. 124. o.

¹⁵ 1878. évi V. tc. 234. §.

¹⁶ HOLLÁN MIKLÓS: A tizenkét év alatti gyermekek nemi fejlődésének büntetőjogi védelme. Egy törvénymódosítás margójára, in *Collega*, 1998/3. szám, 18. o.

¹⁷ 1878. évi V. tc. 233. §.

vagy gondviselésére”¹⁸ bízott személy sérelmére követte el. Minősítő körülmény volt emellett, ha a sértett életét veszítette e bűncselekmények elkövetése során, ami életfogytig tartó fegyházbüntetést vont maga után.

A Csemegi-kódex fő szabályként magánindítványhoz kötötte az üldözhetőséget, ettől azonban eltekintett: 1.) ha egyidejűleg más, ezekkel összefüggő, hivatalból üldözendő bűncselekmény elkövetése merült fel, 2.) ha valamely minősített eset merült fel, 3.) ha az elkövető a sértett halálát okozta.

A magánindítványt már ekkor sem lehetett visszavonni annak előterjesztése után. A törvény az elkövetőt nem büntette, ha még az ítélet kihirdetése előtt a sértettel összeházasodott.

A kódex szabályozta a természet elleni fajtalanság büntetését is, amely hivatalból volt üldözendő. Ezt a férfiak egymás között erőszakkal vagy fenyegetéssel követhették el, mely börtönben letöltendő szabadságvesztéssel volt büntetendő. Ha a sértett belehalt a sérelmére elkövetett természet elleni fajtalanság büntetésébe, akkor az elkövetőt életfogytig tartó fegyházbüntetéssel szankcionálták.¹⁹

Az első magyar Büntető Törvénykönyv mindezek mellett rendelkezett a csábítás büntetéséről is, amelyet a szülő, akkor követett el természetes vagy törvényes gyermeke ellen, ha leányát mással közösülésre, vagy akár leány-, akár fiúgyermekét mással nemi, vagy természetelleni fajtalanság elkövetésére csábította. E bűncselekmény elkövetőjének számított az is, aki olyan személlyel szemben tette ugyanezt, aki a tanítására, nevelésére, felügyeletére, vagy gondnokságára volt bízva. A csábítás összefüggésbe hozható a hatályos szabályozásból ismert kerítés fogalmával.²⁰

2. 2. AZ 1908. ÉVI XXXVI. TÖRVÉNYCIKKELY

A Csemegi-kódex első átfogó módosításaként tekintünk az 1908. évi XXXVI. törvénycikkelyre, amit első büntető novellának szokás nevezni. Jelentősége témám szempontjából abban rejlik, hogy a korábbiakban már említett csábítás büntetésének elnevezését kerítésre módosította, míg annak tényállását és elkövetői körét kibővítette, a büntetőjogi felelősségre vonást pedig szigorította.²¹

A kerítést az követte el, aki:

1. valamely, a huszadik életévét be nem töltött „tiszteletlen nőt házasságon kívül nemi közösülés vagy fajtalanság céljára önérdékből más részére szándékosan”²² megszerzett vagy erre törekedett. Ez alatt a kerítés vétségi alakzatát értették.
2. valamely tisztességes nőt annak életkorától függetlenül az előbbieken említett célból arra bírt rá, hogy bordélyházban, vagy más, ahhoz hasonló intézményben folytasson ilyen tevékenységet. Az elkövető a kerítés büntetését valósította meg, ha a sértett az elkövetéskor még nem töltötte be huszadik életévét, míg a kerítés vétségi alakzatát, ha az elkövetés időpontjában már húsz éves volt.²³
3. valamely „nőt bordélyházban vagy hasonló üzletben akarata ellenére bármely okból”²⁴ visszatartott. Ekkor az elkövető a kerítés büntetését valósította meg.

Az első büntetőnovella által szabályozott négy minősített eset közül a témához kapcsolódóan meg kell említeni az erőszakkal, fenyegetéssel vagy csalársággal elkövetett kerítés esetét, amelynek elkövetőjét a sértett életkorára és erkölcsiségére tekintet nélkül kellett felelősségre vonni.

A büntetést a cselekmény minősítésével összhangban fogházban, börtönben vagy fegyházban kellett letölteni az eltérően kiszabott időtartamnak megfelelően.²⁵

¹⁸ 1878. évi V. tc. 235. § (2) bekezdés.

¹⁹ 1878. évi V. tc. 242. §.

²⁰ MERÉNYI: i. m. 126. o.

²¹ Uo. 126. o.

²² 1908. évi XXXVI. tc. 43. §

²³ MERÉNYI: i. m. 128. o.

²⁴ 1908. évi XXXVI. tc. 44. §

²⁵ 1908. évi XXXVI. tc.

2. 3. AZ 1961. ÉVI V. TÖRVÉNY

Az átfogó szabályozás újabb mérföldkővét a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény képezte, amelynek XV. fejezete rendelkezett a szexuális bűncselekményekről a II. címnek megfelelően.²⁶

A korábbi szabályozáshoz hasonlóan, itt is az erőszakos nemi közösülés tényállása lett elsőként rögzítve, amely a következőképpen szólt: „Aki nőt házassági életközösségen kívül erőszakkal, avagy az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel közösülésre kényszerít, úgyszintén, aki a nőnek védelemre, illetőleg akarattnyilvánításra képtelen állapotát közösülésre használja fel, két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”²⁷

A tényállásból megállapítható, hogy a bűncselekmény passzív alanya továbbra is csak nő lehetett, de a szabályozás már a házassági életközösségen kívül elkövetett erőszakos nemi közösülésre is kiterjedt, ami már korábban felvázolt problematikát oldotta fel. A tényállás első fordulata továbbra is az erőszakkal vagy fenyegetéssel történő elkövetést hangsúlyozta, de a fenyegetés fogalmát a jogalkotó már a Csemegi-kódextól eltérően, nem külön szakaszban, hanem a törvényi tényállásba építve határozta meg. A tényállás második fordulatából pedig eltűnt – a korábbi szabályozásban tapasztalt – öntudatlan állapot, illetve az elbírálás szempontjából lényegtelené vált, hogy az akarattnyilvánításra vagy védekezésre képtelen állapotot az elkövető idézte elő vagy sem.

Az új kódex már külön szabályozta az erőszakos nemi közösülés és a szemérem elleni erőszak minősített eseteit, melyek öttől tizenkét évig terjedő szabadságvesztéssel voltak büntetendők. Az erőszakos nemi közösülés két minősítő körülményét is szabályozta, amelynek során a passzív alany került a középpontba. Az első esetben a sértettnek a bűncselekmény elkövetésekor az elkövető felügyelete, gondozása, nevelése vagy gyógykezelése alatt kellett állnia, amire már a Csemegi-kódex is utalt. Változást, a második esetben tapasztalhatunk, ahol a jogalkotó az ugyanazon sértett sérelmére azonos alkalommal, több elkövető által szándékosan történő elkövetést minősítette.

A korábbi szabályozástól eltérően, az elkövető és a passzív alany közötti házasság a továbbiakban már nem eredményezett felmentést az elsőfokú ítélet szankciója alól, de a jogalkotó a büntetés korlátlan enyhítésére még lehetőséget adott.²⁸

A szemérem elleni erőszak és az erőszakos nemi közösülés közötti differenciát továbbra is az jelentette, hogy a szemérem elleni erőszak esetében az elkövető, a sértettet fajtalanságra vagy annak eltérésére kényszerítette, valamint védekezésre vagy akarattnyilvánításra képtelen állapotát fajtalanságra használta fel. A jogalkotó az elkövetőt hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegette.

E bűncselekménynek csupán egy minősítő körülménye volt, ami két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztést írt elő azon elkövető számára, akinek a sértett a nevelése, a felügyelete, a gondozása, vagy a gyógykezelése alatt állt a bűncselekmény elkövetésekor.²⁹ Korlátlan enyhítésre azonban itt is lehetőség volt, amennyiben a felek az elsőfokú ítélet meghozatala előtt házasságot kötöttek.

Érdeemes megvizsgálni a téma szempontjából e fejezet végén található értelmező rendelkezéseket is, hiszen a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve védekezésre képtelen személynek tekintette a tizenkettedik életévüket be nem töltött személyeket. Emellett főszabály szerint csak magánindítványra lehetett lefolytatni a büntetőeljárást, kivéve, ha e bűncselekményekkel kapcsolatosan más, hivatalból üldözendő bűncselekmény is megvalósult.

A kódex emellett rendelkezett a természet elleni fajtalanság tényállásáról is. Ez alatt a fajtalanság azon változatát értették, amelyet az azonos nemű férfiak és nők egymás között erőszakkal, az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel, illetve az akarattnyilvánításra vagy védekezésre képtelen állapot felhasználásával követtek el.

Az 1961. évi V. törvény mindezek mellett módosított az első büntetőnovellában megjelenő kerítés tényállásán is. Ennek értelmében „aki valakit házasságon kívül közösülésre, természet elleni vagy egyéb fajtalanságra más részére haszonszerzés céljából megszerez, három évig terjedő szabadságvesztéssel”³⁰ volt büntetendő.

²⁶ NAGY FERENC – TOKAJI GÉZA: *A magyar büntetőjog általános része*, 1998, Korona Kiadó, Budapest, 42. o.

²⁷ 1961. évi V. törvény 276. § (1) bekezdés.

²⁸ 1961. évi V. törvény 240. §.

²⁹ 1961. évi V. törvény 277. § (2) bekezdés.

³⁰ 1961. évi V. törvény 287. § (1) bekezdés.

3. AZ 1978. ÉVI IV. TÖRVÉNY ELFOGADÁSÁTÓL A HATÁLYOS SZABÁLYOZÁSIG TERJEDŐ IDŐSZAK

3.1 AZ 1978. ÉVI IV. TÖRVÉNY

A XX. század második felében megjelenő társadalmi és gazdasági előrelépés, valamint a jogtudomány fejlődése³¹ nélkülözhetetlenné tette a Magyar Büntető Törvénykönyv modernizációját, amelynek eredménye az 1978. évi IV. törvény volt.³²

A szexuális bűncselekmények az 1961. évi V. törvény felépítéséhez hasonlóan továbbra is a házasság, a család és ifjúság elleni bűncselekményekkel együtt, a kódex XV. fejezetében szerepeltek. A szabályozás az erőszakos közöszlélssel vette kezdetét, amelyet a szemérem elleni erőszak, a természet elleni fajtalanság és a természet elleni erőszakos fajtalanság, a kerítés, valamint a szeméremsértés követett.

Az erőszakos nemi közöszlélés megfogalmazását a jogalkotó az erőszakos közöszlélésre változtatta. Az ehhez kapcsolódó minősített eset büntethetőségének a felső határát tizenkét évről tíz évre csökkentette. A szemérem elleni erőszak alapeseténél előírt büntetési tétel alsó határa pedig hat hónapról egy évre emelkedett. E két bűncselekmény törvényi tényállása, mindössze a megfogalmazás tekintetében változott, hiszen a védelemre képtelenség kifejezést a védekezésre képtelenségre váltotta fel.

A minősített eseteket vizsgálva az újdonság abban állt, hogy a jogalkotó már nem követelte meg kritériumként azt a tényt, hogy a büntett elkövetésének időpontjában a sértett az elkövető gondozása, nevelése, felügyelete vagy gyógykezelése alatt álljon.³³

Jelentős módosításként fogható fel, hogy a korábban önálló természet elleni fajtalanság tényállása két különálló bűncselekményre bomlott: az erőszak vagy fenyegetés nélkül megvalósuló természet elleni fajtalanságra, valamint az erőszakkal vagy az élet, testi épség elleni közvetlen fenyegetéssel elkövetett természet elleni erőszakos fajtalanságra. Ezek büntethetőségét, a jogalkotó nem kötötte magánindítványhoz, hanem hivatalból tette üldözhetővé.

A természet elleni fajtalanságot „az ifjúság egészséges szexuális fejlődését veszélyeztető”³⁴ bűncselekmények közé sorolták, amelyet kizárólag az a tizennyolcadik életévét betöltött személy követhetett el, aki a tizennyolcadik életévét be nem töltött, azonos nemű személlyel fajtalankodott. Ehhez azonban szükség volt a passzív alany beleegyezésére, valamint az elkövetőnek tudomást kellett szereznie a sértett életkoráról is.³⁵

A természet elleni erőszakos fajtalanság jogi tárgya, ezzel szemben a nemi élet szabadsága volt, ami utal a hatályos Büntető Törvénykönyvi szabályozás fejezetcímére is. Ezt, az az elkövető valósította meg, aki vele azonos nemű személyt kényszerített „erőszakkal avagy az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel fajtalanságra vagy ennek eltűrésére,”³⁶ illetve ugyanezen szándékból az azonos nemű személy akaratnyilvánításra, vagy védekezésre képtelen állapotát kihasználta. Itt megemlítenéd, hogy a tizenkettedik életévét be nem töltött személyt védekezésre képtelennek kellett tekinteni, tehát vele szemben az erőszakos fajtalanság büntette valósult meg.

A kerítés bűncselekményének törvényi tényállását is megváltoztatta a jogalkotó, hiszen kiemelte belőle a házasságon kívüliség kritériumát. Ennek értelmében, aki haszonszerzés céljából valakit közöszlélésre vagy fajtalanságra megszerzett, az büntettet követett el, amit három évig terjedő szabadságvesztéssel büntettek.³⁷ Az erőszakkal, vagy az élet, testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel történő elkövetés továbbra is a kerítés minősített eseteként funkcionált, azzal az eltéréssel, hogy a csalárság kifejezést a megtévesztés váltotta fel.³⁸

³¹ LAMM VANDA – PESCHKA VILMOS: *Jogi lexikon*, 1999, KJK Kerszöv, Budapest, 99. o.

³² NAGY – TOKAJI: i. m. 43. o.

³³ 1961. évi V. törvény 276. § (2) bekezdés. és 277. § (2) bekezdés.

³⁴ HORVÁTH TIBOR – KERESZTY BÉLA – MARÁZ VILMOSNÉ – NAGY FERENC – VIDA MIHÁLY: *A magyar büntetőjog különös része*, 1999, Korona Kiadó, Budapest, 267. o.

³⁵ Uo. 282. o.

³⁶ 1978. évi IV. törvény 200. § (1) bekezdés.

³⁷ 1978. évi IV. törvény 207. § (1) bekezdés.

³⁸ 1978. évi IV. törvény 207. § (3) bekezdés.

3. 2. AZ 1993. ÉVI XVII. TÖRVÉNY

Az 1993. évi XVII. törvény által hozott változás elsősorban a szemérem elleni erőszaknak és a természet elleni erőszakos fajtalanságnak a büntetést érintette az erőszakos nemi deliktumok témakörében.

A jogalkotó kettőtől nyolc évig terjedő szabadságvesztést írt elő a szemérem elleni erőszak alapesetének elkövetőjével szemben, az erőszakos közösülés büntettségéhez hasonlóan. A korábbi szabályozástól eltérően, két minősített esetet határozott meg a szemérem elleni erőszak körében, hiszen az elkövető felügyelete, gondozása, nevelése vagy gyógykezelése alatt álló személy sérelmére történő elkövetés mellett, súlyosabban büntette, ha „a sértettel azonos alkalommal, egymás cselekményéről tudva,³⁹ többen fajtalankodtak. E minősített esetekre irányuló büntetési tétel mértéke is felemelkedett öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztésre. Emellett az erőszakos közösüléshez hasonlóan a büntetés korlátlan enyhítésére csak az alapeset és az első minősítő körülmény elkövetése esetén volt lehetőség.

Az fentebb ismertetett változásokat a jogalkotó egy az egyben megismételte a természet elleni erőszakos fajtalanság esetében is, a büntetés korlátlan enyhítésére vonatkozó rendelkezések mellőzésével.

E két bűncselekmény modifikációjára, azért volt szükség, mert „az emberi mivoltában mélyen megalázott sértettnek nagymérvű testi vagy lelki gyötrelmet kell elszenvednie,⁴⁰ ezért a korábbi különbségtétel nem logikus.

Mindezek mellett az 1993. évi XVII. törvény értelmező rendelkezései között határozta meg a fajtalanság fogalmát, mely felölelt minden olyan súlyosan szeméremsértő cselekményt, amely „a nemi vágy felkelésére vagy kielégítésére szolgál.”⁴¹ Ez utóbbi alól azonban, kivételt képezett az erőszakos közösülés cselekménye.

3. 3. AZ 1997. ÉVI LXXIII. TÖRVÉNY

A Büntető Törvénykönyv módosításáról szóló 1997. évi LXXIII. törvényt az Országgyűlés 1997. július 8-án fogadta el, ami a korábbi szabályozást „teljesen átszabta.”⁴²

Az új törvény az addig töretlen büntetőjogi szabályozáshoz képest, első ízben tette lehetővé az erőszakos közösülés, valamint a szemérem elleni erőszak házassági életközösségen belül történő elkövetését.⁴³ Az 1997. évi LXXIII. törvény indokolása a következőképpen magyarázta mindezt: „A házastársak a házasságkötéssel nem mondanak le teljesen szexuális önrendelkezési jogukról, a házasságkötés ténye nem jogosítja fel egyik felet sem arra, hogy a szexuális érintkezést a másik fél akarata ellenére, a házastársnak lelki és sokszor fizikai gyötrelmet előidéző módon gyakorolja.”⁴⁴

Emellett megfigyelhető a minősített esetek kibővítése is, az erőszakos közösülés, a szemérem elleni erőszak, és a természet elleni erőszakos fajtalanság témakörében. Ennek következtében, megjelent a tizenkettedik életévét be nem töltött személy sérelmére történő elkövetésnek az esete, amelyet a korábban már ismertetett további két minősített eset követett. A büntetési tétel itt továbbra is öttől tíz évig terjedő szabadságvesztés maradt.

3. 4. A 37/2002. (IX. 4.) SZÁMÚ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI HATÁROZAT

Az elmúlt évtizedek során az Alkotmánybíróság több olyan határozatot is hozott, amelyek a nemi irányultsággal kapcsolatos kérdéseket rendeztek. Ezek közül a 37/2002. (IX. 4.) számú Alkotmánybírósági határozat hozott jelentős változásokat az erőszakos nemi deliktumok körében.

Az Alkotmánybíróság utólagos normakontroll keretében megsemmisítette a Büntető Törvénykönyv természet elleni fajtalanság és a természet elleni erőszakos fajtalanság tényállásait tartalmazó szakaszait alkotmányellenességre hivatkozva. A következőekben, a témám szempontjából jelentős, természet elleni erőszakos fajtalanság megsemmisítésének az indokait vizsgálom.

³⁹ 1978. évi IV. törvény 198. § (2) bekezdés b) pont.

⁴⁰ 1993. évi XVII. törvény.

⁴¹ 1978. évi IV. törvény 210/A. § (2) bekezdés.

⁴² HOLLÁN: i. m. 17. o.

⁴³ GÁL: i. m. 30. o.

⁴⁴ 1997. évi LXXIII. törvény indokolása.

E cselekmény megsemmisítését az Alkotmánybíróság egyrészt azzal indokolta, hogy a szexuális irányultság alapján ésszerűtlen, az azonosan szabályozott és büntetendő szemérem elleni erőszaktól való elhatárolása, hiszen a jogalkotó e cselekményeket a társadalomra azonos mértékben tartja veszélyesnek.

Ha a korábbiakban ismertetett szabályozásra visszatekintünk, jól láthatjuk, hogy az 1978. évi IV. törvény elfogadásától egészen az 1997. évi LXXIII. törvény hatályba lépéséig a szemérem elleni erőszak elkövetésének tényállási elemét képezte a házassági életközösségen kívüliség, amiből az következett, hogy a bűncselekmény tettese és sértettje csak ellenkező nemű személy lehetett. Mivel az azonos nemű személyek közötti erőszakos fajtalanság esetében fogalmilag kizárt a házasságon belüli elkövetés, ezért a magatartás megbüntetéséhez külön bűncselekményre volt szükség. Az 1997. évi LXXIII. törvény viszont a szemérem elleni erőszak tényállásából kihagyta az előbbi kritériumot, ezért a két cselekmény külön bűncselekményként való szabályozása csupán az elkövető szexuális irányultságán alapult.

Az Alkotmánybíróság emellett, az akkoriban hatályos Alkotmány 70/A. §-ba ütközőnek találta a szemérem elleni erőszak és a természet elleni erőszakos fajtalanság alapesetei között a következő különbségtételt: míg az előbbi esetben csak a sértett magánindítványára, addig az azonos neműek között megvalósuló erőszakos fajtalanság esetében, a sértett akaratától függetlenül volt büntethető. Vagyis a két bűncselekmény sértettjeinek emberi méltósága, szexuális szabadsága mindkét esetben egyformán sérül és semmi sem indokolja azt, hogy a természet elleni erőszakos fajtalanság passzív alanyainak a kíméletét feladja a Büntető Törvénykönyv, ezzel diszkriminálva a bűncselekmény sértettjeit. Mindezek mellett, az elkövetői oldalon sem indokolt „a heteroszexuális és a homoszexuális erőszak elkövetői közötti olyan különbségtétel, amely az előbbieket esetében eltérhetőnek véli, hogy a sértetti akaratot, mint kockázatcsökkentési tényezőt figyelembe vegyék, míg az utóbbiak esetében ezt elfogadhatatlannak tekinti.”⁴⁵

3. 5. A 2012. ÉVI C. TÖRVÉNY

Magyarországon a rendszerváltást követő, meglehetősen differenciált kormányzatok eltérő büntetőpolitikai irányvonalakat követve lényegesen átforgalmazták a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény által felállított büntetőjogi rendelkezéseket, amelynek eredményeként hatályba lépett 2012. évi C. törvény. A változásra emellett hatással volt az Európai Unióhoz történő csatlakozással együtt járó jogharmonizáció, valamint a felgyorsuló tudományos fejlődés is.

A korábban hatályos Büntető Törvénykönyv a XIV. fejezetében rendelkezett a házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekményekről, amelyet a 2012. évi C. törvény kettévontott a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekményekre, illetve a gyermek érdekét sértő és a család elleni bűncselekményekre.

„A fejezet címe a hatályosnál jobban kifejezi a fejezetben foglalt tényállások által védett jogi tárgyakat, hiszen nem a nemi erkölcs védelme az elsődleges és egyetlen védett jogi tárgy, hanem a nemi integritás, nemi önrendelkezés, nemi szabadság védelme is. Előbbi ugyanis a köz érdekét tartja elsődlegesen szem előtt, utóbbi a magánszférára koncentrálnak.”⁴⁶ Az új címmel a jogalkotó olyan női szervezetek ajánlásaira is reagált, mint az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomásáról szóló 1950. évi New York-i Egyezmény, a 182. számú ILO Egyezmény, a Gyermekjogi Fakultatív Jegyzőkönyv, a Lanzarote Egyezmény, a CAHVIO Egyezmény, vagy a 2011/93/EU irányelv.

A jogalkotó tehát e dokumentumokkal összhangban határozta meg az új Büntető Törvénykönyv XIX. fejezete alatt található szexuális bűncselekmények tényállásának a szerkezetét és a tartalmát, amelyekben emiatt jelentős változásokra került sor. E fejezet figyelemmel van azon társadalmi és nemzetközi igényre is, amelyek a tizennyolc éven aluli személyek védelmét különösen hangsúlyozzák e bűncselekmények körében.

A 2012. évi C. törvény mindezek mellett olyan új fogalmakat is alkalmaz, amelyek a nemzetközi kifejezésekkel összhangot teremtenek. Ilyen például szexuális cselekmény, amely alatt a közösülést és minden olyan súlyosan szeméremsértő cselekményt értünk, ami a nemi vágy felkeltésére, fenntartására vagy kielégítésére alkalmas, vagy arra irányul. E fogalom lényegében a közösülés mellett minden olyan szexuális cselekményre utal, amely a köznapi szóhasználatban a korábban már ismertetett fajtalanságnak felel meg.⁴⁷

⁴⁵ 37/2002. (IX. 4.) AB határozat.

⁴⁶ 2012. évi C. törvény indokolása a XIX. fejezethez.

⁴⁷ 2012. évi C. törvény 459. § (1) bekezdés 27. pont.

A hatályos fejezet alá tartozó erőszakos nemi deliktumok a szexuális kényszerítés és a szexuális erőszak, amelyek részletes vizsgálatával egy későbbi diskurzus keretében foglalkozom.⁴⁸

ÖSSZEGRÉS

Az erőszakos nemi deliktumokkal kapcsolatos büntetőjogi szabályozás bővülését és szűkülését minden korban az uralkodó közfelfogás, valamint a társadalom erkölcsi viszonyainak általános helyzete és ideológiája határozta meg.⁴⁹

E cselekmények szankcionálása hazánkban már az Államalapítás korában jelen volt, amelyhez egyre súlyosabb büntetések társultak. Ezek közül kiemelkedő volt a halálbüntetés, amelyet egészen a 18. század végéig lehetett kiszabni az erőszakos nemi deliktumok elkövetőire. Az egyes uralkodók hol támogatták, hol szűkítették a passzív alanyok körét. Vagyis sem a középkorban, sem pedig az újkor elején nem született olyan törvény, amely a büntetőjog meglehetősen komplex igényeinek megfelelt volna.⁵⁰

Témám szempontjából az első átfogó szabályozást az 1843. évi Deák-féle törvényjavaslat hozta, amely ugyan nem emelkedett törvényi szintre, de már külön fejezetben szabályozta az erőszakos nemi közösködést. E szabályozás kiterjedt az erőszakos nemi bűncselekmények elkövetési módjára, annak stádiumaira, lehetővé tette a halmazati büntetés kiszabását, illetve az üldözhetőséget magánindítványhoz kötötte.⁵¹

A Deák-féle törvényjavaslat átfogó szabályozásának jellegét a XIX. század végén törvényerőre lépő Csemegi-kódex örökölte át. Az első magyar Büntető Törvénykönyvnek is nevezett kódex az erőszakos nemi közösködés mellett a szemérem elleni erőszakot is szankcionálta, amelyek a súlyosabban büntetendő esetek mellett már olyan jelentős fogalmi elemeket is tartalmaztak, mint a fenyegetés vagy a fajtalanság.⁵²

A szabályozás következő mérföldkövét a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény képezte, amelynek novuma az erőszakos nemi deliktumok minősített eseteinek a szabályozása volt. A törvénykönyv értelmező rendelkezésében pedig már védekezésre képtelennek tekintette a tizenkettedik életévüket be nem töltött személyeket.⁵³

A XX. század második felében megjelenő társadalmi és gazdasági előrelépés, valamint a jogtudomány fejlődése nélkülözhetetlenné tette a Magyar Büntető Törvénykönyv modernizációját, amelynek eredménye az 1978. évi IV. törvény volt.⁵⁴ Jelentős módosításaként a korábban önálló természet elleni fajtalanság tényállását két különálló bűncselekményre bontotta: a természet elleni fajtalanságra, valamint a természet elleni erőszakos fajtalanságra.

Az ezt követő módosítások közül kiemelendő az 1997. évi LXXIII. törvény, amely az addig töretlen büntetőjogi szabályozáshoz képest első ízben tette lehetővé az erőszakos közösködés, valamint a szemérem elleni erőszak házassági életközösségen belül történő elkövetését.⁵⁵ A természet elleni fajtalanságot és a természet elleni erőszakos fajtalanságot pedig végül a 37/2002. (IX. 4.) számú Alkotmánybírósági határozat utólagos normakontroll keretében alkotmányellenességre hivatkozva megsemmisítette.⁵⁶

Az Európai Unióhoz történő csatlakozással együtt járó jogharmonizáció, valamint a felgyorsuló tudományos fejlődés együttesen tették szükségessé a 2012. évi C. törvény megalkotását, ami lényegesen csökkentette a korábbi szabályozás jogirodalomban megfogalmazott problematikáját.

⁴⁸ 2012. évi C. törvény indokolása a XIX. fejezethez.

⁴⁹ MEZEY BARNA: *Magyar jogtörténet*, 2007, Osiris Kiadó, Budapest.

⁵⁰ BALOGH: i. m.

⁵¹ HALÁSZ: i. m.

⁵² 1878. évi V. tc.

⁵³ 1961. évi V. törvény.

⁵⁴ NAGY – TOKAJI: i. m. 43. o.

⁵⁵ GÁL: i. m. 30. o.

⁵⁶ 37/2002. (IX. 4.) AB határozat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] ANGYAL PÁL: *Szemérem elleni büntettek és vétségek*, 1937, Attila-Nyomda Rt., Budapest.
- [2.] BALOGH ELEMÉR: Az "első" magyar büntetőkódex-tervezet, in KAJTÁR ISTVÁN – SZEKERE RÓBERT (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok VII.*, 2001, PTE ÁJK.
- [3.] CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet*, 1998, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- [4.] GÁL ISTVÁN LÁSZLÓ: Szempontok a nemi erkölcs elleni bűncselekmények új szabályozásához, in *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2002/4. szám.
- [5.] HALÁSZ ZOLTÁN: *A szemérem elleni bűncselekmények, Első könyv*, 1909, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Társulat.
- [6.] HOLLÁN MIKLÓS: A tizenkét év alatti gyermekek nemi fejlődésének büntetőjogi védelme. Egy törvényt módosítás margójára, in *Collega*.
- [7.] LAMM VANDA – PESCHKA VILMOS: *Jogi lexikon*, 1999, KJK Kerszöv, Budapest.
- [8.] HORVÁTH TIBOR – KERESZTY BÉLA – MARÁZ VILMOSNÉ – NAGY FERENC – VIDA MIHÁLY: *A magyar büntetőjog különös része*, 1999, Korona Kiadó, Budapest.
- [9.] MERÉNYI KÁLMÁN: *A szexuális erőszak*, 1987, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- [10.] MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar jogtörténet*, 2007, Osiris Kiadó, Budapest.
- [11.] NAGY FERENC – TOKAJI GÉZA: *A magyar büntetőjog általános része*, 1998, Korona Kiadó, Budapest.
- [12.] SINKU PÁL: *A család és a gyermek büntetőjogi védelme*, 2000, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- [13.] SZOMORA ZSOLT: *A nemi bűncselekmények alapkérdéseiről*, 2009, Rejtjel Kiadó, Budapest.

FELHASZNÁLT JOGFORRÁSOK

- [1.] 1878. évi V. törvénycikk.
- [2.] 1908. évi XXXVI. törvénycikk.
- [3.] 1961. évi V. törvény.
- [4.] 1978. évi IV. törvény.
- [5.] 1993. évi XVII. törvény.
- [6.] 1997. évi LXXIII. törvény.
- [7.] 2012. évi C. törvény.
- [8.] 37/2002. (IX. 4.) AB határozat.
- [9.] 1997. évi LXXIII. törvény. indokolása.
- [10.] 2012. évi C. törvény. indokolása.

HANCZ PATRIK

AZ AMERIKAI KORRUPCIÓS SZABÁLYOZÁSRÓL¹ (RÉSZLET) – A U.S. FOREIGN CORRUPT PRACTICES ACT ÉS ANNAK GYAKORLATA A MAGYAR ÉS DEUTSCHE TELEKOM JOGESETÉN KERESZTÜL

„This is human nature. But we are not as bad as you think.”²

E tanulmány az első állomása egy hosszú távú munkának, amely az amerikai korrupciós törvénnyel fog foglalkozni. Magyarországon e törvény kevésbé vagy egyáltalán nem ismert, forrást alig lehet fellelni róla. Ezt a hiányt³ szeretném pótolni tanulmányommal. Bízom benne, hogy a tanulmánnyal sikerül egy eddig ismeretlen szabályozást feltárnom, valamint olyan forrással szolgálnom, amely alkalmas az úr betöltésére és hasznos alkotóelemként jelentkezik a korrupciós szabályozás vizsgálatában.

1. A KORRUPCIÓ FOGALMÁNAK KÖRÜLÍRÁSA

A vesztegetés egyik fontos eleme az ajándék, amelyet az aktív fél ajánl fel a passzív félnek. Ez az ajándék azonban ellenszolgáltatáshoz kötött ajándék. A korrupciós cselekmények talán legfontosabb jellemzője továbbá a rejtve maradás, hiszen az aktív és passzív felek között olyan erős érdekegység áll fenn, amelynek felderítésére a hatóságok nem képesek. Számos szerző fogalom-elképzelését felhozhatnám példának, én azonban elhatárolom magam attól, hogy definiáljam a korrupció fogalmát. Ez úgy vélem egy hosszas gondolatmenetet vonna maga után, ami nem feltétlenül vezetne eredményre, hiszen „egyértelműen nem definiálható, nincs általánosan elfogadott definíció: rendkívül bonyolult, erősen strukturált, összetett társadalmi jelenség. Határai kultúráról kultúrára, korszakról korszakra változnak, így ma a fogalom is folyamatosan módosul.”⁴ Röviden azonban lehatárolom a korrupció értelmezési tartományát, illetve kiemelem azokat az alkotóelemeket, amelyek alkalmasak a körülírásra annak érdekében, hogy tisztább képet adhassak e jelenségről. Vannak olyan általánosan elfogadott korrupcióval kapcsolatos kritériumok, amelyek segítségével már közelítünk egy egységes definícióhoz, ezek pedig a következők: a korrupció nemkívánatos, káros jelenség; alattomos és nehezen felismerhető; mindig valamely hatalommal való visszaélést jelent; valamilyen haszonszerzés motiválja; minden esetben legalább két fél szükséges hozzá (aktív és passzív).⁵ Összefoglalva a fentieket, abban biztosak lehetünk, „hogy mindazok, akik a korrupcióról beszélnek, azt, amit korrupción értenek, károsnak tartják és elítélik, továbbá abban, hogy vannak olyan megnyilvánulások, cselekvések, amelyeket mindenki, aki a korrupció kifejezést használja, e fogalom alá von.”⁶

¹ A témával „DR. GYÖRY CSABA: *Gazdasági, korrupciós és szervezett bűnözés – Magyar és nemzetközi vonatkozások*” elnevezésű fakultációja során kezdtem el foglalkozni. (SZE-ÁJK, 2013/2014. I. félév)

² Bandar bin Sultan, szaud-arábiai szultán mondta ezt egy 2001-es interjúban, melynek témája a BAE System körüli korrupciós botrány. A szultán a korrupciós cselekmények egyik főszereplője volt és a véleményére voltak kíváncsiak az ügygel kapcsolatban. (Forrás: Black Money: <http://video.pbs.org/video/1114436938/>)

³ Mivel könyvek nem álltak rendelkezésemre az amerikai szabályozásról, így kizárólag netes felületen elérhető dokumentumokból, jogszabályokból tudtam dolgozni, melyek alapvetően angol nyelvűek voltak. Hosszas keresgélés után lehetett csak rátalálni a Foreign Corrupt Practices Act magyar fordítására. Jelen tanulmány gerincét a „*A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act*”, vagyis az „idegenvezető”, valamint a Magyar és Deutsche Telekom jogesetének iratai adták.

⁴ SÁNTHA GYÖRGY: *A korrupcióról, a korrupció elleni küzdelemről, a korrupciós kockázatok felméréséről*, http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:-2-y4Y5BTEJ:integritas.asz.hu/uploads/files/Korrupciorol_SanthaGy_0217.ppt+&cd=3&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a (2013.10.08.).

⁵ Korrupció Magyarországon, 2000, Transparency International Magyarországi Tagozata Egyesület East-West Management Institute, Budapest, 14-15. o.

⁶ GOMBÁR CSABA – HANKISS ELEMÉR – LENGYEL LÁSZLÓ – VOLOSIN HÉDI: *Írások a korrupcióról*, 1998, Helikon – Korridor, Budapest, 1998. 10. o.

A korrupció egy globális probléma. Hátráltatja a gazdasági növekedést és elszívja az állami forrásokat a fontosabb területektől, mint például az egészségügytől, az oktatástól és az infrastruktúrától. Ezen cselekmények aláássák a demokratikus értékeket, valamint a nyilvános elszámoltathatóság hiánya gyengíti a jogállamiságot. A demokratikus értékek és az elszámoltathatóság hiánya azzal fenyeget, hogy meggyengül a stabilitás és a biztonság, ez pedig elősegíti a bűncselekmények határokon belüli és azokon átnyúló terjedését, mint például az illegális ember-, fegyver-, és kábítószer kereskedelmet. A korrupció a vállalkozásoknak is rossz, hiszen versenyellenes, torzítja az árakat és hátrányos azoknak a tisztességes vállalkozásoknak, amelyek nem élnek a kenőpénz használatának lehetőségével, valamint növeli az üzleti tevékenységek és közbeszerzések költségeit a fejlődő országokban. A korrupció számos jelentős bizonytalanságot szül az üzleti tranzakciók során: a korrupcióval született szerződés legálisan végrehajthatatlan, és a kenőpénz mértéke is kérdéses egy szerződés esetén, hiszen a korrupt hivatalnokok egyre növekvő igényeket támasztanak.

A vesztegetés továbbá romboló hatással van a vállalkozásra, hiszen alássa az alkalmazottak bizalmát a cég vezetői iránt, és elősegíti annak a magatartásnak az elterjedését, hogy a munkavállalók – mintegy „követve” a cégvezetők „példamutató” magatartását – más típusú kötelezettségszegést is elkövessenek, mint például a sikkasztást, a pénzügyi csalást, valamint a versenyellenes magatartás is idesorolható. A vesztegetés így növeli az üzleti kockázatok számát, amivel nem utolsó sorban a hírneve is veszélybe kerül a vállalkozásnak. Azok a cégek, melyek kenőpénzt használnak annak érdekében, hogy megnyerjenek egy üzletet, végül aláássák nemcsak a saját hosszú távú, de a legjobb befektetők érdekeit is. A továbbiakban az amerikai korrupciós törvényt mutatom be és példaként a jogszabály gyakorlatban való megvalósulására hozott jogeset is ismertetésre kerül.

2. A KÜLFÖLDI KORRUPCIÓS GYAKORLATRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY

Az amerikai Kongresszus 1977-ben léptette életbe az U.S. *Foreign Corrupt Practices Act*-et (FCPA vagy az Act), amely válasz volt az amerikai vállalatok általi, külföldi hivatalnokok körében elterjedt megvesztegetésekre. Az Acttől azt várták, hogy majd megállítja, vagy legalábbis visszaszorítja a korrupt tevékenységeket, magatartásokat. Sok reményt fűztek még ahhoz, hogy létrehoz majd egy olyan teret, ahol becsületes vállalkozások vannak, ezzel összefüggésben a nyilvánosságnak visszaadja a bizalmat, valamint integrálja a piacot. Az FCPA mind korrupcióellenes, mind számviteli rendelkezéseket is tartalmaz. A megvesztegetés ellenes rendelkezések tilalmakat tartalmaznak mind az amerikai személyeknek és vállalkozásoknak, mind a külföldi vállalatoknak, *ha az Egyesült Államok tőzsdéin jegyzett értékpapírjaik vannak*. Az utóbbi mondatrészt nagyon fontos kiemelni, hiszen ezáltal válik érthetővé, hogy miért vizsgálódhatott és járhatott el az amerikai Igazságügyminisztérium (DOJ – *Department of Justice*), valamint az amerikai Értékpapír- és Tőzsd felügyelet (SEC – *Securities and Exchange Commission*) több államon keresztülívelő korrupciós bűncselekménnyel kapcsolatban.

A számviteli rendelkezések megkövetelik a pontos, folyamatos könyvelést és nyilvántartást, valamint előírják, hogy legyenek kidolgozva a megfelelő belső számviteli ellenőrzések. A számviteli szabályok tiltják az egyéneknek és a vállalkozásoknak, hogy tudatosan meghamisítsák a jegyzőkönyveket és nyilvántartásokat vagy tudatosan megkerüljék a belső kontrollrendszert. Az Igazságügyi Minisztérium és az Értékpapír- és Tőzsd felügyelet is osztja azt, hogy az FCPA végrehajtható jogszabály és elkötelezettek mellett, hogy harcoljanak a külföldi vesztegetési cselekmények ellen. Eme erőfeszítés egyik legfontosabb összetevője az emberek oktatása a DOJ és a SEC személyzete által készített „idegenvezető” segítségével, annak érdekében, hogy a vállalkozások és a magánszemélyek megkaphassák a szükséges információkat, továbbá, hogy segítsen nekik betartani a törvényt, végül pedig, hogy felderítsék és megelőzzék az FCPA megsértését.

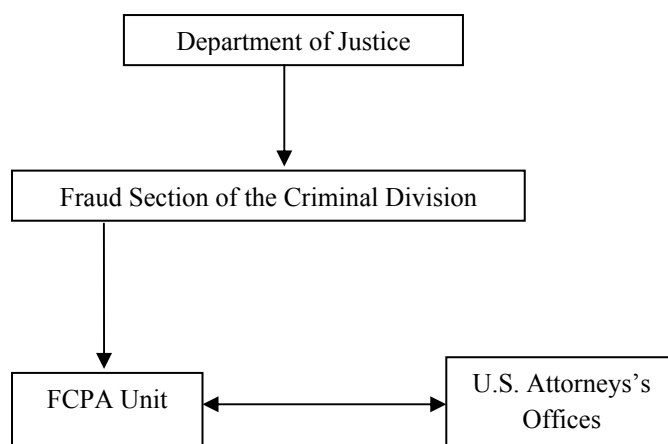
A SEC kiderítette, hogy több mint 400 amerikai vállalat fizetett több százmillió dolláros kenőpénzt a külföldi kormányzati tisztviselőknek, hogy a tengerentúlon üzleteket biztosítsanak a számukra. A SEC arról is beszámolt, hogy a vállalatok titkos, ún. " megvesztegetési alapokat (*slush funds*)" használtak a célból, hogy illegálisan abból kampányokat finanszírozzanak az Egyesült Államokban, valamint korrupt kifizetéseket teljesítsenek külföldi tisztviselőknek. Ezek mellett meghamisították a vállalati pénzügyi nyilvántartásokat, hogy ezeket a kifizetéseket elrejtse. A Kongresszus úgy tekintett az FCPA-ra, ami majd leállítja a kritikusá vált vállalati megvesztegetéseket, és amely majd patinás képet tud létrehozni az amerikai vállalatokról, csökkenti a közvélemény bizalmatlanságát az amerikai cégek pénzügyeit illetően és lehetővé teszi a piac hatékony működését. Ahogyan a Kongresszus korábban felismerte, miután elfogadta az FCPA-t, a korrupció

hatalmas költségekkel jár mind itthon, mind külföldön, ami piaci hiányosságokhoz vezet és növeli a bizonytalanságot, elősegíti a gyenge minőségű termékek és a tisztességtelen versenyfeltételeket erősödését. Egy erős külföldi korrupcióellenes vesztegetési törvény életbe léptetésével, a Kongresszus megpróbálta minimalizálni ezeket a romboló hatásokat és segítségével – a remények szerint – a vállalatok ellen tudnak majd állni a korrupciós igényeknek, emellett pedig megcélozza a korrupció okozta, pusztító külpolitikai következményei orvoslását is.

1988-ban a Kongresszus kérte az amerikai elnököt, hogy tárgyaljon egy nemzetközi szerződésről a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (*Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD*) tagjaival, hogy megtiltsák a vesztegetést a nemzetközi üzleti tranzakciók során azokkal az országokkal, melyek az Egyesült Államok főbb kereskedelmi partnerei. A további tárgyalások eredményeként született meg a „*Convention on Combating Bribery of Foreign Officials in International Business Transactions*” (*Egyezmény a külföldi hivatalos személyek megvesztegetése elleni küzdelemről a nemzetközi kereskedelmi ügyletekbe*),⁷ amely többek között kötelezi a feleket, hogy nyilvánítsák bűncselekménynek a külföldi tisztviselők megvesztegetését. Semmi sem csinál több problémát, mint a korrupció, hiszen elidegeníti az állampolgárokat a politikai vezetőktől és intézményektől, aláássa a politikai stabilitást és a gazdasági fejlődést. 1998-ban módosították az FCPA-t, hogy megfeleljen a *megvesztegetés elleni egyezmény* követelményeinek. Az FCPA a következő, jelentősebb módosításokkal bővült: (1) „illetéktelen előny” szerzésének visszafizetése, (2) a törvény kiterjed a nemzetközi szervezetekben lévő „külföldi” hivatalnokokra. A korrupcióellenes egyezmény 1999. február 15-én lépett hatályba az Egyesült Államokban. Az alábbiakban a SEC és a DOJ szervezeti felépítését és tevékenységi körét, valamint a jogesetben szereplő természetes és jogi személyeket ismertetem.

3. IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM (DEPARTMENT OF JUSTICE)

A DOJ büntetőjogi szempontból vizsgálja a kibocsátó tisztségviselőjét, igazgatóját, alkalmazottját vagy képviselőjét, illetve az ilyen kibocsátó nevében rendelkező bármely részvényest. A DOJ – az FCPA megvesztegetés-ellenes rendelkezéseinek megsértése esetén – a büntetőjogi felelősségre vonás mellett ismeri a polgári jogi felelősségre vonást is. A DOJ-on belül a *Fraud Section of the Criminal Division*-nak⁸ van elsődleges hatásköre minden FCPA vonatkozású ügyben. Az FCPA-hoz kapcsolódó kérdéseket elsősorban az FCPA Unit kezeli a *Fraud Section of the Criminal Division*-on belül, rendszeresen együtt dolgozva a szövetségi ügyészekkel (*U.S. Attorneys's Offices*) szerte az országban.

1. ábra: Az amerikai Igazságügyi Minisztérium szervezeti felépítése (az FCPA vonatkozásában)⁹

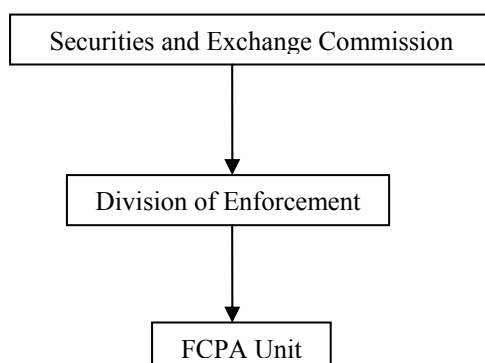
⁷ Röviden *Anti-Bribery Convention*, ami magyarul „megvesztegetés elleni egyezmény”-t jelent.

⁸ Főbb profilja az értékpapír és tőkepiaci csalás, lényegében a gazdasági típusú bűncselekmények.

⁹ Saját ábra az „*A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act*” alapján.

4. ÉRTÉKPAPÍR- ÉS TŐZSDEFELÜGYELET (*SECURITIES AND EXCHANGE COMMISSION*)

A SEC felelős a polgári jogi felelősségre vonásért. A SEC's Division of Enforcement azért tevékenykedik, hogy felderítse és üldözze az FCPA-t megsértő magatartásokat, cselekményeket. 2010-ben, a SEC's Division of Enforcement Washingtonban és a regionális irodákban létrehozott egy speciális, ügyészekből álló FCPA Unitot,¹⁰ hogy kifejezetten az FCPA végrehajtására összpontosítsanak. Az FCPA Unit vizsgálja az FCPA potenciális megsértését, könnyíti a koordinációt a DOJ FCPA tevékenysége és más szövetségi, nemzetközi bűnüldözési partnerek között: szakértői véleményeket bocsát ki, az FCPA következetes érvényesítésének támogatására tesz erőfeszítéseket, tippeket és panaszokat elemez, és az állítólagos külföldi vesztegetési ügyekre hívják fel a figyelmet. Továbbá folyamatosan tájékoztatja a közvéleményt annak érdekében, hogy felhívják a figyelmet a korrupció elleni erőfeszítésekre és reklámozzak a jó vállalatirányítási programokat.

2. ábra: Az amerikai Értékpapír- és Tőzsd felügyelet szervezeti felépítése (az FCPA vonatkozásában)¹¹

5. A MAGYAR ÉS DEUTSCHE TELEKOM JOGESET SZEREPLŐI

a) A *Magyar Telekom* egy részvénytársaság, amely a magyar jogszabályok alá tartozik, Budapest központtal. A Magyar Telekom a legnagyobb telekommunikációs cég Magyarországon. A cég leányvállalatai Macedóniában, Montenegróban, és más országokban is jelen vannak. A szóban forgó időszakban a Magyar Telekom értékpapírjai az *American Depository Receipts*-en ("ADR"-ek) keresztül voltak jegyezve a New York-i tőzsdén (New York Stock Exchange – "NYSE"). 2010. november 12-én a Magyar Telekomot kérelemre törölték a kereskedelemről (NYSE-ből).

b) A *Deutsche Telekom* egy, a német jog hatálya alá tartozó részvénytársaság, melynek központja a németországi Bonnban van. 2000 júliusában a Deutsche Telekomnak mintegy 60%-os részesedése volt a Magyar Telekomtól, így a Magyar Telekom eredményei a Deutsche Telekom konszolidált mérlegében is szerepeltek. A szóban forgó időszakban a Deutsche Telekom értékpapírjai ugyancsak az *American Depository Receipts*-en ("ADR"-ek) keresztül voltak jegyezve az amerikai tőzsdén (New York Stock Exchange – "NYSE"). 2010. június 18-án a Deutsche Telekomot kérelemre törölték a kereskedelemről (NYSE-ből).

c) A *Makedonski Telekomunikacii AD Skopje* ("MakTel"), korábbi állami tulajdonú távközlési szolgáltató volt Macedóniában. 2001 januárjában a Magyar Telekom megelőzve az ajánlattevőket részleges tulajdont szerzett MakTel-ből, a macedón kormánytól a privatizáción keresztül. 2004 végére a Magyar Telekom kizárólagos tulajdont szerzett, körülbelül 51%-os részesedést a MakTelből, további részvények vásárlás

¹⁰ Az FCPA Unit fenntartja a "Spotlight on FCPA" részt a SEC honlapján <http://www.sec.gov/spotlight/fcpa.shtml>. A honlap rendszeresen van frissítve, általános információkat ad a törvényről, vannak FCPA-t érintő linkek, anyagok a SEC végrehajtási intézkedéseivel kapcsolatban, beleértve a szövetségi bírósági kereseteket és a közigazgatási eljárásokat, továbbá egyéb hasznos információkat.

¹¹ Saját ábra az „*A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act*” alapján.

révén pedig a macedón kormánytól és a magánbefektetőktől. A Magyar Telekom jelenleg egy teljes tulajdonú részvénytársaságban tartja a MakTel részvényeit. A macedón kormány pedig 35%-os részesedést tart magánál a MakTelből.

d) A *Telekom Crne Gore AD (n / k / aCrnogorski Telekom) ("TCG")* a korábbi állami tulajdonú nyilvános távközlési szolgáltató Montenegróban. 2005 márciusában a privatizáció keretében, a Magyar Telekom mintegy 51%-os részesedést vásárolt meg a TCG-ből a montenegrói kormánytól, ugyanakkor további 22%-ot vásárolt meg a kisebbségi részvényesektől.

6. AZ FCPA RENDELKEZÉSEINEK MEGSÉRTÉSE MACEDÓNIÁBAN

2005-ben és 2006-ban, a Magyar Telekomnak dolgozó felső vezetők korrupt módon befolyásolták a macedón kormányt és a politikai pártok vezetőit annak érdekében, hogy hozzájáruljanak egy megállapodáshoz, amely a Magyar Telekomnak üzleti és szabályozási előnyöket tartalmazott. A korábbi vezetők engedélyével, a Magyar Telekom leányvállalata Macedóniában legalább 4.875.000 €-t fizetett, hogy – harmadik fél segítségét igénybe véve – egy sor színlelt "marketing" és "tanácsadói" szerződést kössön.

2005 elején, a macedón parlament elfogadta az *új elektronikus hírközlési törvényt*, amelynek célja, hogy a távközlési piacot liberalizálja oly módon, hogy az kedvezőtlen lett volna a Magyar Telekom számára. Többek között, a törvény felhatalmazta a távközlési szabályozó testületet Macedóniában, hogy nyilvános pályázatot tartsanak a működési engedéllyel kapcsolatban egy harmadik mobiltelefon-üzlet számára, amely közvetlen versenytárs lett volna Macedóniában a Magyar Telekom leányvállalata, a MakTel ellen. Továbbá emelkedtek a frekvencia díjak és egyéb szabályozási terhek is. A korábbi vezetők kidolgoztak egy olyan tervet, melynek révén – a macedón koalíciós kormányban mindegyik politikai párton belül – korrupt módon befolyásolták a kormányzati tisztviselőket annak érdekében, hogy szabályozási előnyöket szerezzenek a Magyar Telekomnak. Körülbelül 2005 májusában két korábbi vezető jóváhagyott egy titkos megállapodást egy magas rangú macedón kormányzati tisztviselővel, hogy késleltesse vagy lehetőség szerint zárja ki az engedély kibocsátását a harmadik fél számára, és enyhítse a törvény más káros hatásait, beleértve azt is, hogy a MakTelnek ne kelljen nagyobb gyakorisággal különféle díjakat fizetni.

Körülbelül 2005 augusztusában két korábbi vezető megkötött egy hasonló titkos megállapodást a vezető macedón kormányzati tisztviselővel és a többi politikai párttal, hogy megkapják az üzleti és szabályozási előnyöket. Ezek a megállapodások jogellenesek voltak. Egyrészt a macedón törvény szerint, mivel sértette a közelmúltban elfogadott *Electronics Communications Law*-t, másrészt a tisztviselők figyelmen kívül hagyták a törvényes feladataikat, és nem voltak megfelelően rögzítve a hivatalos kormányzati dokumentumok sem. A macedón kormányzati tisztviselők hozzájárultak a megállapodáshoz, miután a Magyar Telekom egykori vezetői a közvetlen kifizetésekre 10 millió €-t különítettek el, amit három részletben utaltak 2005 júniusa és 2006 júniusa között a kormányzati tisztviselők számára. 2005 és 2006 között – mivel a Magyar Telekom megkapta a megállapodásban ígért előnyöket – a Magyar Telekom egykori vezetői engedélyezték a kifizetést a MakTel és a Magyar Telekom más leányvállalatai által, így 4.875.000 €-t utaltak egy görög közvetítő számára, hogy ő legalább hat hamis "sikerdíjas" szerződésen keresztül fizesse ki a "tanácsadó" és a "marketing" szolgáltatásokat. Az egyetlen példányát a kormányzati tisztviselővel való megállapodásnak a görög közvetítő megtartotta. A Magyar és a Deutsche Telekomon belül mindenki számára ismeretlen megállapodás holléte és igazi célja, kivétel a korábbi vezetőket, valamint a kisszámú további résztvevőket.

A korábbi vezetők különféle módokon, sikeresen megkerülték a Magyar Telekom belső ellenőrzését, ezzel pedig megmenekültek a nyomozástól. A „tanácsadói” és a „marketing” címmel kötött szerződéseket 2005-ben és 2006-ban is visszatámozták vagy teljesítettnek tüntették fel. A kifizetések és felajánlások eredményeként, a macedón kormány elhalasztotta a harmadik mobiltelefon cég bevezetését 2007-ig, amikor is (1) egy köztes választás történt, és az új koalíciós kormány szerzett ellenőrzést Macedóniában, és (2) a korábbi vezetők lemondtak a Magyar Telekomnál. Azok a kifizetések, amelyek e szerződések alatt jöttek létre, rögzítésre kerültek a Magyar Telekom jegyzőkönyveiben és nyilvántartásaiban, azonban ezek nem tükrözték pontosan a szerződések célját, és azt, hogy mi alapján készültek. Emellett pedig összevonták őket a Deutsche Telekom pénzügyi kimutatásaival, így azok kevésbé voltak feltűnőek. *Abban az időben, amikor a kifizetések történtek, a Magyar Telekom és a Deutsche Telekom nem rendelkezett megfelelő belső számviteli ellenőrzési rendszerrel, így nem volt ésszerű biztosíték arra, hogy az ügyletek jogszerűen és megfelelően legyenek rögzítve.*

7. AZ FCPA RENDELKEZÉSEINEK MEGSÉRTÉSE MONTENEGRÓBAN

2005-ben a Magyar Telekom és leányvállalatainak egykori vezetői korrupt módon befolyásolták a montenegrói kormányzati tisztviselőket annak érdekében, hogy megszerezzék a TCG-t, a korábban állami tulajdonú távközlési vállalatot. A terv előmozdítása érdekében a Magyar Telekom és leányvállalatai 7.350.000 €-t fizettek négy hamis tanácsadói szerződés alatt azért, hogy kedvező feltételeket teremtsenek a Magyar Telekom számára, így megkönnyítve a TCG bekebelezését. 2004 októberében a montenegrói kormány kiadott egy pályázatot a privatizálásra, a mintegy 51%-os részesedésű állami távközlési vállalatból, a TCG-ből. A Magyar Telekom ajánlatot nyújtott be, amelyben arra törekedett, hogy egy szuper-többségi tulajdoni hányadot szerezzen, amely a kormány 51%-os részesedéséből, továbbá magánbefektetők kisebbségi részesedéséből tevődött volna össze, így a Magyar Telekom tulajdonába került volna a TCG legalább kétharmada. Az Magyar Telekom Igazgatósága – a Deutsche Telekom Igazgatótanácsa döntése szerint – korlátozta az árat, amelyet képesek és hajlandók voltak fizetni a részvényekért. A Magyar Telekom ajánlata a kormány részvényeiért ahhoz a feltételhez volt kötve, hogy később a tervezett ütemben képes lesz megszerezni a kisebbségi részesedéseket. Ahogy várható volt a Magyar Telekom nyert a nyilvános pályázati eljárásban. A részvények adás-vételi szerződését végül megkötötték. 2005 márciusában, a Magyar Telekomnak végül sikerült megszereznie mintegy 73%-os részesedést a TCG-ből, de csak miután a kormányzati tisztviselők rávették a montenegrói kormányt, hogy az járuljon hozzá ahhoz a kiegészítéshez, hogy a Magyar Telekom 0.30 € ad egy részvényért a magánbefektetőknek. Ezáltal a montenegrói kormány megkönnyítette a Magyar Telekomnak a TCG részvényeinek megvásárlását a kisebbségi részvényesektől. Ezek után utasították a korábbi vezetők a Magyar Telekomot, valamint a TCG-t és tagjaikat, hogy intézzenek kifizetéseket egy harmadik fél számára. A Magyar Telekom két, közel azonos szerződést kötött két külső (3. fél) tanácsadóval, állítólag azért, hogy azok segítséget nyújtsanak további részvények vásárlásánál a kisebbségi részvényesektől.

A tanácsadók természetesen álvállalatok voltak, melyeknek székhelyei a Mauritiusi Köztársaság és a Seychelle Köztársaság voltak. Ezek még sohasem nyújtottak szolgáltatást a Magyar Telekom és a Deutsche Telekom számára, és az egyik szervezet nem is volt jogszerűen bejegyezve, mikor a szerződést állítólag aláírták. Két korábbi vezető a Magyar Telekom nevében végrehajtotta a kifizetést, miután a Magyar Telekom már megszerezte a TCG-t, azonban megint visszadátumozta a szerződéseket. Ezek a szerződések elrejtették a szerződések tényleges haszonhúzóit (*parties-in-interest*). A dokumentumok állítólag igazolják a tanácsadók cselekményeit a szerződések során, és azt a látszatot keltik, hogy a tanácsadók jogszerű szolgáltatásokat nyújtottak. 2005. május 12. és május 20. között, a Magyar Telekom korábbi vezetői utasítására két kifizetést – összesen 4.470.000 €-t – hajtottak végre a szerződések alatt.

A TCG és leányvállalatai további két tanácsadói szerződést kötöttek 2005-ben, amelyek TCG felvásárlásához kapcsolódtak. Mindkét szerződést a korábbi vezetők jóváhagyásával hajtották végre. Ezek közül a szerződések közül az egyik azt tartalmazta, hogy egy New York központú ügyféltől kapott segítséget a Magyar Telekom a TCG megszerzésével és integrációjával kapcsolatban. Az egyik egykori vezető a TCG leányvállalata nevében aláírta a szerződést és ismételten visszadátumozta. A TCG leányvállalata 580.000 €-t folyósított jelen szerződés keretében. Ennek a szerződésnek valójában az volt a célja, hogy elrejtse egy magas rangú montenegrói kormányzati tisztviselő testvéreinek juttatott kifizetést, amely egy, a szerződésben jelölt személyen keresztül lett végrehajtva. A tisztviselő húga valójában semmilyen szolgáltatást sem tett a Magyar Telekom, illetve a TCG részére. A jelen szerződés alapján a Magyar Telekom hamisan rögzítette a kifizetést, mintegy tanácsadói ráfordításként színelve a számviteli könyvekért és nyilvántartásokért.

A másik színlelt tanácsadói szerződést egy álcéggel kötötték, London székhellyel. A szerződés értelmében, az állítólagos tanácsadó a Magyar Telekomnak stratégiai tanácsokat adott a délkelet-európai távközlési piaccal kapcsolatban. Mindazonáltal a jelentések közül semelyiket sem nyújtotta tanácsadó, egyik sem képviselt eredeti munkát, nem nyújtottak jogszerű szolgáltatásokat a Magyar Telekom számára. Bár a TCG leányvállalata 2.300.000 €-t fizetett a tanácsadónak 2005. november 7. és december 28. között, a Magyar Telekom könyvvizsgálóinak értékelése szerint a jelentés körülbelül 20.000 € volt valójában.

Összefoglalva a fentieket, általánosságban elmondható, hogy a tanácsadói szerződések (1) rejtve hagyták a valós szerződő feleket, (2) nem írták le pontosan a felek részére nyújtott valódi szolgáltatásokat, (3) sikeresnek lettek beállítva, holott akkor jöttek létre, miután a tárgyhoz tartozó szolgáltatásokat már más szolgáltatók teljesítették (4) nem volt törvényes üzleti céljuk, és (5) támogatták a hamis tanúsítványokat, valamint koholt bizonyítékkal támasztották alá az eredményeket.

8. AZ ÍTÉLET ÉS A KÖVETKEZMÉNYEK

Mint várható volt, sokáig nem lehetett ezeket a cselekményeket titokban tartani. A jegyzőkönyvekben, számlakönyvekben, illetve egyéb dokumentumokban a számok eltérése szemet szűrt néhány munkavállalónak, mely eltérésekre nem tudtak ésszerű magyarázatot adni a vezetők. „A Magyar Telekom magasabb rangú tisztviselői arra használták fel a hamis szerződéseket, hogy több millió dollárt utaljanak olyan külföldi hivatalnokoknak járó korrump fizetésekből, akik segíteni tudtak nekik távol tartani a versenytársakat és így üzleteket nyerni.”¹² Mondta *Kara Novaco Brockmeyer*, a SEC Enforcement Division's FCPA Unit főnöke. „Szándékosan úgy építették fel a hamis szerződéseket, hogy a belső ellenőrzéseket elkerüljék, és amikor kérdések merültek fel a tanácsadói szerződések körül, akkor újrakonfigurálták őket értékesítési szerződéseként, ezáltal egy részletesebb vizsgálatot kerültek meg és meghosszabbították tervüket.”¹³ A SEC által támadott három korábbi felsővezető – akik a Magyar Telekomnál a megvesztegetéseket irányították – Straub Elek, Balogh András, valamint Morvai Tamás volt. A rájuk vonatkozó polgári per e tanulmány keretei között nem került feldolgozásra. A SEC panasza Straub, Balogh és Morvai ellen az volt, hogy megszegtek vagy elősegítettek a megszegéseket, ezeket feljegyzések, felvételek és az FCPA belső ellenőrzése is alátámasztották. Továbbá tudatosan kerültek meg a belső ellenőrzéseket és hamisították meg a feljegyzéseket és jegyzőkönyveket, valamint hamis nyilatkozatokat állítottak elő a vállalat könyvvizsgálójának.

A SEC célja az volt, hogy a vagyoni előnyt elvonják és pénzbüntetéseket szabjanak ki a bűncselekmények miatt. Büntetőjogi szempontból mindkét cég ellen elhalasztották a vádemelést.¹⁴ A két vállalat elleni polgári perben a következő ítéletek születettek. A vizsgálatok szerint a Magyar Telekom megsértette az FCPA 15 USC § 78dd-l. §-át, mely a következőképpen hangzik: „78dd-l (a) *Tilalom. Bármely kibocsátó, akinek birtokában van az ezen cím 78l szakasza értelmében regisztrált kategóriájú értékpapír vagy köteles jelentéseket benyújtani ezen cím 78o(d) szakasza értelmében, vagy az ilyen kibocsátó bármely tisztviselője, igazgatója, alkalmazottja vagy képviselője, illetve az ilyen kibocsátó nevében rendelkező bármely részvényes törvénytelenül jár el, ha a postai szolgálatot vagy az államok közötti kereskedelem bármely eszközét vagy közvetítőjét korrump módon arra használja, hogy előmozdítsa egy ajánlatot, fizetést, fizetésre tett ígéretet, vagy elősegítse bármely összeg kifizetésének jóváhagyását, vagy pénz vagy bármely értékes dolog átadását, ajándékozását, felajánlását vagy ígéretét a következőkben leírt személyeknek: (1) bármely külföldi tisztviselőnek az alábbiak céljából: (A) (i) az ilyen külföldi tisztviselő hivatalos minőségében hozott bármely döntésének vagy cselekedetének befolyásolása, (ii) a külföldi tisztviselő rábírása olyan cselekedetre vagy mulasztásra, amely sérti a tisztviselő törvényes kötelességét, vagy (iii) bármely jogtalan előny biztosítása...*”¹⁵

A másik rendelkezés, melyet mind a Magyar, mind a Deutsche Telekom megszegett az FCPA 15 USC § 78m (b) (2) (A) és (B) bekezdését érintette: „78m (b) A jelentés formája; számlakönyvek, nyilvántartások és belső számvitel; irányelvek. (2) Minden kibocsátó, akinek birtokában van az ezen cím 78l szakasza értelmében regisztrált kategóriájú értékpapír, és minden kibocsátó, aki az ezen cím 78o(d) szakasza értelmében köteles jelentéseket benyújtani, a következőket hajtja végre: (A) megnyit és fenntart számlakönyveket, nyilvántartásokat és számlákat, amelyek a megkívánt részletességgel, pontossággal és korrekt módon tükrözik a kibocsátó eszközeit érintő tranzakciókat és intézkedéseket; és (B) létrehoz és fenntart egy olyan belső számviteli ellenőrzési rendszert, amely ésszerű biztosítékot képes nyújtani...”¹⁶

Röviden, ahogyan a tanulmány elején is ki lett emelve, az FCPA számviteli rendelkezései megkövetelik a pontos, folyamatos könyvelést és nyilvántartást, valamint előírják, hogy legyenek kidolgozva a megfelelő belső számviteli ellenőrzések. Ennek ellenére, amikor a kifizetések történtek, a Magyar Telekom és a Deutsche Telekom nem rendelkezett megfelelő belső számviteli ellenőrzési rendszerrel, így nem volt ésszerű

¹² http://nol.hu/gazdasag/21_milliardot_fizet_a_telekom_amerikaban?ref=sso (2013.10.20.).

¹³ Uo.

¹⁴ Vádemelés elhalasztása: *non prosecution agreement*. Lényegében annyit jelent, hogy a bíróság, az okirat benyújtása és jóváhagyása után, megállapítja a büntetőjogi felelősséget. A másik fél (jelen esetben a Magyar és a Deutsche Telekom) a tényeket elismeri, és abban az esetben, ha vádemelésre kerülne sor, akkor ezeket a tényeket nem fogja vitatni. Ezáltal a bíróság úgy mond „bezsákolja” az ügyet.

¹⁵ <http://www.justice.gov/criminal/fraud/fcpa/docs/fcpa-hungarian.pdf> (2013.10.20.).

¹⁶ Uo.

biztosíték arra, hogy az ügyletek jogszerűen és megfelelően legyenek rögzítve, valamint a könyvelést és nyilvántartást sem vezették a jogszabályoknak megfelelően.

Egyezség útján végül lezárták a vizsgálatot és kiszabták a társaságra a fizetendő összeget, ami 90, 8 millió amerikai dollár (21,8 milliárd Ft), a vádemeléstől pedig, mint említettem, elálltak. Ez az összeg azonban eltöpremlt emellett, amennyit a vállalatok a korrupcióval megszereztek, azonban ezt az összeget valószínűleg sosem fogjuk megtudni.

Érdekes kérdés az, hogy egy ilyen volumenű korrupciós botrányt, hogyan tudtak viszonylag gyors és enyhe szankciót tartalmazó egyezséggel lezárni. Mivel az ügy napvilágra kerülése után, már mindenki számára egyértelmű volt, hogy mik történtek, igyekeztek olyan emberekre hárítani a felelősséget, akik már eltűntek a színről, így jóformán nem találtak személyeket, akikre rá lehetett volna bizonyítani a cselekményeket. Továbbá a Magyar Telekomnak sok fontos részvényese van. A Deutsche Telekom birtokolja a vállalat 60 %-át. Kétségtelenül a Deutsche Telekom akarta, hogy a Magyar Telekom korrupciós cselekményeinek gyorsan és tisztán legyenek vége. A korrupciós botrányt hatalmas főcímet csinált 2007-ben és 2008-ban az újságokban. Végül pedig, a magyar kormány a Magyar Telekom egy „aranyrészét” birtokolja és az EU-ba való belépéssel Magyarország vezetői nem akartak volna egy valószínűleg hosszadalmas korrupciós botrányt.

ZÁRÓ GONDOLATOK

A későbbiekben a polgári per mellett feldolgozásra fog kerülni a büntetőper, (pontosabban a vádemelés elhárításáról szóló megállapodások) valamint a konkrét érintett személyek elleni polgári perek is. Érdekes kérdés még továbbá az FCPA és az OECD megvesztegetés elleni egyezményének egymásra, és egyes országokra hatása. A tanulmány során láthattuk, miként járhatott el egy több államot is érintő korrupciós ügyben az amerikai Igazságügy Minisztérium, valamint az amerikai Értékpapír- és Tőzsdefelügyelet. Véleményem szerint ez nem volt probléma, kifejezetten egy jó rendszernek tartom, hogy vannak olyan szervezetek, amelyek a törvény felhatalmazása alapján egyes országok szervei fölött joghatóságot gyakorolnak. Az egyetlen hátránya, hogy kizárólag azokban az esetekben járhat el és nyomozhat, amikor az adott vállalatnak az amerikai tőzsdén van bejegyezve az értékpapírja.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- [1.] *21 milliárdot fizet a Telekom Amerikában*, in *Népszabadság*: http://nol.hu/gazdasag/21_milliardot_fizet_a_telekom_amerikaban?ref=sso (2013.10.08.).
- [2.] *A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act*: <http://www.justice.gov/criminal/fraud/fcpa/guide.pdf> (2013.09.25.).
- [3.] *Black Money*: <http://video.pbs.org/video/1114436938/>.
- [4.] *Criminal information*: <http://www.scribd.com/doc/76741082/Magyar-Information> (2013.10.01.).
- [5.] SÁNTHA GYÖRGY: *A korrupcióról, a korrupció elleni küzdelemről, a korrupciós kockázatok felméréséről* - http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:-2-ly4Y5BTEJ:inte.gritas.asz.hu/uploads/files/Korrupcirol_SanthaGy_0217.ppt+%&cd=3&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a (2013.10.08.).
- [6.] GEORGE T. ABED – SANJEEV GUPTA: *Governance, Corruption & Economic Performance*, 2002, International Monetary Fund, Washington, D.C.
- [7.] GOMBÁR CSABA – HANKISS ELEMÉR – LENGYEL LÁSZLÓ – VOLOSIN HÉDI: *Írások a korrupcióról*, 1998, Helikon – Korridor, Budapest.
- [8.] *Ismertető az ügyről*: <http://www.sec.gov/news/press/2011/2011-279.htm> (2013.10.02.).
- [9.] *Korrupció Magyarországon I.*, 2000, Transparency International Magyarországi Tagozata Egyesület East-West Management Institute, Budapest.
- [10.] Közigazgatási olvasmányok: SZENTE ZOLTÁN: *Korrupciós jelenségek az önkormányzati közigazgatásban*, 2007, KSZK ROP 3.1.1. Programigazgatóság, Budapest.
- [11.] *Polgári kereset a cégek ellen*: <http://www.sec.gov/litigation/complaints/2011/comp22213-co.pdf> (2013.10.02.).
- [12.] *Polgári kereset a cég vezetői ellen*: <http://www.sec.gov/litigation/complaints/2011/comp22213-ex.pdf> (2013.10.02.).
- [13.] *The FCPA Blog*: <http://www.fcpablog.com/blog/tag/magyar> (2013.10.02.).
- [14.] *U.S. Foreign Corrupt Practices Act* (hungarian): <http://www.justice.gov/criminal/fraud/fcpa/docs/fcpa-hungarian.pdf> (2013.10.08.).

HEGEDŰS LAURA

A PRODUCT PLACEMENT PSZICHOLOGIÁJA ÉS SZABÁLYOZÁSA AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

ELŐSZÓ

Manapság elképzelhetetlen az életünk médiafogyasztás nélkül, melyet szokásaink átalakulásának és a technológia fejlődésének egyaránt köszönhetünk. A kifejezés a latin *medium* többes száma, mely jelentheti a tömegkommunikációs eszközöket és az ezeket működtető intézményeket.

A sajtó- és médiajog ún. keresztülfekvő vagy kvázi jogág, mert jogilag heterogén, komplex jogterület, mely több jogág szabályait foglalja magában. Az elmúlt évszázadok során először az írott sajtóra, majd az elektronikus médiára is kiterjedt a szabályozás. A modern államok strukturális szabályozást alkalmaznak, melynek fő formája a közszolgálati szektor üzemeltetése, tehát az állam közvetlen szerepvállalása, azonban a műsorszerkezeti („kvóta”) előírások és a műsortovábbítási szabályok is ide tartoznak.¹

*„A felnőttég valahol ott kezdődik, hogy megtanulod eldönteni, neked mi az érték, és mi nem, nem pedig amit a társadalom és a **média** diktál beléd.”²*

Az előbbi idézet *Marie Clarence* álnéven író magyar szerzőnő tollából származik és bár nem ebben a témában merült fel, azonban itt kezdőproblémaként felvethető. Felnőtté lehet-e úgy válni, hogy figyelmen kívül hagyjuk a médiát? Befolyásol-e annyira, hogy saját döntéseink elengedhetetlen részévé válik? Véleményem szerint igen. Jelentős manipuláló hatással bír, még ha észre sem vesszük. Tudat alatt választjuk a reklámokban „agyon dicsért” márkát, terméket, osztjuk a politikai műsorok véleményét, hasonlítunk össze emberi kapcsolatokat, helyzeteket a sorozatok szereplőinek viselkedésével. Összefoglalva egy életstílust hirdet, mivel mindannyiunk nyakán ott a „láthatatlan póráz”, amely nagy teret enged ugyan, de kicsit mindig az általa helyesnek ítélt irányba húz. *Jerry Mander* 1977-ben írt könyvében³ a televíziót a leghatékonyabb eszköznek tartotta az ember személyiségének átalakítására. Kicsit szélsőségesen a televízió eliminálását vallotta, nemcsak a tartalmat kritizálta, hanem magát az emberi testre és lélekre gyakorolt hatását is.

Napjainkban megszámlálhatatlan mennyiségű reklámnak teszik ki az embereket, jelentős befolyást gyakorolva rájuk. Azonban a nézők türelme is véges, a hagyományos reklámok hanyatlása megindult. A modern technológia lehetővé teszi a reklámok áttekerését, figyelmen kívül hagyását, így tehát a tradicionális reklámok értéke csökken, a reklámkerülés korszaka „virágzik”.

Jelen cikk a termékelhelyezés, mint alternatív hirdetési forma köré épül, először a reklám, ezen belül pedig a termék megjelenítés hatása, egyes pszichológiai nézőpontjai kerülnek ismertetésre, majd pedig ezen intézmény Egyesült Államokbeli szabályozása kap főbb szerepet. Azért tartom fontosnak a tengerentúli szabályozás bemutatását, mivel a jogrendszerre nem hat az Európai Unió joga, a szabályozást nem egységes keretek között kell megalkotni.

1. REKLÁM ÉS PSZICHOLOGIA

Ahhoz, hogy a termék megjelenítés problémáját megérthessük, szükség van arra, hogy magának a reklámnak, (ezen belül a termék megjelenítésnek) és a pszichológiának a kapcsolatát is tisztázzuk. A kérdés, mely miatt az egész kapcsolat felvethető: „Vajon hatással van ránk a reklám?” A médiával kapcsolatban rengeteg hatásvizsgálati modell és elmélet született.⁴ A reklámkészítőknek nem csupán azt kell meghatározniuk, hogy kik fognak vásárolni, hanem azt is, hogy a leendő fogyasztók döntését mi befolyásolja. „A reklám pszichológia olyan kérdésekkel foglalkozik, mint a percepció, érzékelés, észlelés, figyelem, tanulás, szükségletek, motivá-

¹ GÁLIK MIHÁLY – POLYÁK GÁBOR: *Médiaszabályozás*, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2005. 30. o.

² CLARENCE, MARIE: *Férfi a férfi?*, Budapest, 2009. 85. o.

³ MANDER, JERRY: *Four Arguments For The Elimination Of Television (Négy érv a televízió megszüntetése mellett)* összefoglalót lásd <http://www.turnoffyourtv.com/reviews/Jerry.Mander.html> (2012.08.11.)

⁴ A vizsgálati modelleket lásd részletesen BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: *Manipulál-e a média?* in *Médiakutató*, 2006 nyár http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/04_manipulal-e_a_media/01.html (2012.10.24.).

ció, attitűd, kultúra, viszonyítási csoportok valamint a marketingkommunikáció (főként a reklámok) kapcsolata.”⁵

A beágyazott reklám megtévesztő jellege káros hatást gyakorolhat a fogyasztókra. Kutatások bizonyítják, hogy a nézők reagálnak a termékelhelyezésre, és akkor is előnyben részesíthetik az adott terméket vagy márkát, ha nem tudják konkrétan felidézni az esetet, amikor azt látták.⁶ Egy amerikai szervezet, a *Commercial Alert* – melyre később kitérek – is megtévesztőnek tartja a termékelhelyezést, hiszen az embereket tévedésbe ejti azáltal, hogy nem biztos, hogy felfedezik, hogy azt ténylegesen reklámnak szánták. Más fogyasztóvédők a trójai faló hasonlatával szemléltetik a hatását, melyet objektív és semleges módon csempésznek be az otthonokba.⁷ Azonban egyelőre kevés tudományos bizonyíték létezik arra, hogy mennyire és miként hat a termék megjelenítés, így egyelőre ez csupán az empiria területe. Az egyik hatásvizsgáló tanulmány az elvégzett kísérlet során három kategóriába sorolta a termék megjelenítést. Az első a vizuális kategória, amikor a termék látható volt a képernyőn, a második a verbális csoport, amikor egy párbeszédben megemlíti az adott dolgot, míg a harmadik csoportosítási szempont pedig a történetbe integrálódás. A megállapítások között szerepelt például, hogy a hangzásbeli utalás sokkal nagyobb jelentőségű, mint a megjelenítés, a témába ágyazás hatása pedig sokkal jobb visszaemlékezést tesz lehetővé, mely nem csupán egyszerű felidézés, hanem sokkal kidolgozottabb, részletesebb.⁸

Más tanulmányok a fogyasztók és a szereplők, valamint a műfajok kapcsolatát vizsgálták. Megfigyelhető volt, hogy egyes termékeket ösztönösen valamely főszereplőhöz társít a fogyasztó és szimpatizál egyes életstílusokkal, melyet az adott környezet sugall.⁹ Ilyen például egy adott színész filmben használt kedvenc parfümje, vagy preferált italmárkája. Vizsgálat tárgyát képezheti az etika kérdése is, hogy mennyire elfogadott egy adott körben a termék megjelenése, mikor ítélné már megtévesztőnek. A tanulmány kimutatta, hogy hiába vannak globális elvek, a reakciók országonként egyediek és eltérőek, és egyes kultúrák másképp reagálnak ugyanazon termék megjelenésére.¹⁰

Nem csupán a pszichológusok foglalkoznak a hatásokkal, hanem sok esetben maga a gyártó, vagyis az, aki el szeretné helyezni a termékét a filmben, hiszen sok esetben nem mindegy, hogy az adott márka, termék milyen környezetben jelenik meg. A Camel cigaretta gyártói például előírták, hogy rossziúk nem szívhatják ezt a márkát, továbbá nem szabad a filmben idegesen dohányozni. A Ford nem engedi, hogy az autóban rossz legyen a fék, lerobbanjon vagy akkumulátor problémák jelenjenek meg. Ez mind negatív reklám, lehet a néző olykor természetesnek veszi, ám a visszaidézés során árthat a „márkanévnek”. A példák sokrétűek, és ez is bizonyítja, hogy maguknak a gyártóknak sem mindegy, hogyan tüntetik fel terméküket egy adott szituációban.¹¹

2. TERMÉKELHELYEZÉS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

Az amerikai tévés közvetítés alapján véve reklámközpontú. Az egyik legszembetűnőbb példa az American Idol tehetségkutató során a zsűrik előtt pirosuló Coca-Colás pohár, mely már-már szemet szúróan jelzi, hogy a műsor támogatást kaphatott az üdítőital gyártóitól. Számszerűsítve 2008-ban ez a műsor már 3 291 beágya-

⁵ FAZEKAS ILDIKÓ – HARSÁNYI DÁVID: *Marketingkommunikáció*, Budapest, 2003. 31. o.

⁶ HAGERTY, ANN K.: Embedded Advertising. Your Right in the TiVo Era, in *John Marshall Review of Intellectual Property Law*, Vol. 9., Issue 1. (2009), 152. o.

⁷ STRAIN, JACOB J.: Finding a Place for Embedded Advertising without Eroding the First Amendment, in *BYU Journal of Public Law*, Vol. 24., Issue 1. (2009), 182. o.

⁸ Ld. bővebben RUSSEL, CRISTEL ANTONIA: Investigating the Effectiveness of Product Placements in Television Shows. The Role of Modality and Plot Connection Congruence on Brand Memory and Attitude, in *Journal of Consumer Research*, Vol. 29., Issue 3 (2002), 308-309. o

⁹ Ld. részletesen RUSSEL, CRISTEL ANTONIA – STERN, BARBARA B.: Consumers, Characters and Products, in *Journal of Advertising*, Vol. 35., Issue 1. (2006), 7-21. o.; BALASUBRAMANIAN, SIVA K. – KARRH, JAMES A. – PATWARDHAN, HEMANT: Audience Response to Product Placements. An Integrative Framework and Future Research Agenda, in *Journal of Advertising*, Vol. 35., No. 3. (2006), 115-141. o.

¹⁰ Részletes kutatásért ld. GOULD, STEPHEN J. – GUPTA, POLA B. – GRABNER-KRÄUTER, SONJA: Product Placements in Movies. A Cross-Cultural Analysis of Austrian, French and American Consumer's Attitudes Toward This Emerging, International Promoting Medium, in *Journal of Advertising*, Vol. 29., No. 4. (2000), 41-58. o.

¹¹ Vö. PAPP-VÁRY ÁRPÁD: *Product placement Reklám a filmekben, számítógépes játékokban és a szórakoztatóipar más területein*, Budapest, 2008a, 35. o.

zott reklámot tartalmazott.¹² Alapjában véve a termékmegjelenítés története az Egyesült Államokban fokozatosan nyomon követhető.

2.1. TÖRTÉNETI FEJLŐDÉS NAPJAINKIG

A termékelhelyezés és a támogatás az 1970-es évekig sem jól szervezettnek, szabályozottnak, sem kiemelkedő jelentőségűnek nem mondható. A beágyazott reklám már a rádiózás megkezdésével, 1906-tal egyre népszerűbbé vált. 1929-re a reklámügynökségek a rádióműsorok 55%-át finanszírozták.¹³ A jelenséget a szponzori jog keretében történő közzététel szabályozza, mely már lassan egy évszázados múltra tekint vissza az Egyesült Államok jogrendszerének történetében. 1912-ben léptették hatályba a *Newspaper Publicity Act*-et, mely a reklámok megjelenését kontrollálta a sajtó hasábjain. A szerkesztőknek pontosan meg kellett jelölnie a reklámokat, ezáltal elkerülve, hogy az olvasók össze ne tévesszék ezeket a szerkesztői tartalommal.¹⁴ Az első próbálkozás a szponzorok azonosítása érdekében az 1927-es *Radio Act* (a továbbiakban Rádió Törvény) volt.¹⁵ A műsorszolgáltatás egyre népszerűbbé válásával a Rádió Törvény jelentősége is megnőtt. 1934-ben fogadták el a *Communications Act*-et mely anélkül kodifikálta a Rádió Törvényt, hogy módosította volna a rendelkezéseit. A második világháború előtt a szponzorálás és a közvetítés szoros kapcsolatban állt, azonban utána a reklámozók elkezdtek kisebb részeket vásárolni a műsoridőből, amikor reklámozhattak, ahelyett, hogy az egész adást támogatták volna. Az 1950-es évek vesztegetési botrányai után a Kongresszus úgy döntött, hogy szigorít a Hírközlési Törvény szabályain, és a 317. és 508. szakasz kimondottan a közvetítők és a beágyazott reklám kapcsolatát tárgyalják.¹⁶

A 317. szakasz előírja, hogy a médiaszolgáltatók tegyenek közzé információt a szponzorokról minden olyan esetben, amikor a finanszírozási támogatást kapnak, míg az 508. szakasz alapján a közvétevők jelenteni kötelesek, ha a termék megjelenésének feltétele pénz, szolgáltatás vagy egyéb értékes ellenszolgáltatás.¹⁷ A szabályozás központi eleme a *Federal Communications Commission* (a továbbiakban FCC) által 1970-ben elfogadott *Sponsorship Identification Rules* (a továbbiakban Szponzori Azonosító Szabályok), melyek lényegében megismételték az 1934-es Hírközlési Törvény rendelkezéseit. A 73.1212. és a 76.1615-ös bekezdések vonatkoznak az általam tárgyalt hirdetési formára.

Egyes források szerint a termékmegjelenítés az 1980-as évekre már mindennapos volt.¹⁸ A Szponzori Azonosító Szabályok kibocsátása azt az elvet célozta, hogy a fogyasztóknak joguk van tudni, hogy kinek a támogatásával futhat a műsor. A rendszer két kivételt említ meg, ez a nyilvánvalóság és az ésszerűen kapcsolódás kivétele.¹⁹ Az előbbi esetben természetes, hogy egy márka megjelenése szponzorálást rejt maga mögött, tehát nyilvánvalóságról beszélünk, míg utóbbira példa, hogy ha egy berendezett ingatlant a műsorszolgáltatás idejére ingyenesen, vagy jelképes összegért átadnak. Ez arra vonatkozik, hogy legyen bármilyen utalás, vagy használat, az a műsor jellegéhez kell, hogy kapcsolódjon. Mára a nyilvánvalóság kivételét elavultnak tartják, hiszen ilyen esetben a beágyazott reklám a kivétel alá esne.

¹² ONG, EDWARD L.: Embedded Solution. Improving the Advertising Disclosure Rules in Television, in *UCLA Entertainment Law Review*, Vol. 18., Issue 1. (2010), 123. o.

¹³ FUJAWA, JENNIFER: FCC's Sponsorship Identification Rules. Ineffective Regulation of Embedded Advertising in Today's Media, in *Federal Communications Law Journal*, Vol. 64., Issue 3. (2012) 554. o.

¹⁴ ONG: i. m. 126. o.

¹⁵ FUJAWA: i. m. 556. o.; SCHEJTER, AMIT M.: Art Thou for Us, or for Our Adversaries – Communicative Action and the Regulation of Product Placement. A Comparative Study and a Tool for Analysis, in *Tulane Journal of International and Comparative Law*, 2006, 98-99. o.

¹⁶ ONG: i. m. 117. o.

¹⁷ FUJAWA: i. m. 557. o.; CAMPBELL, ANGELA J.: Restricting the Marketing of Junk Food to Children by Product Placement and Character Selling, in *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 39., Issue 1. (2006), 456. o.

¹⁸ HAGERTY: i. m. 148. o.; LEE, SANDRA: Product Placement in the United States. A Revolution in Need of Regulation, in *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal*, Vol. 26., Issue 1. (2008), 207. o.

¹⁹ SAID, ZAHR: Embedded Advertising and the Venture Consumer, in *North Carolina Law Review*, Vol. 89., Issue 1., (2010), 128. o.

2.2. TÖRVÉNYI SZABÁLYOZÁS DIÓHÉJBAN²⁰

Az Egyesült Államokbeli szabályozás, mely a beágyazott reklám kérdését rendezi, nagyrészt az 1934-es Hírközlési Törvényen és a Szponzori Azonosító Szabályokon nyugszik. Az előbb említett jogszabály 317. szakasza foglalkozik a termékmegjelenítéssel, melyben előírja, hogy kötelező a tájékoztatás, ha bármely pénzt, szolgáltatást, vagy egyéb értékes ellenszolgáltatást fizettek, ígértek, vagy kölcsönös megállapodás kötött a termékmegjelenítésért cserébe. Ingyenesség vagy jelképes összeg felajánlása esetén az utóbbi szabálynak nincs kötelező ereje. A törvény előírja továbbá, hogy a közszereplők gondossággal járjanak el, szerezzenek be minden információt azokról, akikkel szerződést kötnek, így megfelelő tájékoztatást tesznek lehetővé. Miután a Kongresszus az FCC-re bízta a szponzorságra vonatkozó szabályok és követelmények részletes szabályozását, megszületett a már említett Szponzori Azonosító Szabályok, mely a korábbi törvény interpretációja és kiegészítése. Ezáltal a 73.1212. bekezdés kimondja, hogy ha az előbb említett feltételek mellett (fizetés, szolgáltatás) jön létre termékmegjelenítés, akkor ezt is jelezni kell, illetve azt is, hogy kinek a megrendelésére kap figyelmet. A körülményekkel való eljárás alapján eredeti szponzort nevezzék meg, akkor is, ha esetleg valamely ügynökön, vagy cégen keresztül jött létre a termékelhelyezés.

A szponzori azonosítás feltételei, hogy kellően nagy és olvasható betűvel tüntessék fel a szponzort, valamint elegendő idő jusson a feldolgozásra, mely egy átlagos olvasó számára megfelelő.

2.3. A RENDELKEZÉSEK KÖRÜLI PROBLÉMÁK, KONFLIKTUSOK

A korábban említett rendelkezések elavultak, és nem bírnak megbirkózni a fejlődő technológia által felállított problémákkal. Fő probléma, hogy terjedelmükben, alkalmazási körükben nagyon korlátozottak. Mind-egyik nagyrészt a rádióra és a televízióra koncentrálnak, azonban a szolgáltatók csak a Szponzori Azonosító Szabályokat alkalmazzák.

Az alternatív médiafogyasztási formák megjelenésével a reklámozók kénytelenek voltak új lehetőségeket keresni. A DVR (Digital Video Recorder) és a TiVo lehetővé teszik a műsorok felvételét és későbbi lejátszását, mely során a tradicionális 30 másodperces reklámok áttekerhetők. A harminc másodperces reklám hanyatlását a digitális felvevők gyorsították fel. A toledói vízművek mutatta ki először, hogy a reklámok alatt jelentősen megnő a vízfogyasztás, hiszen a nézők ilyenkor mennek ki a mosdóba vagy a konyhába.²¹ Az első ilyen eszközöket 1999-ben mutatták be, majd a fejlődés olyan ütemben indult meg, hogy 2004-től 2010-re 50%-kal emelkedett meg a DVR használók köre.²² Nem is beszélve az illegális letöltésekről, ahol a film-élmény sokkal kiemelkedőbb, hiszen nem szakítják meg az adás legizgalmasabb részét különböző szpotokkal. Az Egyesült Államokban szintén nagy népszerűségnek örvend a Hulu.²³ Ez egy online videó megosztó, amelyen a vezető tévéműsorok megnézhetők, általában miután a televízióban közvetítették. Ahogy említettem, a tradicionális reklám hatékonyságának hanyatlásával együtt a beágyazott reklám népszerűsége egyre nőtt, például 1999 és 2004 között évente 21,5%-kal emelkedett az az összeg, melyet erre fordítottak.²⁴ Ez a változás jól látható a dolgozatom elején található 1. ábrán is. 2005 áprilisa és 2007 decembere között pedig már 40%-os volt a növekedés.²⁵ Továbbá az internet rendkívüli fejlődése is azt eredményezte, hogy a nézők már nem hajlandóak sokáig egy helyben ülni, a hosszabb reklámblokkok helyett hamar a számítógép adta lehetőségek felé orientálódnak. 2005-ös számítások szerint a termékmegjelenítés 3,4 milliárd dolláros iparrá nőtte ki magát, és több mint ezer márkát reklámoznak így az Egyesült Államokon belül. Észak-Amerikában a legjelentősebb termékelhelyezéssel foglalkozó cégek Los Angeles, New York, Chicago és Toronto környékén koncentrálnak.²⁶

²⁰ 47 C.F.R. § 73.1212, 47 U.S.C. § 317.

²¹ PAPP-VÁRY ÁRPÁD: A termékelhelyezés előretörése, in *Marketing és Média (Figyelő szaklap)* 2008b. 16. o. http://www.papp-vary.hu/product_placement/A_Termekelhelyezes_Eloretorese.pdf (2012.10.13.).

²² HAGERTY: i. m. 146. o.

²³ <http://www.hulu.com/> (2012.10.15.).

²⁴ HAGERTY: i. m. 146. o.

²⁵ ROSENBLATT, ELIZABETH L.: Rethinking the Parameters of Trademark Use in Entertainment, in *Florida Law Review*, Vol. 61., Issue 5. (2009), 1030. o.

²⁶ RUSSEL, CRISTELANTONIA – BELCH, MICHAEL: A Managerial Investigation into the Product Placement Industry, in *Journal of Advertising Research*, Vol. 45., Issue 1. (2005), 74. o.

Egyes nézetek szerint nem csupán a technika fejlődött, hanem ezzel együtt az emberek mentalitása is megváltozott. Ezt az új emberi viselkedési formát a „*venture customer*” névvel illetik, mely annyit takar, hogy az ilyen ember már tisztában van a média hatásával, tevékenységével, könnyedén átlépi a reklámokat, keresi meg a számára megfelelő tartalmat és ezt nem csupán a televízióban, hanem a különböző platformokon is megteszi (lásd számítógép, okos telefon, táblagép).²⁷

A jelenségre többen is felfigyeltek, 2005 májusában az *International Trademark Association* (Nemzetközi Védjegy Egyesület, a továbbiakban INTA) az éves gyűlés keretében foglalkozott a termékelhelyezés által felvetett etikai és jogi kérdésekkel.²⁸ Az FCC szintén felismerte a korábbi szabályozás hiányosságait, ezért 2008. június 3-án kibocsátotta a *Notice of Inquiry and Notice of Proposed Rule Making* című közleményt – röviden a szakirodalom csak NOI/NPRM névvel illeti – annak érdekében, hogy a nyilvánosság véleményét alkosson és felvessen olyan potenciális változtatási lehetőségeket, amelyek segítségével a beágyazott reklámra vonatkozó szabályok tovább finomíthatóak. A Közlemény kimondottan a beágyazott reklámok növekedése és hatása miatt került a középpontba. A véleménynyilvánításban egyaránt részt vettek a közszervezők, a fogyasztói csoportok, az egyéb érdekelt pártok és szervezetek. Az észrevételek benyújtására nyitva álló határidő 2008. november 21-én zárult le és több mint 200 állásfoglalás érkezett a javaslatra, amelyből csak huszonöt ellenezte teljesen a változtatásokat.²⁹

Mielőtt tovább haladnék, az FCC szabályalkotási folyamatát ismertetem, hogy az előbb említett közlemények érthetőbbé váljanak. A kezdő lépés az ún. *Note of Inquiry* (kérdőív) kibocsátásával történik, így információkat gyűjthetnek egy adott specifikus tárgy szabályozásának ötleteiről. Miután a kérdőívre választ adók javaslatait átnézték, kibocsátják a *Note of Proposed Rulemaking*-et (szabályozási javaslat) a konkrét javaslatokról és a felvetett vitás kérdésekről. Végezetül, miután az FCC az összes észrevételt figyelembe vette, egy ún. *Report and Order*-t (jelentés és rendelkezés) állít ki, melyben létrehozhat új szabályokat, megváltoztathat létező normákat vagy dönthet úgy, hogy nincs szükség szabálmódosításra.³⁰ Fontos megemlíteni, hogy a szólásszabadságot érintő kérdésekben az FCC-nek nem csupán az alkotmány rendelkezéseinek kell megfelelnie, hanem az ún. *Central Hudson*³¹ teszt is irányadó. Ez egy mérlegelésen alapuló négylépcsős teszt, mely során a bíróság megállapíthatja, hogy a szólásszabadság körében hozott valamely norma nem sérti-e a *First Amendment*³² részeit. Mióta a beágyazott reklám is a kereskedelmi közlemények közé tartozik, azóta irányadó az e tesztnek történő megfelelés is.

A szabályozás megváltoztatása kapcsán nincs egyöntetű egyetértés, a két tábor egyike ellenzi a változtatásokat, míg a másik éppen, hogy üdvözli a reform gondolatát. A médiában a gyártásvezetők és a reklámozók álláspontja szerint a változtatás felesleges teher lenne és elkerülhetetlenül sértené a *First Amendment* rendelkezéseit. A médiaipar ezen képviselőinek egyik fő szervezete a *Progress and Freedom Foundation* (a továbbiakban PFF), de ide tartozik a *National Association of Broadcasters and National Media Providers* is. Az előbb említett érvek mellett szól még, hogy a szabályozás további szigorítása jelentős negatív hatással lenne az így is küszködő média szektorra, valamint így is túlszabályozott területről beszélhetünk, mely csupán próbál alkalmazkodni a változásokhoz. Véleményük szerint, ha egy márka megjelenik egy műsorban, akkor az egyértelmű, hogy valakinek a támogatása miatt történik. Nehéz lenne azt feltételezni, hogy az amerikaiak annyira tudatlanok és naivak lennének, mint amit a közleményben állítanak.³³ A reformot ellenzők érvei között szerepel még, hogy mivel szabad piaci gazdaságban élünk, egyszerűen elkerülhető, ha valaki nem akarja a konkrét terméket nézni, azáltal, hogy kikapcsolja a televíziót, vagy csatornát vált.

A másik oldalon a fogyasztóvédők állnak, akik többek közt a védjegyjogosultakkal együtt úgy vélik, hogy a szabályozás elengedhetetlen, mivel túl sok negatív következmény származik abból, hogy az elavult szabályozás képtelen a gyors fejlődés által generált problémákra megfelelő megoldást nyújtani. A

²⁷ Bővebben ld. SAID: i. m. 105. o.

²⁸ ALMOND, BRANDON D.: Lose the Illusion. Why Advertisers Use of Digital Product Placement Violates Actors Right of Publicity, in *Washington and Lee Law Review*, Vol. 64., Issue 2. (2007), 632. o.

²⁹ FUJAWA: i. m. 562-563. o.

³⁰ HAGERTY: i. m. 151. o.

³¹ A tesztről és az elemzés négy részéről lásd bővebben STRAIN: i. m. 189-190. o.

³² Az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának személyiségi jogokat tartalmazó, első kiegészítése. Itt található többek között a szólásszabadság is.

³³ ONG: i. m. 129. o.

*Commercial Alert*³⁴ által hangoztatott két fő aggodalom, hogy először is a fogékonyabb egyéneket rengeteg reklám hatásának teszik ki, másrészt pedig megtévesztik a fogyasztókat, hiszen nagyon vékony a határ a műsortartalom és a hirdetés között, így a beágyazott reklám és a megtévesztő reklám között is rendkívül vékony a határ, az utóbbi pedig – ahogy nálunk is – tiltott.³⁵ A változtatás üdvözlői úgy gondolják, hogy a beágyazott reklám szabályozatlansága az alap őszinteséget, becsületességet sérti. Véleményük alapján a hirdetési típus e fajtája azért megtévesztő, mert „átsiklik a néző szkeptikus radarja felett”, valamint ez szimpla reklámnak, hirdetésnek feleltethető meg, amelynek a helye máshol van.³⁶

A FCC közleményére javaslatot tett a *Street Actors Guild* (a továbbiakban SAG) is, mely részletes tájékoztatást írta elő a közzétételek előtt és után. Képi és hangzásbeli felhívás megjelenését támogatja, mely egy meghatározott ideig lenne látható a képernyőn és tájékoztatna a fizetés ellenében beágyazott reklámról. A szervezet által benyújtott javaslat úgy támogatná azt a *right-to-know* politikát (mely lényege, hogy a fogyasztóknak joguk van tudni, hogy kik fizetnek a műsorért), hogy emellett nem sérti a médiaipart. Ez véleményem szerint egy kompromisszumos megoldást eredményezne, hiszen ha a műsorok végén felsorolnák a beágyazott termékeket és a gyártókat, azzal teljesítenék a tájékoztatásra irányuló kötelezettséget. A már fentebb említett *Commercial Alert* egy radikálisabb, kiterjedt szabályozást javasolt, miszerint a képernyőn folyamatosan jelezni kéne (például egy „advertisement” felirattal), ha termékelhelyezés esete forogna fenn. Úgy gondolom, hogy ez a nézet több oldalról is támadható, de a legfontosabb, hogy a nézők számára rendkívül irritáló lenne, ha a kikapcsolódást ilyen feliratok zavarnák meg. Ráadásul ez sértené a műsor szerzőinek szerzői jogát, mert az integritáshoz fűződő jogba ütközne, így ez mindig hozzájárulást is igényelne a műsor szerzőitől. Ez pedig problémás, mert ez személyhez fűződő jog, tehát a producer nem gyakorolhatja a többiek nevében, így akár több száz ember hozzájárulására lenne szükség egy-egy műsor kapcsán.

ZÁRSZÓ

Összességében elmondható, hogy a termékmegjelenítés a jövő egyik jelenleg kevésbé kiaknázott lehetősége. Az alternatív hirdetési formák közé sorolhatjuk, mely egy kompromisszumos hidat jelenthet a médiaszolgáltatók hirdetői és a médiafogyasztók között. A termékelhelyezés többszörösen is előnyös intézmény mind a műsorkészítő, mind a termékgyártó számára. Az intézmény pedig fokozatosan egyre nagyobb elfogadottságnak örvend. Mivel olyan környezetben találkozunk vele a néző, melyet akaratilag ő választott, ezért azt feltételezzük, hogy nagyobb a hajlandóság a termék befogadására is.³⁷

Ha csak a filmeket nézzük, a néző aktív figyelme kíséri és nagy tömegek számára válik elérhetővé. A Ipsos Zrt. 2011-es felmérése alapján a magyar nézők 17%-a találkozik márkázott termékekkel rendszeresen, de ezt a számot nagyrészt a 20-29 éves korosztály adja ki.

Köztudott, hogy a hirdetésből származó bevételek létfenntartó jelentőségük a médiaszolgáltatók esetében, így ha a hagyományos reklámmal szemben ellenérzések támadnak a nézők körében, akkor azt valahogy helyettesíteni kell, ezt a csatornát kiiktatni nagy veszteséggel járna. Erre jó lehetőség például ez az intézmény, melyet az Egyesült Államok már jóval korábban felismert és szabályoz. Magyarország ehhez képest a törvényi szabályozási szintig csupán a 2010-es médiareform során született két új törvény – a 2010. évi CIV. a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól és a 2010. évi CLXXXV. a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról – nyomán jutott el. Azonban fontos megemlíteni, hogy ahogy látható az Egyesült Államokban is problémás a szabályozás, nem képes lépést tartani a technológia fejlődésével. Így a reformokra ott is szükség van, és jelenleg hazánk is jó példát tudna mutatni a fejlődés, fejlesztés tekintetében. A magyarországi szabályozás korszerű, csupán még kissé „olajozatlan” a működése.

³⁴ Nonprofit civil szervezet, mely ellenzi többek között a gyermekek számára készített reklámokat, célja, hogy a negatív hatásokat csökkentse. 1999-ben jött létre egyik társalapítója Ralph Nader, kiemelkedő fogyasztóvédő.

³⁵ FUJAWA: i. m. 567. o.; SAVARE, MATTHEW: Where Madison Avenue Meets Hollywood and Vine. The Business, Legal, and Creative Ramifications of Product Placements, in *UCLA Entertainment Law Review*, Vol. 11., Issue 2. (2004), 366. o.

³⁶ STRAIN: i. m. 178. o.; SESHADRI, RAGHU: Did You Want Fries with That – The Unanswered Question of Federal Product Placement Regulations, in *Vanderbilt Journal of Entertainment and Technology Law*, Vol. 9., Issue 2. (2006), 476. o.

³⁷ BEASLEY, ROBERT C.: Royalty Free Permissions for Use of Licensed Products in TV or Movie Productions, in *Licensing Journal*, Vol. 26, Issue 5 (2006), 37 o.

A hagyományos reklám hanyatlása pedig az idő múltával és a technológia fejlődése miatt elkerülhetetlen folyamat. *Scott Donaton*, egy amerikai marketingkommunikációs szaklap publicistája hívta fel a figyelmet arra, hogy a termékmegjelenítés mellett léteznek még más lehetőségek is a reklám túlélésére. Ilyen például a BMW rövidfilmsorozata, melyben összekapcsolják a tartalmat és a márkát. A 20 perces „minimozikban” a cég híres rendezőket, színészeket bérelt fel a márkák népszerűsítésére. Az innovatív megoldás nem maradt siker nélkül, a Cannes-i Nemzetközi Reklámfesztivál *Titanium Lion* díját vihették haza.³⁸

A reklám valószínűleg soha nem fog megszűnni, csupán átalakul. Így megállapítható, hogy ahol egy ajtó bezárul, ott egy másik kinyílik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] ALMOND, BRANDON D.: Lose the Illusion. Why Advertisers Use of Digital Product Placement Violates Actors Right of Publicity, in *Washington and Lee Law Review*, Vol. 64., Issue 2. (2007) 625-670. o
- [2] BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: Manipulál-e a média? in *Médiakutató*, 2006 nyár http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/04_manipulal-e_a_media/01.html (2012.10.24.).
- [3] BALASUBRAMANIAN, SIVA K. – KARRH, JAMES A. – PATWARDHAN, HEMANT: Audience Response to Product Placements. An Integrative Framework and Future Research Agenda, in *Journal of Advertising*, Vol. 35., No. 3. (2006) 115-141.o.
- [4] BEASLEY, ROBERT C.: Royalty Free Permissions for Use of Licensed Products in TV or Movie Productions, in *Licensing Journal*, Vol. 26, Issue 5 (2006) 37. o.
- [5] CAMPBELL, ANGELA J.: Restricting the Marketing of Junk Food to Children by Product Placement and Character Selling, in *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 39., Issue 1. (2006) 447-556. o
- [6] CLARENCE, MARIE: *Férfi a férfi?*, Budapest, 2009.
- [7] FAZEKAS ILDIKÓ – HARSÁNYI DÁVID: *Marketingkommunikáció*, Budapest, 2003.
- [8] FUJAWA, JENNIFER: FCC's Sponsorship Identification Rules. Ineffective Regulation of Embedded Advertising in Today's Media, in *Federal Communications Law Journal*, Vol. 64., Issue 3. (2012). 549-576. o.
- [9] GÁLIK MIHÁLY – POLYÁK GÁBOR: *Médiaszabályozás*, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2005.
- [10] GOULD, STEPHEN J. – GUPTA, POLA B. – GRABNNER-KRÄUTER, SONJA: Product Placements in Movies. A Cross-Cultural Analysis of Austrian, French and American Consumer's Attitudes Toward This Emerging, International Promoting Medium, in *Journal of Advertising*, Vol. 29., No. 4. (2000) 41-58. o.
- [11] HAGERTY, ANN K.: Embedded Advertising. Your Right in the TiVoEra, in *John Marshall Review of Intellectual Property Law*, Vol. 9., Issue 1. (2009) 140-160 o.
- [12] LEE, SANDRA: Product Placement in the United States. A Revolution in Need of Regulation, in *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal*, Vol. 26., Issue 1. (2008) 203-232.o.
- [13] MANDER, JERRY: *Four Arguments For The Elimination Of Television (Négy érv a televízió megszüntetése mellett)* összefoglalót lásd <http://www.turnoffyourtv.com/reviews/Jerry.Mander.html> (2012.08.11.).
- [14] MÁRK SZONJA: Unalmas product placement, in *Kreatív: marketingkommunikációs szaklap*, 2005/4. szám.
- [15] ONG, EDWARD L.: Embedded Solution. Improving the Advertising Disclosure Rules in Television, in *UCLA Entertainment Law Review*, Vol. 18., Issue 1. (2010) 114-147. o.
- [16] PAPP-VÁRY ÁRPÁD: A termékelhelyezés előretörése, in *Marketing és Média (Figyelő szaklap)* 2008b. http://www.papp-vary.hu/product_placement/A_Termekelhelyezes_Eloretorese.pdf (2012.10.13.).
- [17] PAPP-VÁRY ÁRPÁD: *Product placement Reklám a filmekben, számítógépes játékokban és a szórakoztatóipar más területein*, Budapest, 2008a.
- [18] ROSENBLATT, ELIZABETH L.: Rethinking the Parameters of Trademark Use in Entertainment, in *Florida Law Review*, Vol. 61., Issue 5. (2009) 1011-1082. o.

³⁸ MÁRK SZONJA: Unalmas product placement, in *Kreatív: marketingkommunikációs szaklap*, 2005/4. szám, 8. o.

- [19] RUSSEL, CRISTELANTONIA – STERN, BARBARA B.: Consumers, Characters and Products, in *Journal of Advertising*, Vol. 35., Issue 1. (2006) 7-21. o.
- [20] RUSSEL, CRISTELANTONIA: Investigating the Effectiveness of Product Placements in Television Shows. The Role of Modality and Plot Connection Congruence on Brand Memory and Attitude, in *Journal of Consumer Research*, Vol. 29., Issue 3 (2002) 306-318. o.
- [21] RUSSEL, CRISTELANTONIA-BELCH, MICHAEL: A Managerial Investigation into the Product Placement Industry, in *Journal of Advertising Research*, Vol. 45., Issue 1. (2005) 73-92. o.
- [22] SAID, ZAHR: Embedded Advertising and the Venture Consumer, in *North Carolina Law Review*, Vol. 89., Issue 1., (2010), 99-170. o.
- [23] SAVARE, MATTHEW: Where Madison Avenue Meets Hollywood and Vine. The Business, Legal, and Creative Ramifications of Product Placements, in *UCLA Entertainment Law Review*, Vol. 11., Issue 2. (2004) 331-398. o.
- [24] SCHEJTER, AMIT M.: Art Thou for Us, or for Our Adversaries - Communicative Action and the Regulation of Product Placement. A Comparative Study and a Tool for Analysis, in *Tulane Journal of International and Comparative Law*, 2006. 89-120. o.
- [25] SESHADRI, RAGHU: Did You Want Fries with That - The Unanswered Question of Federal Product Placement Regulations, in *Vanderbilt Journal of Entertainment and Technology Law*, Vol. 9., Issue 2. (2006), 467-496. o.
- [26] STRAIN, JACOB J.: Finding a Place for Embedded Advertising without Eroding the First Amendment, in *BYU Journal of Public Law*, Vol. 24., Issue 1. (2009), 167-192. o.
- [27] 47 U.S.C. § 317 Announcement of payment for broadcast.
- [28] 47 C.F.R. § 73.1212 Sponsorship Identification Rules.

SZABÓ ENIKŐ

A BŰNHALMAZATRA ÉS A VISSZAESŐKRE VONATKOZÓ EGYES SZABÁLYOK VÁLTOZÁSAI A 2009. ÉVI LXXX. TÖRVÉNYTŐL A 2012. ÉVI C. TÖRVÉNY HATÁLYBALÉPÉSÉIG

Írásom célja a jogalkotó által közelmúltban bevezetésre kerülő, a halmazati büntetésre és a visszaesőkre (különös tekintettel az erőszakos többszörös visszaesőkre) vonatkozó hazai rendelkezések összefoglaló bemutatása, annak a folyamatnak az ismertetése, amibe szorosan illeszkedik a 2010. évi LVI. törvény, valamint az új Büntető Törvénykönyv (2012. évi C. törvény) vonatkozó rendelkezései. A bevezetésre és alkalmazásra kerülő rendelkezések születését, közéleti és szakmai fogadtatását, az amerikai és a magyar jogrendben korábban megjelenő formáit, valamint a szabályozással kapcsolatos dilemmákat részletesebben már vizsgálat tárgyává tettem „Három csapás magyar módra” című Tudományos Diákköri dolgozatomban. Az itt leírtak a dolgozat egyfajta folytatásának, kiegészítésének is tekinthetőek, hiszen annak megírása óta hatályba lépett 2013. július 1-jén az új Büntető Törvénykönyvünk.

Mindenekelőtt itt kell említést tennem az Egyesült Államok több tagállamában is bevezetett, a súlyos bűncselekményeket elkövető visszaesőkkel szemben elfogadott különleges jogszabályok és a Szlovákiában is alkalmazásra kerülő rendelkezések létezéséről. Ennek egyik indoka, hogy az amerikai elnevezés, az ún. „három csapás” kifejezés használata terjedt el a magyar közvélemény körében az elfogadott 2010. évi LVI. törvénnyel kapcsolatban, illetve a szlovák jogalkalmazásban szintén ilyen elnevezéssel és hasonló tartalommal van jelen az említett törvényhely. Az amerikai szabályozással és a *Three Strikes* törvényekkel kapcsolatban Beke-Martos Judit¹ cikkében, míg a szlovákiai tapasztalatokról Anton Fábry² írásában talál részletes leírást a téma iránt érdeklődő olvasó. A külföldi szabályozások említésének másik oka, hogy a 2009. február 17-én, az Országgyűlésnek benyújtott, a korábbi Büntető Törvénykönyv (1978. évi IV. törvény) módosítását célzó ellenzéki javaslat Általános indokolása maga is kimondta az amerikai modellel fennálló tudatos hasonlóságot. Az elképzelés szerint az akkor a javaslattal bevezetésre kerülő „erőszakos visszaeső” kategóriába tartozó bűnelkövetőkkel szemben ezt az Egyesült Államokból importált intézményt alkalmazták volna. A jelen mű terjedelmi korlátaira tekintettel szintén nincs lehetőség az ismételt bűnelkövetőkkel szembeni szabályozás magyar jogtörténetben meglévő gyökereinek, előzményeinek bővebb ismertetésére, azonban a visszaesés törvényi szabályozásának formálódását a kezdetektől alaposan ismerteti tanulmányában Balla Lajos³ és Kónya István⁴ is. Megállapítható, hogy már Szent István korában megjelent az elv: az első büntényesekkel és a visszaeső bűnözőkkel szemben differenciált szabályok kerüljenek alkalmazásra. A bűnözés elleni harc egyik záloga ugyanis, hogy sikerül-e vagy sem az első elkövetés után a terhelten szemben olyan büntetőjogi jogkövetkezményt megfelelő módon alkalmazni, ami visszatartja a későbbi bűnismétléstől a delikvenst.

1. A T/8875. SZÁMÚ TÖRVÉNYJAVASLAT⁵

A 2009. február 17-én ellenzéki képviselők által előterjesztett javaslat szigorítani kívánta volna a visszaesőkre vonatkozó szabályokat. Számos ponton heves ellenállást váltott ki a közéletben a tervezet, amely szerint az emberek biztonságának garantálása érdekében súlyosabb, elrettentésre alkalmas büntetésekre van szükség. A súlyos és erőszakos bűncselekmények visszaszorítására a középérték elvének újbóli bevezetésével, az erőszakos cselekményekkel szembeni fokozott szigorral és a büntetések súlyosításával elérhető visszatartó erővel kívánt reagálni. Ahogy a bevezetőben is utaltam már rá, a tervezet új visszaeső kategória bevezetésé-

¹ BEKE-MARTOS JUDIT: Three Strikes Law. A három csapás törvénye Amerikában, in *Rendészeti szemle*, 2009/9. szám, 97-110. o.

² ANTON FÁBRY: A „Három csapás” büntetési elv bevezetése és ennek tapasztalatai Szlovákiában, in *Ügyészek Lapja*, 2010/6. szám, 127-133. o.

³ BALLA LAJOS: Adalékok a visszaeső bűnelkövetők megítéléséhez a magyar büntetőjogban, in *Bírák lapja*, 2011/1-2. szám, 113-129. o.

⁴ KÓNYA ISTVÁN: A három csapás bírói szemmel, in *Magyar jog* 2011/3. szám, 129-135. o.

⁵ T/8875. sz. törvényjavaslat <http://www.parlament.hu/irom38/08875/08875.pdf> (2013.11.24.).

vel számolt és erre az elkövetői rétegre, az amerikai modell alapján, személy elleni erőszakos cselekmény elkövetése esetén, a büntetési tétel felemelésével alkalmazta volna a „három dobás” elvét. A javaslat az „erőszakos visszaeső” fogalmán (amelyet, a többi visszaesői kategória mellett, a Btk. 137. § 17. pontjaként, az értelmező rendelkezések között helyezett volna el) a következőket értette. „17. erőszakos visszaeső az, akit a szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekmény elkövetését megelőzően visszaesőként, mindkét alkalommal szándékos személy elleni erőszakos bűncselekmény miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték.” Ez a meghatározás nem tartalmaz időkorlátot, tudatosan nem veszi figyelembe, hogy mennyi idő telik el az egyes bűncselekmények között. Erre a pontra maga az előterjesztő is kitért a javaslat részletes indokolásában. A Btk. ismerte a személy elleni erőszakos bűncselekmény fogalmát, azonban nem határozta meg pontosan az idetartozó Különös részi tényállásokat. A Btk. miniszteri indokolása alapján a joggyakorlat alakította ki, hogy melyek ezek, a javaslat a 10. §-hoz fűzött részletes indokolásban pontosan felsorolja. (A tervezet ismertetett pontjaiból számos átalakítva ugyan, de bevezetésre került a 2009. évi LXXX. törvénnyel, részletesebb kifejtésükre ott kerül sor.) Az Országgyűlés nem vette végül tárgysorozatba a benyújtott javaslatot.

2. A 2009. ÉVI LXXX. TÖRVÉNY⁶ – ÚJ FOGALOM KETTŐS NYOMTÁVON

A kormányoldal maga is előterjesztett Btk. módosító javaslatot 2009 tavaszán. A Büntető Törvénykönyv Általános részi szankciórendszerének átalakításáról rendelkező novella hatályba lépése jelentősen módosította a visszaeső, a különös és a többszörös visszaeső kategóriákat. A jogalkotó az új Általános rész megalkotásával az ún. kettős nyomvonalú kriminálpolitika megvalósítását tűzte ki célul. Ennek lényege a következőképpen foglalható össze: a törvényhozó a súlyos bűncselekmények elkövetőivel szemben a büntetőjog teljes szigorával, szabadságelvonó szankciók alkalmazásával lép fel, ugyanakkor a másik nyomvonalon haladva a bűnesetek többségét kitevő kisebb súlyú és a társadalomra kevésbé veszélyes bűncselekmények elkövetőivel szemben széles körben alkalmaz alternatív büntetéseket és intézkedéseket is. Mivel ez a szemlélet fokozottan védi az áldozatok és a sértettek érdekeit ezért lehetőséget nyújt arra, hogy az állam bizonyos esetekben lemondjon büntetőigényének érvényesítéséről. Ez főként azokban az esetekben lehetséges, ahol az elkövető kisebb súlyú bűncselekményt valósított meg és ennek egyfajta megváltásaként kész a sértettnek a törvényben meghatározott feltételek szerint megfelelő jóvátételt nyújtani. Amíg a szigorítást, mint egyik nyomtávot az élet, a mindennapi valóság diktálja, addig a liberalizációt képviselő nyomtávot a szankciók alternatív alkalmazása és az elterelés formálja.

Az elfogadott jogszabály bevezette az 1978. évi IV. törvény fogalomrendszerébe az erőszakos többszörös visszaeső kategóriáját, ami lényegében megegyezett a fentebb tárgyalt „erőszakos visszaeső” meghatározásával. Azonban releváns különbség mégis megfigyelhető: a beiktatott definíció már tartalmazott egy 3 éves időkorlátot, továbbá a korábbi miniszteri indokolás által meghatározott személy elleni erőszakos bűncselekmények is taxatív felsorolt módon bekerültek az értelmező rendelkezések közé. (A kategóriák részletes, összehasonlító tárgyalására a hatályos Büntető Törvénykönyvre vonatkozó részben kerül sor. Ennek indoka, hogy hatályon kívül kerültek a szabadságvesztés végrehajtásának részbeni felfüggesztésére vonatkozó szabályok, amelyek érintik a visszaesőkre vonatkozó rendelkezéseket. Ehelyütt csak a többszörös és az erőszakos többszörös visszaesők fogalmát tárgyalom részletesen, tekintettel a Kúria 83. BK véleményében kifejtettükre.) A korábbi Btk. 137. §-a⁷ szerint:

- *Többszörös visszaeső* az, akit a szándékos bűncselekmény elkövetését megelőzően visszaesőként végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, vagy annak végrehajtását részben felfüggesztették, és az utolsó büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől a szabadságvesztéssel fenyegetett újabb bűncselekmény elkövetéséig három év még nem telt el.
- *Erőszakos többszörös visszaeső* az a többszörös visszaeső, aki mindhárom alkalommal személy elleni erőszakos bűncselekményt követ el.

A 83. számú BK vélemény maga is kimondja: az erőszakos többszörös visszaeső kategóriája a többszörös visszaeső kategória egy speciális esete. Ez annyit jelent: amely kritérium a többszörös visszaesőre vonatkozik, hogy megállapítható legyen az ehhez fűzött súlyosabb értékelés, az mind feltétele az erőszakos többszörös visszaesés fogalmának is. A visszaeső elkövetőkre vonatkozó fogalomrendszer struktúrája tehát

⁶ A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 2009. évi LXXX. törvény.

⁷ A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 137. § 16. és 17. pont.

alulról fölfelé építkezve, a kevesebbtől a tartalmában több felé bővül. A 137. § 17. pontja szerinti meghatározás szükségképpen magába foglalja a többszörös visszaesőkenti elítélés minden elemét azzal a többlettel, hogy már a visszaesést megalapozó egy korábbi elítélés is személy elleni bűncselekmény miatt történt. A lényeg a visszaesőkenti elkövetés ténye, amely feltételezi a törvény által megkívánt három éves időbeli kapcsolatot is. A többszörös visszaesővé válás minimális feltétele a három esetben megvalósított szándékos bűncselekmény és ezért kiszabott végrehajtandó szabadságvesztés volt. További feltétel, hogy a törvény a cselekményt szabadságvesztéssel fenyegetse. Abban az esetben, ha ennek kiszabására nincs törvényi lehetőség, a többszörös visszaesés sem állapítható meg. Az erőszakos többszörös visszaeső tehát egy speciális többszörös visszaeső, olyan bünelkövető, aki mindháromszor személy elleni erőszakos bűncselekményt követett el. Nem állapítható meg azonban az ilyen elkövetés, ha az elkövetőt az elbírálás alapjául szolgáló személy elleni erőszakos bűncselekmény elkövetését megelőzően már visszaesőként, különös visszaesőként vagy akár többszörös visszaesőként elítélték ugyan, de ezek nem személy elleni erőszakos bűncselekmények miatt történtek. Ebben az esetben csak arra van lehetőség, hogy a többszörös visszaesői elkövetés kategóriáját állapítsák meg.⁸ Az erőszakos többszörös visszaesőre mindkét Büntető Törvénykönyv Általános része szigorúbb jogkövetkezményeket rendel alkalmazni, ezeket az alábbi táblázatban foglaltam össze.

1. táblázat: A többszörös és az erőszakos többszörös visszaesés jogkövetkezményei

		Többszörös visszaeső		Erőszakos többszörös visszaeső	
		1978. évi IV. törvény	2012. évi C. törvény	1978. évi IV. törvény	2012. évi C. törvény
Végrehajtási fokozat	vétség esetén	Börtön 43. § b) pont	Börtön 37. § b) pont	Börtön 43. § b) pont	Börtön 37. § b) pont
	2 évi vagy azt meghaladó szab.vesztés esetén	Fegyház 42. § (3) bek.	Fegyház 37. § (3) bek. b) pont, ba) alpont	Fegyház 42. § (3) bek.	Fegyház 37. § (3) bek. b) pont, ba) alpont
Feltételes szabadságra bocsátás fele rész letöltése után		nem alkalmazható 47. § (3) bek.	nem alkalmazható 38. § (3) bek.	nem alkalmazható 47. § (3) bek.	nem alkalmazható 38. § (3) bek.
Feltételes szabadságra bocsátás		lehet	nem alkalmazható, ha fegyház fokozatban kell végrehajtani 38. § (4) bek.	nem alkalmazható 47. § (3) bek.	nem alkalmazható 38. § (4) bek. b) pont
Próbára bocsátás		nem alkalmazható 72. § (4) bek. a) pont	nem alkalmazható 65. § (2) bek. a) pont	nem alkalmazható 72. § (4) bek. a) pont	nem alkalmazható 65. § (2) bek. a) pont
Szabadságvesztés végrehajtásának felfüggesztése		pártfogó felügyelet kötelező 82. § (2) bek., 91. § (6) bek.	nem alkalmazható 86. § (1) bek. a) pont	nem alkalmazható 91. § (1) bek. a) pont	nem alkalmazható 86. § (1) bek. a) pont

⁸ Kúria: 83. BK vélemény az erőszakos többszörös visszaesőkről, 2010. El. II. E.3/3.

Szabadságvesztési tételkeret felső határa	a felével emelkedik, max. 20 év 97. § (1) bek.	a felével emelkedik, max. 25 év 89. § (1) bek.	kétszeresére emelkedik, ha így meghaladná a 20 évet vagy életfogytiglan is a fenyegettség, akkor csak életfogytiglan 97/A. § (1) bek.	kétszeresére emelkedik, ha így meghaladná a 20 évet vagy életfogytiglan is a fenyegettség, akkor csak életfogytiglan 90. § (2) bek.
Enyhítő szakasz	csak különös méltánylást érdemlő esetben 97. § (2) bek.	csak különös méltánylást érdemlő esetben 89. § (2) bek.	nem alkalmazható 97/A. § (3) bek.	a 82. § (1) bek. alapján nem enyhíthető 90. § (3) bek. a) pont - ha e törvény Általános része lehetővé teszi – korlátlanul enyhíthető 90. § (3) bek. b) pont
Szabadságvesztés helyett más büntetés(ek)	lehet	lehet	nem alkalmazható 97/A. § (2) bek.	nem alkalmazható 90. § (1) bek.
Tevékeny megbánás	nincs helye 36. § (3) bek. a) pont	nincs helye 29. § (3) bek. a) pont	nincs helye 36. § (3) bek. a) pont	nincs helye 29. § (3) bek. a) pont

A feltételes szabadságra bocsátás kizárása az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetésre ítétek esetében tényleges életfogytig tartó szabadságvesztést jelent. Jól érzékelhetővé vált a szankciórendszer szigorítása a 2009. évi LXXX. törvény egyes rendelkezései kapcsán. De hogyan is szigoríthat, milyen eszközök állnak ténylegesen még a jogalkotó rendelkezésére? Lényegre törően a következő lehetőségei vannak: szigoríthat a már meglévő rendelkezések súlyosításával, a büntetési tételhatárok emelésével, bővítheti a védett jogi tárgyak körét és új magatartásokat is kriminalizálhat, ezzel elérve a büntetőjog térhódítását a jogrendszer további területein. A jogalkotó a direkt mennyiségi alapú szigorítást elkerülheti, ha olyan megoldást választ, ami a jogalkalmazói szemlélet orientációjára törekszik és ehhez ad szempontokat. Az efféle megoldásra példa a középértékes bünteteskiszabás. A 2010-es országgyűlési választásokat követően bevezetésre kerülő 2010. évi LVI. törvény maga is a határozott szigorítást képviseli, ezáltal logikailag kapcsolódik az elkezdett kettős nyomtávú büntetőpolitika szigorítást követő szárnyához. Önmagában jogpolitikailag új jogintézménynek tekintendő, de szervesen kapcsolódik az erőszakos többszörös visszaeső fogalmához.

3. A T/25. SZÁMÚ JAVASLAT ÉS A 2010. ÉVI LVI. TÖRVÉNY

Már 2010 májusában, a Nemzeti Együttműködési Programjában kinyilatkoztatásra került az igény arra, hogy az emberi élet és a tulajdon elleni bűncselekmények ismételt elkövetőivel szemben szigorúbban kell fellépni, sokkal gyakoribb alkalmazása szükséges a tényleges életfogytig tartó börtönbüntetés intézményének. Megfogalmazásra került az elvárás a jogszabályok szigora, a büntetési tételkeretek növelése, az életfogytig tartó szabadságvesztés többszöri alkalmazása, az áldozatok védelme felé, hogy mindezen eszközök alkalmasak lesznek a bűncselekmények és a bűnelkövetők megfékezésére.⁹ Miután négy országgyűlési képviselő egyéni

⁹ A Nemzeti Együttműködés Programja, <http://www.parlament.hu/irom39/00047/00047.pdf> (2013.11.19.).

indítvány formájában benyújtotta a T/25. számú törvényjavaslatot¹⁰ és az Országgyűlés azt elfogadta, a 2010. évi LVI. törvény 2010. június 23-án hatályba lépett.¹¹ Bevezette a nemzetiszocialista és kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása büntetést, a közfeladatot ellátó személyek, főként a pedagógusok fokozott büntetőjogi védelmét, újra visszaállította a már egyszer, 1999 és 2003 között hatályban lévő középmerítésű büntetéskiszabást.

A három csapás néven ismertté vált szabályok egyrészt a bűnhalmazat (Btk. 85. § (4) bekezdés) esetén kiszabható büntetés mértékére vonatkozóan, másrészt a különös és többszörös visszaesőkre vonatkozó szabályok (Btk. 97. §) tekintetében, harmadrészt pedig az erőszakos többszörös visszaesővel szemben kiszabható büntetés (Btk. 97/A. §) vonatkozásában módosították az 1978. évi IV. törvényt. A miniszteri indokolásból világosan kiolvasható a jogalkotó szándéka arra nézve, hogy kimondottan olyan elkövetők tettének szigorúbb szankcionálást tűzte ki célul, akik bűnismétlőként, sorozatban valósítanak meg személy elleni erőszakos bűncselekményeket. Ehhez azonban rögtön hozzá kell tennünk, hogy a bevezetett rendelkezések a halmazati büntetéskiszabás szabályait is szigorították, így az a helyzet állt fenn, hogy a 2010. évi LVI. törvény idevonatkozó szakaszai egyforma bánásmódot írtak elő az erőszakos többszörös visszaesővel, valamint az első bűntényét véghezvivő, de egy vagy több cselekményével több bűncselekményt megvalósító elkövetővel szemben is. A konkrét rendelkezések:

„97/A. § (1) Az erőszakos többszörös visszaesővel szemben az erőszakos többszörös visszaesőkénti minősítést megalapozó személy elleni erőszakos bűncselekmény büntetési tételének felső határa szabadságvesztés esetén a kétszeresére emelkedik. Ha a büntetési tétel így felemelt felső határa a húsz évet meghaladja, vagy a törvény szerint a bűncselekmény életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, az elkövetővel szemben életfogytig tartó szabadságvesztést kell kiszabni.

(2) Az erőszakos többszörös visszaesővel szemben a 38. § (3) bekezdése alkalmazásának nincs helye.¹²

(3) Az erőszakos többszörös visszaesővel szemben a büntetés enyhítésének nincs helye.”
A halmazatra vonatkozó szabály a Btk. 85. § (4) bekezdésében megfogalmazottak szerint:

„(4) Ha a bűnhalmazatban levő bűncselekmények közül legalább három a 137. § 17. pontjában meghatározott személy elleni erőszakos bűncselekmény, a (2) bekezdés szerinti büntetési tétel felső határa a kétszeresére emelkedik.¹³ Ha a büntetési tétel így felemelt felső határa a húsz évet meghaladja, vagy a törvény szerint bármelyik bűncselekmény életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, az elkövetővel szemben életfogytig tartó szabadságvesztést kell kiszabni.”

A 2010-ben bevezetett szabályok nem tettek különbséget abból a szempontból, hogy három különböző alkalommal megvalósított elkövetés miatt történik-e meg a felelősségre vonás vagy a terhelt egyetlen alkalommal, egyetlen cselekményével valósította-e meg a vád tárgyává tett több bűncselekményt (azaz alaki halmazat létesült). A bírói jogalkalmazás során nem kerülhetett sor a különbségtételre, nem volt lehetőség eltérő büntetéskiszabás alkalmazására. A szabályozás érzéketlenné vált az abszolút határozott szankció beiktatásával az alábbi esetekben konkrétan meglévő különbségekre, így többek között mind az elkövetés, mind pedig az elkövető körülményeire, a társadalomra veszélyességre és a bűnösség fokára.

1. eset: 22 éves, büntetlen előéletű fiatalember 60 millió forintot rablás kísérletét követi el, de menekülés közben az őt üldöző rendőr felé dob egy, a földről felkapott macskakövet, amellyel 8 napon belül gyógyuló könnyű testi sértés okoz.

2. eset: 45 éves bűnismétlő férfi, 200 millió forintot rabol egy pénztárból, amely cselekménye során a banki alkalmazottat lelövi, aki életét veszti és az őre leadott lövéssel súlyos testi sértést okoz.

¹⁰ T/25. számú törvényjavaslat a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról <http://www.parlament.hu/irom39/00025/00025.pdf> (2013.09.21.).

¹¹ A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 2010. évi LVI. törvény.

¹² Btk. 38. § (3) bekezdés: „Ha a bűncselekmény büntetési tételének felső határa háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabb, akkor szabadságvesztés helyett közérdekű munka, pénzbüntetés, foglalkozástól eltiltás, járművezetéstől eltiltás vagy kiutasítás, illetőleg e büntetések közül több is kiszabható.”

¹³ Btk. 85. § (2) bekezdés: „A büntetést a bűnhalmazatban lévő bűncselekmények büntetési tételei közül a legsúlyosabbnak az alapulvételével kell kiszabni.”

A kell kiszabni kitétel gátat szabott a büntetéskiszabásra vonatkozó elvek, az arányos büntetés, az egyéniesítés, az enyhítő szabályok, a bírói szabad mérlegelés érvényesülésének, így érintette végső soron a jogbiztonság és az alkotmányos büntetőjoggal szemben támasztott alapkövetelményeket. De miben változott a szabályozás a 2012. évi C. törvény hatálybalépésével?

4. AZ ÚJ BÜNTETŐ TÖRVÉNYKÖNYV HATÁLYBA LÉPÉSE – A 2012. ÉVI C. TÖRVÉNY IDEVONATKOZÓ RENDELKEZÉSEI

A 2012. évi C. törvény megalkotása és hatályba léptetése számos ponton változást hozott a szabályozásban, így például az 1. táblázatban már ismertetésre kerülő, a többszörös és erőszakos többszörös visszaesőkre vonatkozó jogkövetkezmények körében is. További tartalmi és szerkezeti változásokat hozott az új kódex az Általános részi szabályozás és az Értelmező rendelkezések területén is, ezek röviden összefoglalva az alábbiak:

- A bűnhalmazatra vonatkozó Általános részi szabályok konkrét változása.
- Az erőszakos többszörös visszaesőkre vonatkozó Általános részi szabályok változása.
- A személy elleni erőszakos bűncselekmények taxatív felsorolásának változása.
- A visszaesők, a különös visszaesők, a többszörös visszaesők, valamint az erőszakos többszörös visszaesők fogalmának változása.

A bevezetésre kerülő esetlegesen új szabályok és a régi szabályozás közötti eltérések minél jobb megvilágítása érdekében a konkrét normaszövegek táblázatban történő összevetését tartom a legcélszerűbbnek. Céлом elsősorban a különbségek láttatása és csak másodsorban a bekövetkező változások magyarázata.

4.1. A SZEMÉLY ELLENI ERŐSZAKOS BŰNCSELEKMÉNYEK KÖRÉNEK VÁLTOZÁSA

A témakör vizsgálata fontos, hiszen a bűncselekmények e kategóriája mind az erőszakos többszörös visszaeső fogalomnál, mind pedig a büntetéskiszabás területén megjelenik. Egyértelműen szükséges a taxatív felsorolás további fenntartása, ugyanakkor a jogalkotó az új Büntető Törvénykönyvben, a Záró részben elhelyezett értelmező rendelkezések között, a 459. § 26. pontjában a)–l) pontig már címek szerinti bontásban, az azonos címek alá tartozó cselekményeket a jogszabályhely megjelölésével is feltünteti, így áttekinthetőbb helyzetet teremt a korábbiaknál. Az 1978. évi IV. törvény 137. § 17. pontjában, az erőszakos többszörös visszaesőkre vonatkozó értelmező rendelkezésnél folyamatos felsorolásban voltak megtalálhatóak a személy elleni erőszakos bűncselekmények. Érdemi eltérés a két törvényben foglaltaknál, hogy az új szabályozás szerint a könnyű testi sértés vétsége és a súlyos testi sértés előkészülete vétsége (új Btk. 164. § (2) és (7) bekezdése), valamint a rablás előkészületének vétsége (új Btk. 365. (5) bekezdése) kikerül ebből a körből.

4.2. A VISSZAESŐK, KÜLÖNÖS VISSZAESŐK, TÖBBSZÖRÖS VISSZAESŐK, ERŐSZAKOS TÖBBSZÖRÖS VISSZAESŐK FOGALMÁNAK VÁLTOZÁSA

A fogalom lényegileg nem változik a korábbi definíciókhoz képest az új szabályozásban, azonban a konkrét megfogalmazásnál az előfeltételek köréből kimarad a részben felfüggesztett szabadságvesztés büntetésre utalás, tekintettel arra, hogy a vonatkozó általános részi rendelkezést a 2012. évi C. törvény nem vette át, így az hatályon kívül helyezésre került 2013. július 1-jétől.

2. táblázat: A visszaesői kategóriákra vonatkozó megfogalmazás változása.

1978. évi IV. törvény Értelmező rendelkezések 137. §	2012. évi C. törvény Záró rész 459. §	2012. évi CCXXIII. törvény ¹⁴
14. visszaeső a szándékos bcs. elkövetője, ha korábban szándékos bcs. miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, vagy annak végrehajtását részben felfüggesztették, és a büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bcs. elkövetéséig 3 év még nem telt el	31. visszaeső a szándékos bcs. elkövetője, ha korábban szándékos bcs. miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, és a büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bcs. elkövetéséig 3 év még nem telt el	4. § (2) A Btk. 459. § (1) 31. pontja alkalmazásában visszaesőnek minősül az is , akivel szemben korábban – az 1978. évi IV. tv. 90. §-a alapján – szándékos bcs. miatt a szabadságvesztés végrehajtását részben felfüggesztették, és a büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bcs. elkövetéséig 3 év még nem telt el.
15. különös visszaeső az a visszaeső, aki mindkét alkalommal ugyanolyan vagy hasonló jellegű bűncselekményt követ el	a) a különös visszaeső az a visszaeső, aki mindkét alkalommal ugyanolyan vagy hasonló jellegű bűncselekményt követ el	4. § (1) A Btk. 459. § (1) 31. pont a) alpontja alkalmazásában, ha az elkövető a korábbi bcs-t a Btk. hatályba lépését megelőzően követte el, figyelembe kell venni az 1978. évi IV. tv. szerinti ugyanolyan vagy hasonló jellegű bűncselekményeket is.
16. többszörös visszaeső az, akit a szándékos bcs. elkövetését megelőzően visszaesőként végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, vagy annak végrehajtását részben felfüggesztették, és az utolsó büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől a szabadságvesztéssel fenyegetett újabb bcs. elkövetéséig három év még nem telt el	b) a többszörös visszaeső az, akit a szándékos bcs. elkövetését megelőzően visszaesőként végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, és az utolsó büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől a szabadságvesztéssel fenyegetett újabb bcs. elkövetéséig három év még nem telt el	-
17. erőszakos többszörös visszaeső az a többszörös visszaeső, aki mindhárom alkalommal személy elleni erőszakos bűncselekményt követ el	c) az erőszakos többszörös visszaeső az a többszörös visszaeső, aki mindhárom alkalommal személy elleni erőszakos bűncselekményt követ el	4. § (3) A Btk. 459. § (1) 31. pont c) alpontja alkalmazásában, ha az elkövető legalább egy bűncselekményt a Btk. hatálybalépését megelőzően követett el, figyelembe kell venni az 1978. évi IV. törvény 137. § 17. pontja szerinti bűncselekményeket is.

A visszaesőként kezelendő bűnismétlők feltüntetésének szerkezete is megváltozott, ahogyan a táblázatban is látható, pontokba szedésre került. Tekintettel arra, hogy a személy elleni erőszakos bűncselekmények taxatív felsorolása megtörtént, így elegendő csupán erre hivatkozni a c) pontban az erőszakos többszörös visszaesőknél a jogalkotónak. A 2012. évi CCXXIII. törvény új Btk.-hoz kapcsolódó átmeneti rendelkezésekkel a törvényhozó elkerüli a helyenként megváltozott bűncselekmény elnevezésekből esetlegesen fakadó jogbizonytalanságokat.

¹⁴ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény hatálybalépéséhez kapcsolódó átmeneti rendelkezésekről és egyes törvények módosításáról szóló 2012. évi CCXXIII. törvény.

4.3. AZ ÁLTALÁNOS RÉSZI SZABÁLYOK VÁLTOZÁSA (RÉGI BTK. 97/A. § ÉS A 85. §(4) BEKEZDÉSE)

3. táblázat: Az erőszakos többszörös visszaesőkre vonatkozó 97/A. § tartalmi változása.

1978. évi IV. törvény	2012. évi C. törvény
<p>97/A. § (1) Az erőszakos többszörös visszaesővel szemben az erőszakos többszörös visszaesőkénti minősítést megalapozó, súlyosabban büntetendő személy elleni erőszakos bűncselekmény büntetési tételének felső határa szabadságvesztés esetén a kétszeresére emelkedik. Ha a büntetési tétel így felemelt felső határa a húsz évet meghaladja, vagy a törvény szerint a bűncselekmény életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, az elkövetővel szemben életfogytig tartó szabadságvesztést kell kiszabni.</p> <p>(2) Az erőszakos többszörös visszaesővel szemben a 38. § (3) bekezdése alkalmazásának nincs helye.</p> <p>(3) Az erőszakos többszörös visszaesővel szemben a büntetés enyhítésének nincs helye.</p>	<p>90. § (1) Erőszakos többszörös visszaesővel szemben a 33. § (4) bekezdése nem alkalmazható.</p> <p>(2) Az erőszakos többszörös visszaesővel szemben az erőszakos többszörös visszaesőkénti minősítést megalapozó, súlyosabban büntetendő személy elleni erőszakos bűncselekmény büntetési tételének felső határa szabadságvesztés esetén a kétszeresére emelkedik. Ha a büntetési tétel így felemelt felső határa a húsz évet meghaladná, vagy a törvény szerint a bűncselekmény életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, az elkövetővel szemben életfogytig tartó szabadságvesztést kell kiszabni.</p> <p>(3) Az erőszakos többszörös visszaesővel szemben a büntetés</p> <p>a) a 82. § (1) bekezdése alapján nem enyhíthető,</p> <p>b) - ha e törvény Általános Része lehetővé teszi - korlátlanul enyhíthető.</p>

Az erőszakos többszörös visszaesők esetében az enyhítő szakasz alkalmazásának nincs helye, azonban – a korábbi szabályozástól eltérően – az új törvény már az Általános részben meghatározott esetekben, így például korlátozott beszámítási képesség fennállása esetén, a korlátlan enyhítést lehetővé teszi.

4. táblázat: A bűnhalmazatra vonatkozó 85. § (4) bekezdés tartalmának változása

1978. évi IV. törvény	2012. évi C. törvény
<p>85. § (4) Ha a bűnhalmazatban levő bűncselekmények közül legalább három a 137. § 17. pontjában meghatározott személy elleni erőszakos bűncselekmény, a (2) bekezdés szerinti büntetési tétel felső határa a kétszeresére emelkedik. Ha a büntetési tétel így felemelt felső határa a húsz évet meghaladná, vagy a törvény szerint bármelyik bűncselekmény életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, az elkövetővel szemben életfogytig tartó szabadságvesztést kell kiszabni.</p>	<p>81. § (4) Ha a bűnhalmazatban levő bűncselekmények közül legalább három különböző időpontokban elkövetett befejezett személy elleni erőszakos bűncselekmény, a (2) bekezdés szerinti büntetési tétel felső határa a kétszeresére emelkedik. Ha a büntetési tétel így felemelt felső határa a húsz évet meghaladná, vagy a bűnhalmazatban lévő bűncselekmények bármelyike életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, az elkövetővel szemben életfogytig tartó szabadságvesztést kell kiszabni. Ha azonban e törvény Általános Része lehetővé teszi, a büntetés korlátlanul enyhíthető.</p>

A (4) bekezdést, mint ismeretes a 2010. évi LVI. törvény illesztette be a régi Btk. rendelkezései közé és ezen alapjában véve a 2013. július 1-jétől hatályos szabályozás sem változtatott számottevően. A személy elleni erőszakos bűncselekményeket magvalósító bűnismétlők vonatkozásában a bűnhalmazatban lévő legsúlyosabb bűncselekmény büntetési tételének felső határát rendeli a kétszeresére megemlíni, amennyiben azok közül legalább három, személy elleni erőszakos bűncselekmény. A régi Büntető Törvénykönyvtől eltérően azonban az új törvény csak a *különböző időpontokban elkövetett, befejezett* bűncselekmények vonatkozásában írja ezt elő. Amennyiben a büntetési tétel így felemelt felső határa a húsz évet meghaladja, vagy a hal-

mázatban lévő bűncselekmények közül a törvény szerint valamelyikre életfogytig tartó szabadságvesztés is kiszabható, akkor azt ki kell kötelezően szabni. A kódex további rendelkezése azonban az Általános részben meghatározott esetekben lehetővé teszi a *korlátlan enyhítést*. Tehát a fentieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a halmazati büntetesként kiszabott életfogytig tartó szabadságvesztés kötelező alkalmazásának köre szűkült, *csak anyagi bűnhalmazatot* képező, *befejezett bűncselekmények* esetén kerülhet sor e rendelkezés alkalmazására. További szűkítést jelent a fentebb már ismertetett személy elleni erőszakos bűncselekmények megváltozott köre.

A bemutatottakon keresztül látszik, hogy a kezdeti szabályozáshoz képest a jogalkotó az új Büntetőkönyvben lefektetett rendelkezéseknél már kisebb kompromisszumokra hajlandó volt, de mindenestre elmozdult szilárd elhatározásától, noha továbbra is meghagyta a szabályozásban a kell kiszabni kitételeket. Azonban, a változtatások ellenére, adott esetben még mindig feltűnően nagy igazságtalanságokhoz vezethet a szabályozás. Itt elsősorban arra gondolok, hogy egy viszonylag rövid idő alatt végbemenő cselekménysorozattal kapcsolatban továbbra is könnyen találhat büntetlen előéletű terheltet a jogalkalmazó a vádlottak padján, három befejezett, köztük egy súlyos személy elleni erőszakos cselekmény anyagi halmazatban való megvalósítása okán. Továbbra is fennálló probléma a cselekmények esetleges azonos alkalommal történő elbírálása miatt a jogszabály szigorára és nem a bírói mérlegelésre bízni az elkövetőt. Azonban mindenképp biztató a jövőre nézve, hogy ha kis lépésekben és módosításokban is, de a jogalkotó képes és hajlandó is csiszolni a helyenként igazságtalanság döntést kikényszerítő szabályozás érdes mivoltán.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] BALLA LAJOS: Adalékok a visszaeső bűnelkövetők megítéléséhez a magyar büntetőjogban, in *Bírák lapja*, 2011/1-2. szám, 113-129. o.
- [2.] BEKE-MARTOS JUDIT: Three Strikes Law. A három csapás törvénye Amerikában, in *Rendészeti szemle*, 2009/9. szám, 97-110. o.
- [3.] FÁBRY, ANTON: A „Három csapás” büntetési elv bevezetése és ennek tapasztalatai Szlovákiában, in *Ügyészek Lapja*, 2010/6. szám, 127-133. o.
- [4.] KÓNYA ISTVÁN: A három csapás bírói szemmel, in *Magyar jog*, 2011/ 3. szám, 129-135. o.

FELHASZNÁLT JOGFORRÁSOK

- [1.] A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény.
- [2.] A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 2009. évi LXXX. törvény.
- [3.] A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 2010. évi LVI. törvény.
- [4.] A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény.
- [5.] A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény hatálybalépéséhez kapcsolódó átmeneti rendelkezésekről és egyes törvények módosításáról szóló 2012. évi CCXXIII. törvény.

FELHASZNÁLT INTERNETES FORRÁSOK

- [1.] Kúria: 83. BK vélemény az erőszakos többszörös visszaesőkről, 2010. El. II. E.3/3.
- [2.] T/25. számú törvényjavaslat a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról <http://www.parlament.hu/irom39/00025/00025.pdf> (2013.09.21.).
- [3.] T/8875. sz. törvényjavaslat <http://www.parlament.hu/irom38/08875/08875.pdf> (2013.11.24.).

TRENYISÁN MÁTÉ

A MUNKÁLTATÓI KÁRFELELŐSSÉG SPECIÁLIS SZABÁLYAI – KIVÉTELEK AZ OBJEKTÍV FELELŐSSÉG ALÓL

Egy korábbi írásom keretében arra vállalkoztam, hogy a munkáltató kártérítési felelősség alóli mentesülésére vonatkozó új szabályok kritikai szemléletű elemzésével és a korábbi bírói gyakorlat tapasztalatainak felhasználásával, megkíséreljem sikerre vinni a jogkeresés néha nehézkes metodikáját.¹ A téma kutatásának fontosságát támasztja alá a téma aktualitása, a kérdéskört érintő nagy horderejű koncepcionális változások, a munkajogi kárfelelősség területén megjelenő új jogintézmények beültetése, továbbá - nem utolsó sorban - ezt erősíti azon tény is, hogy a munkajogi jogviták jelentős része kártérítési per, így tehát kiemelkedő a kérdéskör gyakorlati jelentősége is.

Jelen írás e korábban készült munkám folytatása, melyben a munkáltató objektív felelőssége alóli kivételek eseteit vizsgálom. Felépítését tekintve az elemzésem két fő egységből áll. Az első fejezetben a munkáltató objektív kárfelelősségének természetét és alapvető feltételeit ismertetem. A második részben pedig az objektív felelősség alóli kivételeket megfogalmazó speciális esetek elemzésére kerül sor. Ennek keretében a cikk vizsgálja a munkahelyre bevitt dolgokban esett kár esetén fennálló munkáltatói felelősséget, valamint a kisegzisztenciális munkáltatókra vonatkozó – enyhébb – felelősségi szabályokat.

1. A MUNKÁLTATÓ OBJEKTÍV KÁRFELELŐSSÉGE AZ ÚJ Mt.-BEN

A magyar munkajogi felelősségi rendszert a 2012. évi I. törvényben (a továbbiakban: Mt.) – hasonlóképpen az 1992-es Mt.-hez – úgy alkották meg, hogy az tekintettel legyen arra, hogy a munkaviszony alanyai eltérő pozícióban és eltérő igényérvényesítési helyzetben vannak a jogviszony tekintetében. Ezen megkülönböztetésre alapozva a munkavállaló felelőssége a munkaviszonyból eredő köteletségének vétkes megszegése esetén állapítható meg, míg a munkáltató vétkességre tekintet nélkül felel, a munkaviszonnyal összefüggésben bekövetkezett károkért. Nem feltétel tehát, hogy a munkáltató a kárt szándékosan vagy akár csak vétkesen okozza, a felelősséget a munkaviszonnyal összefüggésben bekövetkező pusztán károkozás megalapozza. Ennek a munkáltatóra nézve rendkívül szigorú szabályozásnak több elfogadható indoka is van.

Elsőként kiemelném, hogy a munkáltató fő kötelezettségei között található az egészséges és biztonságos munkavégzés feltételeinek megteremtése.² Ezzel összefüggésben tehát elfogadható azon érvelés, hogy e szigorú, objektív alapú felelősség célja, hogy egy olyan – ennek a kötelezettségnek eleget tevő – megfelelő szervezet kialakítására és technológia alkalmazására szorítsa rá a jogalkotó a munkáltatót, amely megteremtheti a munkavállalók életének, testi épségének és egyéb vagyoni értékeinek biztonságát.

Emellett szintén akceptálható a prevenciós indok, tehát hogy a munkáltatók a balesetek és megbetegedések megelőzésére nagyobb hangsúlyt fektessenek.³ Rendkívül fontos ugyanis, hogy a munkáltató törekedjen arra, hogy a szükséges erőfeszítéseket tegye az esetleges káresemények megelőzése érdekében.

A következőkben a munkáltató kártérítési felelősségének alapvető feltételeit ismertetem, ezen elemek értelmező elemzésén keresztül. Elsőként a munkaviszony fennállása majd az okozati összefüggés, végül pedig a kár bekövetkeztének elemei kerülnek ismertetésre. A jogellenes magatartás, mint felelősségi feltétel a munkáltató esetében nem releváns, mivel a felelősséget megalapozza bármely a munkaviszonnyal összefüggésben felmerülő tevékenység, amely kárt eredményez, mivel a munkáltató felelőssége objektív.

1.1. MUNKAVISZONY

A munkáltató a munkavállalója balesetével és megbetegedésével kapcsolatban előállott kárért (egészségkárosodásért) a Munka Törvénykönyve (továbbiakban Mt.). 166. § alapján akkor felel, ha az a munkaviszonyá-

¹ Ld. TRENYISÁN MÁTÉ: A kármegosztás és a munkáltató kárfelelősség alóli mentesülésének szabályai az új Munka Törvénykönyvében – tekintettel a bírói gyakorlatra, in KÁLMÁN JÁNOS (szerk.): *Quot Capita, Tot Sententiae, A Batthyány Lajos Szakkollégium Tanulmánykötete II.*, 2013, Batthyány Lajos Szakkollégium, Győr, 233-249. o.

² Mt. 51. § (4) bekezdés.

³ MK 29.

val összefüggésben keletkezett. A kártérítési felelősség alapvető feltétele tehát a munkajogban a munkaviszony fennállása illetve, hogy a kár a munkaviszonnyal összefüggésben álljon fel. A munkaviszony fennállása – mint feltétel – közös elem mind a munkáltatók, mind a munkavállalók kárfelelőssége tekintetében.

A munkaviszony fennállása körében releváns az Mt. azon rendelkezése, mely szerint a munkaviszony kezdetének napját a munkaszerződésben kell meghatározni. Ennek hiányában pedig a munkaszerződés megkötését követő nap minősül a munkaviszony kezdetének.⁴ A munkaviszony kezdetének napja azért kiemelt jelentőségű időpont mivel, ha a káresemény ezt megelőzően vagy ezt követően következik be, rendszerint nem kerülhet sor a munkáltató felelősségének megállapítására. Fontos azonban kiemelni, hogy a károkozás és a kár bekövetkeztének időpontja nem mindig esik egybe, így előfordulhat, olyan helyzet, hogy a károkozás a munkaviszony fennállása alatt keletkezik, ám a káresemény csak később, akár a munkaviszony megszűnése után következik be. Ezen esetben a munkaviszony időközben bekövetkezett megszűnése nem akadályozza annak, hogy megállapításra kerüljön a munkáltató felelőssége.⁵ Tehát a releváns kérdés az, hogy a károkozás mikor történik.

Érdekes kérdésként merült fel a jogirodalomban, hogy hogyan minősülhetne azon eset, ha például a munkavállaló érvényes munkaszerződést kötött, amelyben kikötötték a munkába lépés napját, ám még nem állt munkába, majd a munkába lépés napján a teljesítésre való előkészületek vagy felkészülés során következik be a káresemény. Ebben az esetben nyilvánvaló, hogy a munkaviszonnyal összefüggésben következik be a káresemény, hiszen anélkül nem került volna sor az előkészítő tevékenységre, azonban a munkába lépés még ekkor nem következett be, így elméletileg a munkaviszony sem áll fenn. Ha a munkaszerződés megkötésének napja és a munkába állás napja nem esik egybe, akkor a szerződéskötés és a munkába állás közti időszakban a munkáltató kártérítési felelőssége megállapítható, ha a kár a munkavállalót a munkába állás elősegítése érdekében történt tevékenysége során érte.⁶ Egyebekben a munkába lépést megelőzően bekövetkezett károkért a munkáltató a polgári jog megfelelő szabályai szerint felel.

A megítélés szempontjából ezen felül lényegtelen, hogy fő- vagy mellékállásról, vagy teljes, vagy részmunkaidős foglalkoztatásról van szó. Ahogyan az is kijelenthető, hogy a polgári jogi szerződéssel színelvett szerződés is eredményezhet érvényes munkaviszonyt.

Szintén alapvető jelentőségű kérdés, hogy hogyan alakul a bizonyítási teher a kártérítési felelősség körében hiszen a munkaviszonnyal való összefüggés bizonyítási kérdés. Az általános szabályok szerint a bizonyítási teher a Pp. és az Mt. szabályainak együttes figyelembevétel alapján úgy alakul, hogy a munkavállalót terheli annak bizonyítása, hogy a munkaviszonyával összefüggésben érte a károsodás és hogy a kár bekövetkezett – tehát károsodás érte –, míg a munkáltató az, aki mentesülhet a felelősség alól, ha sikeresen hivatkozik valamely mentesülési okra. A kár releváns oka helyett általában elegendő a munkaviszonnyal való összefüggés bizonyítása. E szabály azért jelentős, mert ez azt a vélelmet teremti meg, hogy a káresemény a munkaviszonnyal összefüggésben keletkezett.⁷ Ez a megoldás a munkavállaló – mint gyengébb fél – bizonyítási szükséghelyzetét szintén áthidalja. Ezalól csupán az egyéb megbetegedés jogi megítélése képez kivételt, ahol a munkavállalóra nehezedik a releváns okozati összefüggés bizonyítása. A munkavállaló legalább valószínűsíteni köteles a károsodás munkaviszonnyal való összefüggését.⁸ Olyan esetben továbbá, ha a munkáltató elismerte az üzemi baleset miatt a kártérítési felelősségét, ez az okozati összefüggés fennállása esetén kiterjed mind az üzemi balesettel összefüggő keresőképtelenség, mind pedig a sorszerű megbetegedés miatt járó táppénz összegére.⁹ A gyakorlatban sokszor nehéz meghúzni a határt a munkaviszonnyal összefüggő és össze nem függő káresemények között. A munkaviszonnyal összefüggést valamennyi lényeges körülmény együttes értékelése alapján kell megállapítani.¹⁰

⁴ Mt. 48. §.

⁵ Például ilyen eset lehet, ha a megbetegedés tünetei csak a munkaviszony megszűnése után jelentkeznek. Mivel egy adott sérelemből a munkavállalót különböző időpontokban is károk érhetik, a bírói gyakorlat kialakította az úgynevezett „szakaszos elévülés” intézményét. Ennek megfelelően ugyanazon károsodásból származó különböző károsodások (jövedelem kiesések) önállóan évülnek el, vagyis valamely korábban megnyílt igény érvényesítésének esetleges elmulasztása nem hat ki a másik igény érvényesíthetőségére.

⁶ LEHOCZKINÉ KOLLONAY CSILLA: *A magyar munkajog II.*, 1998, Kulturtrade Kiadó, Budapest, 70. o.

⁷ GYULAVÁRI TAMÁS (szerk.): *Munkajog*, 2013, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 379. o.

⁸ BH2007.23.

⁹ EBH2008.1802.

¹⁰ BH2006.228.

Összefoglalva tehát a károkozásnak a munkaviszonnal való összefüggése tágan értelmezendő, így az átfogja a munkaviszony valamennyi szakaszát a munkaviszony létesítésétől egészen a munkaviszony megszüntetéséig, esetenként pedig akár a munkába lépés előtti, tehát a munkaviszony kezdetét megelőzően bekövetkezett káreseményekre is kiterjedhet.

1.2. OKOZATI ÖSSZEFÜGGÉS

A munkaviszony fennállásán túl a felelősség feltétele, hogy a munkaviszonnal okozati összefüggésben következzen be a káresemény. Ezen okozati összefüggés nem csak közvetlen, hanem közvetett kapcsolat is lehet.¹¹ A második elem tehát a munkaviszonnal való (okozati) összefüggés. Ennek tekintetében már eltérés van a munkavállaló és a munkáltatóra vonatkozó szabályok között, mivel amíg a munkáltató a munkaviszonnal összefüggésben bekövetkezett kárért felel, addig a munkavállaló a munkaviszonyból származó kötelességének vétkes megszegése esetén felel. Ennek körében megállapítható, hogy a munkavállaló felelősége itt is szűkebb kategóriát jelent, mivel a munkaviszonnal összefüggésben történő károkozás gyakorlatilag a munkaviszony keretében bekövetkezett valamennyi kárra vonatkozik (ha kimentési ok nem áll fenn), szemben a munkavállaló felelősségével ahol csak vétkes kötelességszegés esetén állapítható meg a felelősség.

A „munkaviszonnal összefüggésben” fogalom tehát – az MK 29. számú állásfoglalásban foglaltaknak megfelelően – a munkáltató esetén nemcsak a konkrét munkavégzési tevékenységet fogja át, hanem idetartozik a munka kezdete előtti, ún. előkészítő, valamint a személyes szükségletekkel összefüggő (étkezés, átöltözés, tisztálkodás) tevékenység során elszenvedett káreset is. Gyakorta előfordul, hogy a munkavállalót munkába vagy onnan hazafelé történő utazása alkalmával éri baleset. Az ebből eredő károkért csak akkor felel a munkáltató, ha a szállítás a munkáltató által üzemeltetett (ill. saját) járművel való közlekedés során következik be.¹² A balesetnek a munkaviszonnal összefüggését valamennyi lényeges bizonyíték együttes értékelése alapján kell megállapítani.¹³

A korábbi szabályozás alapján a munkáltató oldalán – bíróságok gyakorlata révén – a munkaviszonyból eredő kötelességsértés körébe volt sorolandó a munkaköri feladatokon túlmenően a munkavállalónak azon tevékenysége során elszenvedett kára is, amely objektív megítélés szerint a munkáltató érdekében történt.¹⁴ Tehát eszerint a felelősség kiterjesztésére került sor akkor is, ha a munkavállaló külföldi kiküldetésben vagy továbbképzésen volt. Ilyenkor bár a munkáltatónak tényleges ráhatása nem volt a külföldi körülményekre, mivel a munkáltató érdekében vett részt a munkavállaló, így az objektív felelősége fennállt az ekkor bekövetkezett károkért.¹⁵ Ennek körében azonban érdemes kiemelni, hogy véleményem szerint ez a gyakorlat a jövőben nem lesz fenntartható, hiszen a munkáltató az új szabályozás szerint mentesül a felelősség alól, ha a káreseményt ellenőrzési körén kívül eső körülmény idézte elő, és ez nem volt sem elhárítható, sem előrelátható. Az említett esetben a munkáltatónak semmilyen ráhatása sem volt a külföldi körülményekre, így az vélhetően az ellenőrzési körén kívül esett, ezért a felelősség alóli mentesülés vélhetően megállapítható lesz. Megállapítható lesz azonban álláspontom szerint a munkáltató felelősége továbbra is, ha a munkavégzést követő tisztálkodás során a munkavállaló elcsúszik a zuhanyzóban, vagy ha munkáltatói utasításra munkaidejében sportrendezvényen vesz részt és megsérül.¹⁶

A munkáltató ellenőrzési köre nem korlátozódik a munkáltató telephelyére, a telephelyen kívül végzett munka során keletkezett kár esetében is fennállhat a munkaviszony és a kárt előidéző ok közötti összefüggés. Ilyen esetben azonban vélhetően a munkáltató sikeresen mentesülhet a felelősség alól annak bizonyításával, hogy a kárt ellenőrzési körén kívül eső körülmény okozta.

Nem vonható azonban a munkaviszonnal okozati összefüggésbe a munkavállaló azon tevékenysége, melyet a munkahelyén végez ugyan, de magáncélú és nem függ össze a munkaköri feladataival.¹⁷ Nem áll fenn a munkaviszonnal összefüggés akkor sem, ha a munkásszálláson következnek be a károk.¹⁸ Végezetül

¹¹ BH2005.443.

¹² Egyéb esetben a baleset, a társadalombiztosítási jogszabályok szerinti úti üzemi balesetnek minősül.

¹³ BH2006.228.

¹⁴ ROMÁN LÁSZLÓ: *A munkajog alapintézményei*, 3. kötet, 1997, Institutiones Juris, Pécs, 44. o.

¹⁵ FÉZER TAMÁS (szerk.): *A kártérítési jog magyarázata*, 2010, Complex Kiadó, Budapest, 21. o.

¹⁶ BH2005.368.

¹⁷ Legfelsőbb Bíróság Mfv. I. 10 804/2000/3.

¹⁸ BH1993.263.

nem alapozza meg a munkáltató felelősségét az engedély nélküli magánmunka („fusizás”) körében bekövetkezett káresemény sem.¹⁹

Szintén az okozati összefüggés körében merül fel a kérdés, hogy milyen módon kell figyelembe venni a munkavállalónak azt a már korábban is fennálló egészségkárosodását, amely független a bekövetkezett balesetétől. A Legfelsőbb Bíróság Munkaügyi Kollégiumának 30. számú állásfoglalása kimondja: „ha a munkavállaló egészségi állapota, testi fogyatkozása, szervezeti adottsága nem okozott keresetvesztéssel járó munkaképesség-csökkenést, és a munkavállaló keresetvesztése életének, testi épségének, egészségének a munkaviszonyával összefüggésben történt megsértése folytán következett be, a munkáltató az említett sérelemből származó munkaképesség-csökkenés százalékos mérvétől függetlenül az (1992-es) Mt. 174. § alapján a teljes kárért felel”. Eszerint tehát a természetes munkaképesség csökkenés nem hat ki az okozati összefüggésre, sem a kártérítés mértékére továbbá főszabály szerint nem alapozza meg a részleges okozati összefüggést. Kivételt képez ez alól, ha a természetes eredetű egészségkárosodás már eleve – a káreseményt megelőzően is – korlátozta a munkakörének ellátásában a munkavállalót.²⁰

Összességében tehát kijelenthető, hogy a „munkaviszonnyal összefüggésben” kifejezés nem jelent egyértelműen egy pontosan behatárolt vagy behatárolható kört, hanem e feltétel kvázi bárhol megvalósulhat a munkaviszony fennállása alatt bekövetkező károk esetében.

1.3. KÁR BEKÖVETKEZÉSE

A kár pénzben kifejezhető vagyoni illetve nem vagyoni hátrány, amely a károsult vagyonaiban értékcsökkenést idéz elő vagy életvitelét illetve személyiségi jogait sérti. Eszerint a kár lehet vagyoni vagy nem vagyoni kár. Ahogyan korábban ismertetésre került a munkáltatói kárfelelősségi jogviszony esetében lényegesen szigorúbb szabályok jelennek meg mint a munkavállalóinál és a munkáltató nem csak a felmerült dologi kárt, hanem az elmaradt jövedelmet, – elsősorban egészségkárosodás esetén – az egyéb kárként elszámolható költségeket, a hozzátartozó kárát, az egyéb a munkaviszonyon kívüli rendszeres jövedelem összegét és nem vagyoni kárát is köteles megtéríteni. Ez utóbbi gondolat azonban kiemelendő, hogy már nem a felelősség feltételei közé tartozik, hanem sokkal inkább annak terjedelméhez. A felelősség feltétele tehát a tényleges károsodás bekövetkezése.

A nem vagyoni kár egyes személyiségi értékek megvalósulásának, érvényesítésének közvetlen vagy közvetett akadályoztatásából származik, tehát a sérelem nem a károsult vagyonaiban következik be, hanem annak személyhez fűződő jogaiban, személyiségi értékeiben.²¹ Bár a munkajogi jogszabályok csak 1980. január 1-jétől tették lehetővé a nem vagyoni károk érvényesítését, az Alkotmánybíróság a 12/1991. (IV.11.) AB határozatban arra hivatkozva, hogy a kártérítési rendszert a károsult szempontjából egységes rendszerként kell kezelni, a nem vagyoni kártérítés alkalmazhatósági időpontját a Ptk.-beli szabályozással egyezően 1978. március 1-jére változtatta meg.²² Utnálék emellett a munkaviszony, az okozati összefüggés és a nem vagyoni kár kapcsolatára is, miszerint: a nem vagyoni kártérítés abban az esetben illeti meg a munkavállalót, ha olyan tényeket bizonyít, amelyek alapján a munkáltató magatartásával okozati összefüggésben a nem vagyoni károsodása megállapítható.

2. KIVÉTELEK AZ OBJEKTÍV FELELŐSSÉG ALÓL

A törvényben meghatározott szigorú felelősségi szabályok alól bizonyos esetekben és a törvény által meghatározott, valamint a bírói gyakorlat által kimunkált szűk körben vannak kivételek. A törvényalkotó e kivételes esetkörökben nem mentesíteni kívánja a munkáltatókat a felelősség alól, hanem az objektív felelősség enyhítését teszi lehetővé. A cikk e része körében elsőként az 1992-es Mt. és az új Mt. szabályozását hasonlítom össze a munkahelyre bevitt dolgok tekintetében fennálló felelősség vonatkozásában. Ezen elemzés során vizsgálom a továbbélő bírói gyakorlatot is. A fejezet második felében pedig kitérek az 1992-es Mt. kisegisztenciákra vonatkozó speciális felelősségi szabályára. Ez utóbbi mára történetivé váló rendelkezés elemzését

¹⁹ BH2002.331.

²⁰ PÁL LAJOS – LŐRINCZ GYÖRGY – KOZMA ANNA – PETHŐ RÓBERT: *Az új Munka Törvénykönyvének magyarázata*, 2012, HVG–ORAC, Budapest, 263. o.

²¹ FERENCZ JÁCINT: Kár érte? – A munkáltatói kárfelelősség változása, in *Az állam és jog alapvető értékei a változó világban*, 2012, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Győr, 227. o.

²² LEHOCZKINÉ KOLLONAY: i. m. 72. o.

azért tartom fontosnak, mivel – álláspontom szerint – az új Mt.-ben megjelenő azon szabály, amely szerint „a bíróság a munkáltatót rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények alapján a kártérítés alól részben mentesítheti” hasonló célra irányuló jogalkotói akarat manifesztációja.

2.1. A MUNKAHELYRE BEVITT DOLGOKBAN ESETT KÁR

A munkáltató felelőssége 1992 előtt csak akkor volt objektív a munkahelyre bevitt dolgok tekintetében, ha a kár a munkáltató öltözőjében, megőrzőjében vagy az általa kijelölt más helyen elhelyezett tárgyakban keletkezett, továbbá, ha olyan ruházati és személyi felszerelési tárgyakat ért, melyeket a munkavállaló a munka közben is rendszerint magánál tart, valamint, ha az olyan balesettel kapcsolatban következett be, amelyért a munkáltató kártérítéssel tartozik.²³ Egyértelműen kijelenthető tehát, hogy azon szabály, amely a munkáltató felelősségét – a munkavállaló munkahelyre bevitt tárgyaiban illetve dolgaiban bekövetkezett károkért – objektív tette jelentősen leegyszerűsítette mind a szabályozást mind a jogalkalmazást.²⁴

Az Mt. szerint a munkáltató ugyan objektíve felel, ám ennek megelőzése érdekében előírhatja a munkahelyre bevitt dolgok megőrzőben való elhelyezését vagy a bevitel bejelentését. A munkába járáshoz vagy a munkavégzéshez nem szükséges dolgok pedig csak a munkáltató engedélyével vihetők be.²⁵ Amennyiben a munkáltató előírja a megőrzőben való elhelyezést vagy a bevitel bejelentését, és e szabályokat a munkavállaló megszegi, akkor a munkáltató csak szándékos károkozás esetén felel. Tehát a munkáltató felelősség alóli mentesülése lehetséges, de csak abban az esetben, ha bizonyítja, hogy a munkavállaló megszegte a dolog elhelyezésére (őrzésére) vagy a bevitel bejelentésére vonatkozó szabályt.²⁶

Egy releváns változást feltétlenül ki kell emelni az 1992-es Mt.-hez képest, ugyanis ez akár az MK 22. számú állásfoglalás módosítását is maga után vonhatja. Az Mt. szerint a munkába járáshoz vagy munkavégzéshez nem szükséges dolgok csak a munkáltató engedélyével vihetők be a munkahelyre.²⁷ Ez a korábbiaktól eltérő szabály a törvény erejénél fogva tilalmazza, hogy a munkavállaló önszántából tartson magánál a munkavégzéshez szükségtelen tárgyakat. Ebben az esetben tehát a munkáltató saját mérlegelési jogát képezi, hogy engedélyezi-e vagy sem e tárgyaknak a munkahelyre történő bevitelét.²⁸ Amennyiben a munkáltató az engedélyt nem adja meg, ám a munkavállaló a dolgot mégis beviszi a munkahelyre és ott kár keletkezik abban, akkor a munkáltató csak akkor felel, ha a munkavállaló bizonyítja, hogy szándékos károkozás történt. A munkáltatót e jogának gyakorlásában mindössze a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményének való megfelelés korlátozza.

A munkáltató munkavállalóinak vagy egy részüknek kulturális, sport- vagy egyéb rendezvényére a munkavállaló által bevitt – akár a saját, akár a munkáltató tulajdonában álló – dologban bekövetkezett kár esetén a kártérítési felelősségre irányadó jogszabály meghatározása attól függ, hogy a károkozás a munkaviszonnyal kapcsolatos-e.²⁹ A munkaügyi bírói gyakorlatban sokáig nem volt egységes jogi megítélése azon kérdésnek, hogy ha a munkáltató munkavállalóinak vagy egy részének a rendezvényre a munkavállaló által bevitt – akár saját, akár a munkáltató tulajdonában álló – dologban kár következett be, ennek a kárnak a megtérítésére milyen anyagi jogszabály rendelkezése az irányadó. Ha az említett rendezvények egyike sem esik a munkaviszony területére, tehát a felmerült káresetből fakadó kártérítési igény érvényesítésére az Mt. – munkáltatói kártérítési felelősségre vonatkozó – szabályait nem lehet alkalmazni akkor sem, ha a kárt a munkáltató valamely munkavállalója okozta. Ugyanígy nem lehet a munkajog szabályait alkalmazni abban az esetben sem, ha a károkozó a rendezvényen részt vevő, de a munkáltatóval munkaviszonyban nem álló személy.

Lehetnek azonban olyan esetek is, amikor a rendezvényre a munkáltató területére bejött munkavállaló úgy szenved dologi kárt, hogy a káresemény valamilyen formában kapcsolódik a munkaviszonyhoz.³⁰

²³ KISS GYÖRGY: *Munkajog*, 2005, Osiris Kiadó, Budapest, 284. o.

²⁴ 1992-es Mt. 176. § (1)-(2) bekezdés és Mt. 168. § (1)-(2) bekezdés.

²⁵ Mt. 168. § (2) bekezdés.

²⁶ BH1997.502.

²⁷ Mt. 168. § (2) bekezdés.

²⁸ Természetesen ez sem lehet korlátlan, hiszen a rendeltetésszerű joggyakorlás követelménye, mint korlát ekkor is érvényesül.

²⁹ MK 22.

³⁰ Például ilyen lehet, ha a munkáltató portása a rendezvény ideje alatt a munkavállalónak a szobája kulcsát kiadja, s ezután a munkavállaló szobájából lopják el az ott elhelyezett kabátot, vagy ruhatár helyett a munkavállaló személyi ingóságait a munkáltató által ekkor is őrizni rendelt öltözőhelyiségben helyezik el, és azok onnan tűnnek el.

Ilyen esetben a kár már a munkaviszonnyal összefüggésben keletkezett, így a munkáltató a kárért immáron felel. Hasonlóképpen az Mt. kártérítési felelősségre vonatkozó szabályai érvényesülnek a munkavállalóval szemben akkor, ha a kárt a munkavállaló ugyan a rendezvénnyel kapcsolatban okozta, de ott a munkáltató utasítása miatt – tehát a munkaviszonyával összefüggésben – tartózkodott. Ha a munkavállaló a kárt nem ilyen minőségben okozta, felelőssége a Ptk. szerződésen kívül okozott kárért való felelősségre vonatkozó szabályai szerint alakul.

Ezt meghaladóan – vélhetően az új ítélezési gyakorlat szerint is – a munkahelyre bevitt saját tárgya-ért a munkavállaló is gondossággal tartozik, amelynek elmulasztása esetén a munkáltató felelőssége nem állapítható meg.³¹ Ennek leginkább akkor van jelentősége, ha nem kifejezetten a munkavégzéshez kötődő dologról van szó, továbbá a munkahelyen megőrző nem található, korlátozó illetve a bevitt tilalmazó rendelkezést pedig nem ír elő a munkáltató.

2.2. KISEGZISZTENCIÁK

Az 1992-es Mt.-ben 2010. január 1-jéig létezett a munkáltatók teljesítőképessége alapján történő különbségtétel a felelősségi szabályok körében. Eszerint az általános szabályokban foglaltaktól eltérően a legfeljebb tíz főfoglalkozású munkavállalót foglalkoztató magánszemély munkáltató a munkavállalónak okozott kárért vétkessége esetén felelt.³²

Ezen speciális szabály magyarázata az volt, hogy a kiségzisztenciájú munkáltatónak csekélyebb szervezettsége és erőforrásai nem teszik lehetővé a főszabály szerinti szigorú objektív felelősség alkalmazását.³³ Ki kell azonban emelni, hogy ennek dacára természetesen ez a szabály nem vonta maga után azt, hogy e munkáltatókat kevésbé kötötték volna a munkavédelmi és munkabiztonsági előírások.

A kiségzisztenciákra vonatkozó enyhébb felelősségi szabályok alkalmazásának két feltétele volt. Egyfelől ki kell emelni, hogy e kedvezmény csak magánszemély munkáltatókra terjedt ki, jogi személyiségű vagy gazdasági társaság munkáltatóra nem. Másfelől pedig a munkáltató legfeljebb tíz főt foglalkoztathatott. Ezen számadatnak a károkozás időpontjában kellett fennállnia.

Bizonyítás tekintetében az általános szabályoknak megfelelően a munkavállalónak kellett bizonyítani a kár bekövetkeztét és annak munkaviszonnyal való összefüggését, míg a munkáltató ellenbizonyíthatta, hogy úgy járt, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható.³⁴ A munkáltató a felelősség alól csak a vétkesség hiányának sikeres bizonyításával mentesülhetett, ugyanis vélelem állt fenn a munkáltató vétkessége mellett.

Kiss György számos ponton kritikával illette a szabályt, amely álláspontja szerint mind jogdogmatikai mind jogpolitikai alapon vitatható volt. Kiss azt emelte ki, hogy a gyakorlatban épphogy a nagyobb munkáltatók azok, amelyek hatékonyabban és szabatosabban gondoskodnak az egészséges és biztonságos munkavégzés megteremtéséről, így ez a szabály éppen azon munkáltatók felelősségét mérsékli, melyeknél a kár bekövetkeztének esélye jóval nagyobb. Nehezményezte továbbá azt, hogy önmagában az, hogy a kiségzisztenciák kevesebb munkavállalót foglalkoztatnak, nem legitimálhatja a felelősség enyhítését. Végül Kiss rámutatott egy konstrukciós hibára is. A korábbi Mt. szerint ugyanis munkáltató az lehet, aki jogképes. Ez a kitétel pedig indokolatlanná teszi a „magánszemély” munkáltató kifejezés alkalmazását, mivel jogállásuk terén a törvény értelmében nincs a differenciálásukra okot adó jogi tény.³⁵ A szabályt tehát számos kritikai észrevétel érte, mígnem az Alkotmánybíróság 2009. december 31-i hatállyal megsemmisítette a rendelkezést.³⁶

³¹ BH1981.209.

³² 1992-es Mt. 175. § (1) bekezdés.

³³ PÁL LAJOS – RADNAY JÓZSEF – TALLIÁN BLANKA: *Munkajogi Kézikönyv*, 2007, HVG-ORAC, Budapest, 306. o.

³⁴ 1992-es Mt. 175. § (2) bekezdés.

³⁵ KISS: i. m. 281. o.

³⁶ 41/2009. (III. 27.) AB határozat: Az Alkotmánybíróság indokolásában először abban foglalt állást, hogy összehasonlíthatóak-e az Mt. 174. §-ban említett munkáltatók azokkal a magánszemély munkáltatókkal, akik (az Mt. 175. § szerint) legfeljebb tíz főfoglalkozású munkavállalót alkalmaznak illetve van-e különbség magánszemély és nem magánszemély munkáltatók között. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint nem volt semmilyen ésszerű indoka annak, hogy a vétkességi alapú kárfelelősségi szabály miatt épp erre a munkáltatói körre legyen alkalmazandó. Mindezek alapján az Alkotmánybíróság megállapította, hogy nincs ésszerű alkotmányos indoka a munkáltatói felelősségi alakzatok közötti, a cégformán és a 10 fő főfoglalkoztatotti létszámon alapuló különbségtételnek. Az Alkotmánybíróság – az indítványi

Az elmúlt néhány évben e szabály alkalmazására már nem nyílt lehetőség, hiszen az Alkotmánybíróság megsemmisítette az Mt. ezen rendelkezését. Volt azonban egy igen fontos indoka annak, hogy ez a kutatásom részét képezte. Egyetértek Kiss György kritikájának azon részével, hogy a munkáltatók közötti ilyen jellegű megkülönböztetést az sem indokolja, hogy számos EU irányelv rögzíti elvei között, hogy az egyes közösségi normákat úgy kell adaptálni, hogy az a kis- és középvállalkozások tevékenységét el ne lehetetlenítse, illetve ne nehezítse. Viszont nyilvánvaló, hogy a legtöbb magánszemélynek nincs arra kellő erőforrása, hogy nagyvállalatot hozzon létre és e különbségekből fakadóan bizonyos fokú méltányosság gyakorlása álláspontom szerint szükséges. Hiszen nem kezelhet a jogalkalmazó azonos módon egy kisvállalkozást és egy nagyvállalatot és a formállogika alapján is nehezen várható el azonos fokú hatékonyság – a kármegelőzés terén – egy kisvállalkozás és egy nagyvállalat viszonylatában. Az erre irányuló jogalkotói akarat leképeződése az új Mt.-ben megjelenő – nívumot képező – szabály, mely szerint a bíróság a munkáltatót rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények alapján a kártérítés alól részben mentesítheti.³⁷ Ennek során különösen a felek vagyoni helyzetét, a jogsértés súlyát, a kártérítés teljesítésének következményeit kell figyelembe venni.

Ezt, a jogalkotói szándékra vonatkozó értelmezést, erősíti a törvényi indokolás is, amely kiemeli, hogy e szabály alkalmazására elsősorban olyan, kiségzisztenciájú munkáltatók (különösen természetes személy munkáltatók) esetében kerülhet sor, amelyek esetében a magas összegű kártérítés indokolatlanul veszélyeztetné fennmaradásukat, munkáltatóként való működésüket, illetve – természetes személyek esetében – létfenntartásukat.³⁸ Ez alapján tehát kijelenthetjük, hogy ugyan e munkáltatói körre már nem, mint a főszabály, tehát az objektív felelősség alóli kivételként kell tekintetnünk, ám a korábbi szabályozásban megjelenő jogalkotói akarat a jövőben a bírói gyakorlaton keresztül érheti el a célját.

kérelmek alapján – ezt követően azt is vizsgálta, hogy az Mt. 175. § szerinti munkáltató vétkeességi kárfelelősségi szabályai hátrányosan különböztették-e meg a többi munkavállalótól a legfeljebb tíz főfoglalkozású munkavállalót foglalkoztató magánszemély alkalmazásában álló munkavállalókat. Ennek körében az AB kimondta, hogy a tíz főfoglalkozású munkavállalót foglalkoztató magánszemély munkáltató és a többi munkáltató között a (fő) foglalkoztatotti létszám alapján történő, a munkáltatói kárfelelősségi formák közötti különbségtételnek a munkáltatók gazdasági-pénzügyi érdekeinek védelme alkotmányosan nem elfogadható indoka.

³⁷ Mt. 167. § (3) bekezdés.

³⁸ Az Mt. a 166-167. §-hoz fűzött általános indokolása.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] FERENCZ JÁCINT: Kár érte? – A munkáltatói kárfelelősség változása, in *Az állam és jog alapvető értékei a változó világban*, 2012, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Győr.
- [2.] FÉZER TAMÁS (szerk.): *A kártérítési jog magyarázata*, 2010, Complex Kiadó, Budapest.
- [3.] KISS GYÖRGY: *Munkajog*, 2005, Osiris Kiadó, Budapest.
- [4.] GYULAVÁRI TAMÁS (szerk.): *Munkajog*, 2013, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- [5.] LEHOCZKINÉ KOLLONAY CSILLA: *A magyar munkajog II.*, 1998, Kulturtrade Kiadó, Budapest.
- [6.] PÁL LAJOS – RADNAY JÓZSEF – TALLIÁN BLANKA: *Munkajogi Kézikönyv*, 2007, HVG-ORAC, Budapest.
- [7.] PÁL LAJOS – LŐRINCZ GYÖRGY – KOZMA ANNA – PETHŐ RÓBERT: *Az új Munka Törvénykönyvének magyarázata*, 2012, HVG-ORAC, Budapest.
- [8.] ROMÁN LÁSZLÓ: *A munkajog alapintézményei*, 3. kötet, 1997, Institutiones Juris, Pécs.

FELHASZNÁLT JOGFORRÁSOK

- [1.] A Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény
- [2.] BH1981.209.
- [3.] BH1993.263.
- [4.] BH1997.502.
- [5.] BH2002.331.
- [6.] BH2005.368.
- [7.] BH2005.443.
- [8.] MK 22.
- [9.] MK 29.
- [10.] Legfelsőbb Bíróság Mfv. I. 10 804/2000/3.
- [11.] 41/2009. (III. 27.) AB határozat.
- [12.] Az Mt. általános indokolása.

DR. ERDŐS CSABA

VISSZAÉLÉS JOGALKOTÁSSAL – AVAGY EGYEDI RENDELKEZÉSEK JOGSZABÁLYBA FOGLALÁSÁNAK ALKOTMÁNYOSSÁGI MEGÍTÉLÉSE*

1. BEVEZETÉS

A jogalkotók – úgy a helyi önkormányzatok képviselőtestületei, mint az Országgyűlés – nehezen tudnak ellenállni annak a vonzó lehetőségnek, hogy formailag normatív jogforrásban, tipikusan jogszabályban egyedi kérdést szabályozzanak.¹ E lehetőség azért kifejezetten csábító, mert a jogalkotó az egyedi ügyek intézésére irányadó eljárást, azaz a jogalkalmazást megkerülve képes megvalósítani valamely politikai törekvését. Ezzel egyrészt a döntés kizárólagos urává válik a jogalkotó, hiszen kizárja a jogalkalmazói mérlegelést – különösen, ha a szabályozás *ex lege* módszerét² is alkalmazza –, másrészt elvonja a jogorvoslati jogot az érintettektől. Ugyancsak célszerűnek tűnhet az jogalkotói szempontból, hogy az általános szabályoktól eltérő bánásmódban részesíthető ezáltal a kiszemelt jogalany, amely akár kedvező, akár kedvezőtlen is lehet rá nézve. Az egyedi rendelkezést jogszabályi köntösbe bújtató aktusok politikai előnyök ellenére alkotmányossági szempontból legalábbis kifogásolhatók: ez egyrészt a jogorvoslatihoz való jog elvonása miatt, másrészt abból kifolyólag, hogy a jogalkotói hatalmát nem rendeltetésének megfelelően alkalmazza az adott szerv. Az ilyen visszaélészerű jogalkotás három esetkörét különíthetjük el:

- azt, amikor a jogalkotó konkrétan, s nem általánosan jelöl meg jogalanyokat, jogtárgyakat jogszabályban,
- az ún. politikai zsákmányelv bizonyos eseteit és
- az általános szabályok alóli – kifejezett esetre vagy személyre alkotott – kivételképzést.

E tanulmány célja, hogy néhány eset bemutatásával és a vonatkozó alkotmánybírói gyakorlat elemzésével annak kimutatása, hogy a magyar jogrendszerben, s elsősorban a törvényhozásban milyen formákat ölt a fenti jogalkotási gyakorlat, illetve miként küzd ezzel az Alkotmánybíróság.

2. A NYÍLTAN EGYEDI RENDELKEZÉSEK ALKALMAZÁSA

A fenti esetek közül talán a legkevesebb problémát az veti fel, ha a jogalkotó nyíltan egyedi rendelkezést – így egy jogalanyt, jogtárgyat nem tulajdonságai alapján, hanem konkrét módon, például nevével, számával, egyéb azonosító jelével – illeszt normatív aktusba. Ugyanakkor figyelni kell arra, hogy az Országgyűlés kreációs jogkörével nem tud másként élni, minthogy aktusában megjelöli azt a konkrét intézményt, amelyet felállít. A kérdés az, hogy milyen aktusban szabályszerű ezt elvégeznie. A szervezetalapítás – alapító okirat kibocsátása – egyedi aktus, ezért kínálkozik az országgyűlési határozat mint aktustípus alkalmazása – tulajdonképpen a személyzeti funkció mintájára: ha például közjogi méltóságot választ a T. Ház, azt egyedi határozatban teszi. Ugyanakkor a szerv létrehozásakor az Országgyűlésnek rendeznie kell az adott szervnek a hatalommegosztás rendszerében történő elhelyezését is: feladat- és hatásköröket meg kell jelölni, a vezető, vagy vezető testület tagjainak kinevezési, megválasztási rendjét szabályozni kell, az ott dolgozók jogviszonya is rendezésre vár, ahogyan például a szerv gazdálkodása is. E kérdések részben az alapításhoz, részben a

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ Az egyedi és normatív aktusok megkülönböztetésére a magyar közjogtudományban a Jakab András által meghonosított módszert alkalmazom. Eszerint normatív az az aktus, amelynek címzetti köre nyíltan kerül megjelölésre, azaz a címzetti kör módosításához nem szükséges az aktust is megváltoztatni. Ennek megfelelően egyedi az az aktus, amelynek címzetti köre zárt, azaz az aktus címzettjeinek módosításához az aktus módosítása is szükséges. (JAKAB ANDRÁS: *A magyar jogrendszer szerkezete*. 2007, Dialóg-Campus, Budapest-Pécs. 40-41. o.) E megközelítésben a jogszabályok – a hozzájuk kapcsolódó *általános* kötelező erő [vö.: Alaptörvény R) cikk] folytán szükségszerűen – normatív aktusoknak minősülnek.

² Ilyen az, ha az adott norma jogalkalmazói közreműködés nélkül, közvetlenül fejt ki hatását. (ld.: PATYI ANDRÁS – VARGA ZS. ANDRÁS: *Általános közigazgatási jog*. 2009, Dialóg-Campus, Budapest-Pécs. 127. o.)

működéshez kötődnek, mindenesetre külső jogalanyokat is érinthetnek. Erre tekintettel jobbnak tűnik a törvényi forma alkalmazása.

Láthatjuk, hogy a szervezetalakítás körében megengedhetőnek kell tekintenünk azt, ha törvényi formát ölt olyan rendelkezés, amely konkrétan meghatározott jogalanyra vonatkozik. A jogalkotók – s nemcsak az Országgyűlés, hanem helyi önkormányzatok képviselőtestületei is – azonban a szervezetalakításon kívül is próbálkoztak több ízben azzal, hogy egyedileg azonosított jogalanyokra és csakis azokra nézve hozzanak létre kötelezettségeket törvényi, vagy rendeleti formában. Mivel abból a szempontból, hogy az egyedi megjelenés milyen feltételekkel megengedhető, nincs jelentősége annak, hogy rendeletben, vagy törvényben szerepeltetik-e az adott rendelkezést, így a következőkben az Alkotmánybíróság e tárgyú gyakorlatát a rendeletek és a törvények körében egyaránt áttekinthetjük.

Gyula város önkormányzatának egy 1991-ben kibocsátott építésügyi rendeletének melléklete tételesen felsorolta a telekalakítási és építési tilalom alá eső telkek helyrajzi számait, térméreteit, címeit, a tilalom indokait, a tilalom kódjeleit, stb. Az Alkotmánybíróság elé alkotmányjogi panasz útján került az ügy, amelynek keretében a testület kimondta, hogy a „tilalom bevezetésének az Ör.-ben alkalmazott konkrét formája azonban alkotmányosértő. Az Ör. 2. § (2) bekezdése a mellékletre utalással, az Ör. melléklete pedig a tilalom alá vont telkek felsorolásával ténylegesen számos egyedi döntés összesítését foglalja magában. A nem normatív tartalmú eseti döntések ellen viszont az Alkotmány 57. § (5) bekezdése, illetőleg az önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény 11. § (3) bekezdése szerint – a valós vagy feltételezett – jog- vagy érdeksérelemmel érintett személyek jogorvoslattal élhetnek. Az Ör. azonban az ingatlanulajdont korlátozó egyedi döntések rendeleti formában való megjelentetésével gyakorlatilag kizárja a fellebbezés és a bírósági felülvizsgálat benyújtásának a lehetőségét, és ezáltal sérti a tulajdonvédelemre is garanciát nyújtó jogorvoslat érvényesülési lehetőségét. Ezért az Alkotmánybíróság az Ör. 2. § (2) bekezdését és 1. számú mellékletét megsemmisítette.”³ Gyula város képviselőtestülete egyedileg megjelölve – azaz nem a normáktól elvárt általánosan megfogalmazott diszpozíciót tartalmazva – azonosította a különböző telkeket, így tulajdonképpen átvette a jogalkalmazók feladatát. Figyelemre méltó, hogy az Alkotmánybíróság ekkor a jogorvoslati jog elvonása miatt, s nem az egyedi rendelkezés jogszabályba foglalása miatt megsemmisítette meg az önkormányzati rendeletet.

Három évvel később, a csepeli szabadkikötő néven elhíresült ügyben az Alkotmánybíróság szinte megismételte az 1994-es határozatának indokolását. A „tényállás” szerint több kikötőt – így a Csepeli Nemzeti Szabadkikötőt is – név szerint megjelölve ún. országos közforgalmú kikötőnek minősítette törvénnyel az Országgyűlés, és egyúttal előírta, hogy az országos közforgalmú kikötők működtetését kizárólag többségi állami tulajdonban álló gazdasági társaság végezheti, vagy koncessziós szerződés keretében engedheti át másnak a működtetést. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy: „A Htvr. támadott 20. § (4) bekezdése – mint nem a tulajdoni viszonyokkal foglalkozó normatív rendelkezés – tartalmilag a konkrét minősítések elrendelése folytán több egyedi döntés összesítését foglalja magában. A szabályozásnak ez a módszere lényegileg a jogorvoslati lehetőséget is elzárta az érintett ingatlanulajdonosok elől, amely ugyancsak alkotmányellenes helyzetet eredményezett. A minősítésre kötelezett hatóság feladatát a jogalkotó – a tulajdonjogi helyzeteket figyelmen kívül hagyva – műszaki-technikai ismérvek alapján, földrajzi fekvés szerint egyedileg határozta meg. A nem normatív tartalmú eseti döntések ellen viszont az Alkotmány 57. § (5) bekezdése értelmében a jog- vagy érdeksérelemmel érintett személyek jogorvoslattal élhetnek. A szabályozásnak ez a módja, azaz az ingatlanulajdont korlátozó egyedi döntés törvényi formában való megjelentetése kizárja a fellebbezés és a bírósági felülvizsgálat benyújtásának lehetőségét, és ezáltal sérti a tulajdonvédelemre is garanciát nyújtó jogorvoslat érvényesülési lehetőségét, ahogy ezt az Alkotmánybíróság a 6/1994. (II. 18.) AB határozatában kifejtette (ABH 1994, 65, 67.). Az Alkotmánybíróság a Htvr. 20. § (4) bekezdésének a) pontját ezért is alkotmányellenesnek ítélte és megsemmisítette.”⁴

Láthatjuk, hogy az Alkotmánybíróság akkor találta alkotmányellenesnek az egyedi rendelkezések törvénybe vagy rendeletbe foglalását, ha ez a szabályozási technika alapjog – praktikusán a jogorvoslati jog – sérelmét idézte elő. A testület a problémát megközelíthette volna hatalommegosztási kérdésként is: a jogalkotó a jogalanyok, jogtárgyak konkrét megjelölésével valójában elvonja a jogalkalmazó szervek hatáskörét, hiszen ha a jogalkotó szabályszerűen, tulajdonságaik alapján határozza meg az adott jogszabály személyi, tárgyi hatályát, jogalkalmazói döntés szükségeltetik a norma érvényesüléséhez.

³ 6/1994. (II. 18.) AB határozat Indokolás 4. pont.

⁴ 45/1997. (IX. 19.) AB határozat Indokolás III/3. pont.

Az egyértelmű alkotmánybíróági gyakorlat ellenére az Országgyűlés nem hagyott fel hasonló törvények alkotásával. Ennek kiváló példáját jelenti az Esztergom Város Önkormányzata egyes intézményeinek átvételéről szóló 2011. évi CLXXXVI. tv., amely a finanszírozási gondokkal küszködő helyi önkormányzattól vont el hatásköröket úgy, hogy intézményeinek fenntartását és azok tulajdonjogát az államra ruházta. Álláspontom szerint e törvény alaptörvény-ellenessége is megállapítható lett volna, hiszen nem volt hatályban olyan szabály, amely az önkormányzati vagyron kötelező állami átadását írta volna elő finanszírozási nehézségekkel küzdő önkormányzatoknak, sőt az önkormányzati gazdálkodási szabadság elvével⁵ ütközik az intézmények kötelező átadás-átvétele.

3. POLITIKAI ZSÁKMÁNYELV: SZERVEZETALAKÍTÁSI SZABADSÁG VERSUS JOGÁLLAMISÁG

A politikai zsákmányelv állami tisztségeknek az adott pillanatban fennálló politikai többség általi „megkaparintása”.⁶ Ennek rendszerinti formája az, hogyha egy tisztségviselő megbíratási ideje lejár, s a megüresedett helyre az arra jogosult szerv vagy személy megválasztja vagy kinevezi az új személyt. Problémákat a határozatlan időre kinevezett tisztségviselők elmozdítása, illetve az átszervezésekkel megvalósított mandátummegszüntetés okoznak. Bár az előbbi esetre is született – sajnálatos – példa hazánkban,⁷ a normativitás-egyesítés kérdését az „átszervezéssel”, „szervezetalakítással” kapcsolatos politikai zsákmányszerzés veti fel, így csak azt vizsgáljuk a továbbiakban.

Az Alkotmánybíróság négy határozatában foglalkozott zsákmányelvi problémával, s mivel a határozatok alapjául szolgáló ügyek eltérőek voltak, érdemes mindegyik rövid áttekintése.

Először 2004-ben került a taláros testület elé a zsákmányelvvvel kapcsolatba hozható kérdés, amelyben átszervezés okozta mandátumrövidülés alkotmányosságát kellett megítélniük az alkotmánybíráknak. Az Országgyűlés 2003. december 15-i ülésnapján törvényt fogadott el a befektetők és a betétesek fokozott védelmével kapcsolatos egyes törvények módosításáról, amelynek 38. § (1) bekezdése a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének⁸ elnökének és elnökhelyettesének megbíratását a törvény hatályba lépésével megszüntetni rendelte azért, mert a PSzÁF vezetési modelljét átalakította akként, hogy az egyszemélyi – elnöki – vezetés helyett testületre – a Felügyeleti Tanácsra – bízta a PSzÁF vezetését. A köztársasági elnök, aki előzetes normakontroll-eljárás lefolytatását indítványozta, rámutatott arra is, hogy a kihirdetésre részére megküldött törvény 38. § (2) bekezdése szerint a Felügyeleti Tanács tagjainak kinevezéséig a PSzÁF főigazgatója látja el annak vezetését, amelyből az államfő arra következtetett, hogy a törvény célja valójában a PSzÁF elnökének elmozdítása úgy, hogy az ellen jogorvoslattal ne lehessen élni. A köztársasági elnök indítványa szerint a normatív formába öntött egyedi, személyi döntés sérti az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében deklarált jogállamiság elvét, mert ellentétes a jobbiztonsággal.⁹

Az Alkotmánybíróság éles különbséget tett az Alkotmányban szereplő szervek és a kormányzati alárendeltségben működő szervek tisztségviselőinek mandátumvédelme között, s kimondta: „Az Alkotmányban nevesített tisztségviselők (pl. köztársasági elnök, alkotmánybírák, Állami Számvevőszék elnöke, Legfelsőbb Bíróság elnöke, legfőbb ügyész) ciklusokon átívelő megbíratási időtartama a demokratikus jogállam működésének olyan biztosítója, amely az ügyek vitelének folyamatosságához fűződő érdeken túlmutat. Más a helyzet azonban a kormányzati alárendeltségben működő szervek vezetői esetében, minthogy ezen szervek létrehozása nem alkotmányos kötelezettség, a már létrehozott szervek megszüntetésére vagy átalakítására is lehe-

⁵ Alaptörvény 32. cikk (1) bekezdés e-f) pontok.

⁶ Vö.: SMUK PÉTER: *Magyar közjog és politika*. 2012, Osiris, Budapest. 421. o., illetve ugyanerről a kérdéstről ugyanő: SMUK PÉTER: A politikai zsákmányelv alkotmányos korlátai. in *Jog-Állam-Politika* 4/2010. szám, 3-22. o.

⁷ Ugyan egyedi döntéssel és nem is országgyűlési, hanem közigazgatási aktussal kerül(het) sor kormánytisztviselők indokolás nélküli felmentésére, ennek alapját az Országgyűlés törvénnyel teremtette meg. Ez a zsákmányelv klasszikus, az „utolsó postamesterig” is elérő modelljét idézi, amellyel az Alkotmánybíróság is foglalkozott a 29/2011. (IV. 7.) AB határozatban. A határozat ismertetését ld. CSINK LÓRÁNT: Az Alkotmánybíróság határozata a kormánytisztviselők elmozdíthatóságáról. in *Jogesetek Magyarázata* 2/2011. szám, 3-11. o. Hasonló problémát vetett fel a határozatlan időre, s 70 éves korukig kinevezett bírák „rendes öregségi nyugdíjkorhatár” betöltésével való nyugdíjazása is, amelyet az Alkotmánybíróság a 33/2012. (VII. 17.) AB határozatban nyilvánított alaptörvény-ellenesnek. A határozat ismertetését lásd: CSINK LÓRÁNT: Az Alkotmánybíróság határozata a bírói hivatás felső korhatárának szabályairól. in *Jogesetek Magyarázata* 4/2012. szám, 8-18. o.

⁸ A továbbiakban: PSzÁF.

⁹ Ld. 7/2004. (III. 24.) AB határozat Indokolás I. pont.

tőség van.”¹⁰ Minthogy a PSzÁF a Kormány irányítása alatt állt, a testület az elnöki mandátum átszervezés miatt történő megszűnését nem találta alkotmányellenesnek. Az egyedi kérdés normatív jogforrásban történő szabályozásával kapcsolatban pedig deklarálta, hogy a „*munkakörök megszüntetésének ésszerűségét, vagyis az önkényesség hiányát a szervezeti változás alátámasztja. [...] Önmagában azonban a döntés egyedi jellege [...] nem eredményezi a rendelkezés alkotmányellenességét.*”¹¹ Ezzel az Alkotmánybíróság kimondta, hogy csak akkor alkotmányellenes egy egyedi rendelkezés normatív aktusba foglalása, ha az egyúttal önkényes is.

Az 5/2007. (II. 27.) AB határozat alapjául szolgáló indítványban kifogásolták azt, hogy a villamos energiáról szóló 2001. évi CX. törvénynek, illetve a földgázellátásról szóló 2003. évi XLII. törvénynek¹² meghatározott rendelkezései a Magyar Energia Hivatal vezetőjének megbízatását lehetővé teszik „törvényben meghatározott egyéb okból”, s a Fgetv. 85.§ (10) bekezdése egy ilyen konkrét okot meg is jelöl akként, hogy az adott rendelkezés hatálybalépését követő kilencvenedik napon a Hivatal vezetőinek megbízatása megszűnik.¹³

Az Alkotmánybíróság felismerve a 7/2004. (III. 24.) AB határozat „tényállásától” eltérő jogi helyzetet, azaz azt, hogy a Magyar Energia Hivatal átszervezésére nem került sor, maga az elnöki és elnökhelyettesi tisztségek nem szűntek meg, megállapította, hogy: „*a határozott időtartamra szóló megbízatás idő előtti megszüntetésének (a személyi változásnak) szervezeti indoklottsága nem volt; az elnöki és az elnökhelyettesi státuszok változatlanul megmaradtak. Ehhez kapcsolódóan az Alkotmánybíróság leszögezi: valamely államigazgatási szerv módosított feladatkörének megfelelő vezetés kialakítása, és az ennek érdekében végrehajtott személyi változtatás önmagában nem indokolhatja a norma kötőerejének alkalmi figyelmen kívül hagyását. [...] ...a jogalkotás diszfunkcionális, ha a jogalkotó normatív szabályozási tárgykorben (s kétségtelenül ilyennek minősül a Hivatal elnöke és elnökhelyettese megbízatási jogviszonyának tartalma) egyedi döntést hoz. A normatív aktus szükségképpen eleme ugyanis az, hogy a címzettek köre szélesebb, s nem közvetlenül és konkrétan meghatározott egy vagy több személy, vagyis a rendelkezés nem valamely konkrét egyedi ügyre vonatkozik. Ha a jogalkotó a hatályos jogszabály alkalmazását, vagy a jogszabály normatív módon történő módosítását kerüli meg az egyedi döntés jogszabályi formába öntésével, a megoldás visszaélésszerűvé válik. A konkrét jogviszonyokat ezzel a módszerrel megszüntető jogszabályi rendelkezés [itt: a GET. 85. § (10) bekezdése] tartalmában jogalkalmazói (munkáltatói egyoldalú jognyilatkozatot helyettesítő) aktus, amely ellen viszont (tekintettel a jogszabályi formára) az érintettek jogorvoslattal nem élhetnek.*”¹⁴ 2007-ben tehát érdemi előrelépést tett az Alkotmánybíróság a normatív formába bújtatott egyedi aktusokkal szembeni fellépésben: a visszaélésszerű jogalkotás tilalmából levezetett diszfunkcionális jogalkotás termékének tekinti az ilyen aktusokat, amelyek alkotmányellenességét is kimondta.

2010-ben újabb „zsákmányelv-gyanús” ügy került az Alkotmánybíróság elé a köztársasági elnök előzetes normakontroll-indítványának köszönhetően. Az államfő által kifogásolt törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény¹⁵ módosításáról szólt, amely a Tpv. 35. § (4) bekezdés e) pontja beiktatásával a Gazdasági Versenyhivatal¹⁶ elnökhelyettesei megbízatásának egy új megszűnési okát állapította meg: az elnökhelyettesek megbízatása megszűnik akkor is, ha az elnök megbízatása a kinevezési időtartam lejáratára miatt szűnik meg. A módosító tehát ez esetben összekapcsolja az elnök és a helyettesek mandátumát, de az összes többi elnöki megbízatás-megszűnési jogcím nincs kihatással a helyettesekre. Ezzel összefüggésben a köztársasági elnök felhívta a módosító törvény 2. § (1) bekezdésének második mondatát, amely kimondja, hogy annak rendelkezéseit a hatálybalépéskor érvényben lévő kinevezésekre is alkalmazni kell. Ennek következtében az elnökhelyettesek megbízatása a Tpv.-ben és a kinevezésükben meghatározott idő előtt megszűnne.¹⁷

Az Alkotmánybíróság – hivatkozva az 5/2007. (II. 27.) AB határozat fent idézett rendelkezéseire – hangsúlyozta, hogy a módosító törvény „*nem egyedi döntést tartalmaz a GVH jelenlegi elnökhelyettesei megbízatása megszüntetéséről, hanem egy olyan normatív jogcímmel egészíti ki a Tpv.-t, amely általában –*

¹⁰ 7/2004. (III. 24.) AB határozat Indokolás III/3.2. pont.

¹¹ 7/2004. (III. 24.) AB határozat Indokolás III/3.3. pont, kiemelés tőlem: E. Cs.

¹² A továbbiakban: Fgetv.

¹³ 5/2007. (II. 27.) AB határozat Indokolás I. pont.

¹⁴ 5/2007. (II. 27.) Ab határozat Indokolás III/2.2. pont.

¹⁵ A továbbiakban: Tpv.

¹⁶ A továbbiakban: GVH.

¹⁷ 183/2010. (X. 28.) AB határozat Indokolás I. pont.

*a mindenkori – elnökhelyettesek jogviszonyát érinti.*¹⁸ Továbbá a testület szerint az „új megbízatás-megszűnési jogcím beiktatása megfelel a normatív aktussal szemben támasztott fogalmi követelményeknek, így az önmagában visszaélésszerű jogalkotásnak nem minősíthető.”¹⁹ Az indítványnak megfelelően azt is vizsgálta az Alkotmánybíróság, hogy egy új megbízatás-megszűnési jogcímnek a hatálybalépéskor érvényben levő kinevezésekre való alkalmazása visszamenőleges hatályú jogi szabályozás tilalmába ütközik-e. Ehhez a testület egyrészt a visszamenőleges hatályú jogalkotással kapcsolatos gyakorlatát elemezve megállapította, hogy „valamely jogszabály nem csupán akkor minősülhet az említett tilalomba ütközőnek, ha a jogszabályt a jogalkotó visszamenőlegesen léptette hatályba, hanem akkor is, ha a hatálybaléptetés nem visszamenőlegesen történt ugyan, de a jogszabály rendelkezéseit – erre irányuló kifejezett rendelkezés szerint – a jogszabály hatálybalépése előtt létrejött jogviszonyokra is alkalmazni kell.”²⁰ Ezt követően a testület – a 7/2004. (III. 24.) AB határozatban kidolgozott tesztjének megfelelően – megvizsgálta a GVH hatalommegosztásban betöltött helyét, s megállapította, hogy a GVH egy autonóm államigazgatási szerv és mint ilyen, nem tartozik a Kormány irányítása alá, továbbá azt, hogy a GVH funkciója a vállalkozás szabadságának alkotmányos jogának érvényesüléséről való gondoskodás a gazdasági verseny tisztasága feletti felügyeleten keresztül. E speciális státus és jogkör miatt az Alkotmánybíróság szerint „a GVH jogállására és rendeltetésére tekintettel a vezetői megbízatások időtartamának összehangolása érdekében megállapított új megbízatás-megszűnési jogcím nem elegendő indok arra, hogy azt a törvényhozó a hivatalban lévő elnökhelyettesek megbízatására visszaható hatállyal kiterjessze, s ezáltal megbízatási idejüket lerövidítse.”²¹

A testület tehát eltért az 5/2007. (II. 27.) AB határozatban kialakított vizsgálati szempontjaitól, s vizsgálatért a 2004-es teszthez úgy, hogy azt valójában szigorúbbá is tette: nem elégedett meg azzal, hogy a nem Kormány-alárendeltségben működő szervek tisztségviselőit védi az Országgyűlés szervezetalakítási jogkörét, hanem már a visszamenőleges hatályú jogalkotás tilalmát is vizsgálati körébe vonta, végső soron tehát – bár ez az adott ügy kimenetelét nem befolyásolta – az Országgyűlés zsákmányszerzésének nagyobb teret engedett. Meg kell jegyeznünk, hogy a 2007-es és a 2010-es határozat „tényállása” között tulajdonképpen elhanyagolható volt a különbség: mindegyik alkotmányellenesnek talált szabályozás két részből állt: egy – objektíve is – normatív törvénymódosításból, valamint egy, a módosítás alkalmazására vonatkozó *quasi* átmeneti/záró rendelkezésből. Ez utóbbiak pedig annyiban tértek el egymástól, hogy az Fgetv. 85. § (10) bekezdése szerint az adott rendelkezés hatálybalépését követő kilencvenedik napon a Hivatal vezetőinek megbízatása megszűnt volna, míg a GVH-ra vonatkozó módosító törvény azt mondta ki, hogy a módosított szabályokat a módosítás hatályba lépésével alkalmazni kell a hivatalban lévő elnökhelyettesekre. Érdeki különbség nincs tehát a két „átmeneti rendelkezés” között: valójában mindkettő – igaz eltérő technikával, de – azonos joghatás kiváltását célozta: az új, módosított szabályoknak a hivatalban lévő tisztviselőkre történő alkalmazását.

Amennyiben a 2010-es alkotmánybírói „tesztet” visszalépésként értékeljük, az Alkotmánybíróság legújabb, zsákmányelvhez kötődő határozatában megfogalmazott indokolásából következő új mércét akár a mandátumvédelem háttérbe szorításának tekinthetjük. Az Alkotmánybírósághoz a Legfelsőbb Bíróság volt elnökhelyettese alkotmányjogi panaszt nyújtott be, amely a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. tv.²² 185. § (1) bekezdésének alaptörvény-ellenességének megállapítását kezdeményezve. A támadott törvényhely szerint a Legfelsőbb Bíróság elnökhelyettesének megbízatása az Alaptörvény hatályba lépésével megszűnik. A panaszost a köztársasági elnök 2009. november 15. napjától határozott időre, hat évre nevezte ki a Legfelsőbb Bíróság elnökhelyettesévé, így a Bszi. rendelkezésénél fogva a határozott idő lejártá előtt *ex lege* szűnt meg a megbízatása.

Az Alkotmánybíróság először áttekintette a politikai zsákmányelvhez kötődő határozatait, s megállapította, hogy a 7/2004. (III. 24.), az 5/2007. (II. 27.) és a 183/2010. (X. 28.) határozatok által érintett ügyektől ez az alkotmányjogi panasz több szempontból is eltér: egyrészt olyan szerv tisztségviselőjének a megbízatási idejének csökkentéséről van szó, amelyet az Alaptörvény szabályoz, másrészt pedig az adott tisztségviselő jogviszonya nem, „csak” vezető megbízása szűnt meg a Bszi. nyomán. Figyelemre méltó, hogy a testület ezen megállapításából következtetéseket nem vont le, helyette arra alapította az indokolást, hogy a szervezet-átalakítás fogalmát kibővítette, s adott szerv hatásköri listájának módosítását is ilyen hatásúnak tekintet-

¹⁸ 183/2010. (X. 28.) AB határozat Indokolás III/2.1. pont.

¹⁹ 183/2010. (X. 28.) AB határozat Indokolás III/2.1. pont.

²⁰ 183/2010. (X. 28.) AB határozat Indokolás III/2.2. pont.

²¹ 183/2010. (X. 28.) AB határozat Indokolás III/2.2. pont.

²² A továbbiakban: Bszi.

te.²³ „Az Alkotmánybíróság megítélése szerint a szervezet-átalakításon túl még az adott szervezet funkcióinak, azaz feladat- és hatásköreinek jelentősebb megváltozása is megalapozhat, indokoltta tehet törvényhozói beavatkozást, hiszen a hivatalban lévő vezető kiválasztásánál értelemszerűen nem lehetnek tekintettel a megváltozott kompetenciákból adódó alkalmassági, megfelelőségi szempontokra, ugyanakkor nem zárható ki, hogy az új funkciók ellátása más szemléletű, felkészültségű, szakmai előélettel és gyakorlattal rendelkező személyt igényel.”²⁴ Ezek után – rámutatva arra, hogy a Kúria elnökhelyettese a Kúria elnökének teljes jogkörű helyettese²⁵ – azt vizsgálta a testület, hogy a Kúria – és ezáltal elnöke és közvetetten elnökhelyettese – milyen új hatáskörökkel gazdagodott vagy szegényedett az Alaptörvény és a Bszi. hatályba lépésével. Ilyen új hatáskörváltásként azonosította az Alkotmánybíróság azt, hogy a bírósági igazgatásban a Kúria elnöke nem vesz részt, az Országos Igazságszolgáltatási Tanács megszüntetésével a bírósági igazgatási feladatok az Országos Bírósági Hivatal elnökének hatáskörébe tartoznak. Másfelől azonban szélesedett a legfőbb bírói szerv feladat- és hatásköre: hatáskörébe került a helyi önkormányzatok rendeletei feletti törvényességi kontroll gyakorlása, valamint az eljárás akkor, ha a helyi önkormányzat törvényben szabályozott jogalkotási kötelezettségét elmulasztja. Ilyen hatáskör-bővülést jelent joggyakorlat egységének biztosítása, a Kúria elnökének felelősségi körébe került a Kúria belső igazgatása mellett az igazságszolgáltatás egészét érintően, az ítélkezési gyakorlat figyelemmel kísérésének, továbbfejlesztésének, egységesítésének szakmai vezetése is. Ezen belül a Kúria elnökének feladatkörét részletesebben határozza meg a Bszi., mint a korábbi vonatkozó szabályozás. Minderre tekintettel az Alkotmánybíróság szerint „az elnök és helyettese között állandó és szoros munkakapcsolat kell, hogy legyen”²⁶ Továbbá „ezeknek „a változásoknak a tükrében **fokozott jelentősége van annak a bizalmi viszonynak, melyet az elnökhelyettes kinevezésére vonatkozó korábbi alkotmányi és a jelenlegi törvényi szabályok kifejezésre juttatnak. Következésképpen az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a korábbi vezetői megbízatás határidő előtti törvényi megszüntetéséhez ezek a változások kellő indokul szolgálnak.**”²⁷

Az Alkotmánybíróság tehát egyfelől kibővítette a szervezet-átalakítás fogalmát, s ezzel eleve nagyobb teret engedett az Országgyűlés politikai zsákmányszerzésének, s a 2005-ben kelt határozatával kialakított gyakorlatával is szembehelyezkedett: a hatáskör- és funkciómódosítást a vezetőcsere elegendő indokának nevezte, ráadásul az államigazgatási szerveknél elvileg nagyobb fokú mandátumvédelmet élvező bírói hatalmi ág tekintetében. Másfelől a testület tulajdonképpen kimondta, hogy a kormánytagok jogállásának mintájára más szervek – így a bíróságok – vezetői között is alkotmányos jelentőségű a kollegialitás elve²⁸, amelyet a köztük lévő bizalmi viszony fejez ki. Véleményem szerint az Alkotmánybíróság ezen álláspontja alapvetően téves. A Kúria elnöke és elnökhelyettese között kétségtelenül fennálló együttműködési kötelezettségből nem fakad feltétlenül bizalmi viszony, legalábbis ennek semmilyen tételes jogi alapja nincs: a Bszi. nem kapcsolja a Kúria elnökének megbízatásához a Kúria elnökhelyettesének megbízatását,²⁹ amelyből a köztük lévő bizalmi viszonyra ténylegesen következtetni lehetne. Az olyan jogviszonyokban, amelyekben közjogi jelentőséggel bíró bizalmi kapocs van a jogviszony alanyai között, a tételes jog az alárendelt fél jogviszonyának megszűnését a jogviszonyon belül fölérendelt helyzetben lévő fél jogviszonyának megszűnéséhez köti. Erre lehet példa az, hogy a miniszteri tisztség megszűnik a miniszterelnök megbízatásának megszűnésével,³⁰ vagy az, hogy a miniszterelnök, illetve a Kormány megbízatása megszűnik az újonnan választott Országgyűlés alakuló ülésével.³¹ Amennyiben tehát ténylegesen – a szó közjogtudományi értelmében – kollegiális kapcsolat lenne a Kúria elnöke és elnökhelyettese között, annak tükröződnie kéne a Bszi.-ből is.

²³ Azt megvizsgálta a testület, hogy a Legfelsőbb Bíróság Kúriára történő átnevezése ellenére az elnökhelyettesi pozíció megmaradt, s betöltésére is azonos feltételek mellett kerülhet sor: a Legfelsőbb Bíróság/Kúria elnökének javaslatára köztársasági elnöki kinevezéssel. Ennek megállapításával a szervezetátalakítás korábbi alkotmánybírósági határozatokban megállapított szűkebb fogalmára a határozatot nem lehetett alapítani.

²⁴ 3076/2013. (III. 27.) AB határozat Indokolás V/2. pont.

²⁵ Bszi. 123. § (2) bekezdés.

²⁶ 3076/2013. (III. 27.) AB határozat Indokolás V/2. pont.

²⁷ 3076/2013. (III. 27.) AB határozat Indokolás V/2. pont (kiemelés tőlem – E. Cs.).

²⁸ Ld. például: „A kollektív felelősség, vagyis a kollegialitás elve [...] azt jelenti, hogy a kormány mint egész felelős tevékenységéért a parlamenttel szemben, s ha a kormány elveszti a törvényhozás politikai bizalmát, akkor valamennyi kormánytag megbízatása megszűnik.” SZENTE ZOLTÁN: A polgári alkotmányok főbb intézményei. in MEZEY BARNA – SZENTE ZOLTÁN: *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. 2003, Osiris, Budapest. 535. o.

²⁹ A Kúria elnökhelyettesének tisztségének megszűnési okait a Bszi. 138. §-a tartalmazza.

³⁰ Alaptörvény 20. cikk (3) bekezdés a) pont.

³¹ Alaptörvény 20. cikk (1) bekezdés és (2) bekezdés a) pont.

Feltéve, de nem megengedve, hogy elfogadjuk az Alkotmánybíróság „bizalmi viszonyra” alapított érvelését, érdemes röviden kitérni arra a megállapítására, amely szerint „*az új funkciók ellátása más szemléletű, felkészültségű, szakmai előélettel és gyakorlattal rendelkező személyt igényel.*”³² Hasonlóan az indokolás másik részéhez, ennek következtelen voltát is a szabályozási környezet vizsgálatával tudjuk alátámasztani. Kétségtelen tény, hogy a Kúria hatásköre módosult a Legfelsőbb Bíróságéhoz képest, ahogyan az is, hogy a legjelentősebb változást a helyi önkormányzati rendeletek törvénybe ütközésének megállapítása, illetve az önkormányzatok törvényen alapuló jogalkotási kötelezettségének megállapítása mint új hatáskörök jelentik, amelyek addig csak az Alkotmánybíróság által végzett normakontroll gyakorlására kötelezik/jogosítják a Kúriát. Azt is komolyabb ellenvetés nélkül elfogadhatjuk, hogy ez az új hatáskör más szemléletet kíván meg az e hatáskört gyakorló bíraktól. Az ő körüket a Bszi. konkrétan meg is jelöli: a Kúria önkormányzati tanácsának három bírása látja el a feladatot.³³ Tehát három bírót érint a Kúria ténylegesen új hatásköre. Az új feladatkör igényelte új bírói szemléletet azonban a törvényhozó nem kívánta azáltal biztosítani, hogy az önkormányzati tanács bíráinak kinevezéséhez speciális kvalitást – például normakontroll eljárásokban szerzett tapasztalatot – írjon elő. Ebből szerintem arra kell következtetnünk, hogy az új feladat- és hatásköröket a „régie” bírák is képesek ellátni, ha pedig ez így van, akkor az egyéb új vezetői feladat- és hatáskörök ellátására – amelyek csak annyiban újak, hogy a korábbi szabályozásnál részletesebb hatásköri listát tartalmaz a Bszi., s nem előzmény nélküli feladatokat – minden bizonnyal a hivatalban lévő elnökhelyettesek is képesek lettek volna.

A határozat indoklásából kitűnik, hogy az Alkotmánybíróság egyre megengedőbb az Országgyűlés politikai zsákmányszerző jogalkotásának, és ezen keresztül az egyedi rendelkezések törvénybe foglalhatóságának alkotmányossági minimumait tekintve. Ez részben abból következik, hogy a szervezet-átalakítás fogalmát kiterjesztően értelmezte, másrészt abból, hogy ezt a kiterjesztő – s a mandátumvédelemre hátrányos – értelmezést pont a legkevésbé átpolitizált hatalmi ág vezetőire alkalmazta.

4. A „LEX”-ALKOTÁS KÉRDÉSEI

A törvénybe foglalt egyedi rendelkezések harmadik formáját a törvényekben megfogalmazott általános szabályoktól való, egyedi esetre vagy személyre szabott eltérések jelentik. Ezek figyelmünkre azért érdemesek, mert bár korábban sem volt idegen az ilyen megoldás alkalmazása az Országgyűléstől, az utóbbi időben egyre gyakoribbá váltak az ilyen törvények, amelyeket római jogi analógiával, találóval sokszor csak „lex”-ként emlegetnek.

Ezen – gyakorlattá váló – jelenséget azonosítani relatíve egyszerű,³⁴ azonban ellene jogállami eszközökkel fellépni annál nehezebb. Ennek okait nagyon jól mutatja be a következő – egyébként „lex Szapáry” néven elhíresült eset: 2010-ben a kormányzat új washingtoni nagykövetet kívánt kinevezni. Az akkor 72 esztendőes Szapáry György volt a poszt várományosa, azonban kinevezésének akadályá az volt, hogy kormánytisztviselői jogviszonyt csak 70. életévét be nem töltött személy létesíthetett. Két nappal azután, hogy az Országgyűlés Külügyi Bizottsága nagykövetjelölteket hallgatott meg³⁵, módosításra került a kormánytisztviselők jogállásáról szóló 2010. évi LVII. tv. A módosító, 2010. évi CXXXVIII. tv. lehetővé tette, hogy miniszterelnöki engedéllyel 70. életévüket betöltött személyek is kaphassanak külszolgálati képviselő-vezetői megbízást.³⁶ A törvénymódosításról – annak körülményeit vizsgálva – belátható, hogy az egy személy érdekében, tulajdonképpen az általános szabályok alóli kivételként vált a jogrendszer részévé.

³² 3076/2013. (III. 27.) AB határozat Indokolás V/2. pont.

³³ Ld. Bszi. 45. §.

³⁴ Kiválóan foglalja össze az utóbbi esztendő „lex”-eit az Index cikke, amely rámutat az egyes törvények mögöttes céljára is: JANECSKÓ KATA: *Lex Biszku, lex Járai, lex Schmitt.* Index, 2012. június 4. forrás: <http://index.hu/belfold/2012/06/04/lexek/> (2013.09.30.).

³⁵ lásd az Országgyűlés Külügyi és határon túli magyarok bizottságának 2010. november 16-án, kedden, 14 óra 27 perckor az Országház főemelet 55. számú tanácsstermben megtartott üléséről készült jegyzőkönyvet. [forrás: <http://www.parlament.hu/biz39/bizjvk39/KUB/1011161.pdf> (2013.10.01.)] A nagykövetjelölteket meghallgatására zárt ülésen került sor, így az ott elhangzottakat nem ismerhetjük meg.

³⁶ A módosító törvény 1. §-a szerint: „*A kormánytisztviselők jogállásáról szóló 2010. évi LVIII. törvény a következő új 10/A. §-sal és címmel egészül ki: »A kormánytisztviselői jogviszony megszűnése 10/A. § A kormánytisztviselői jogviszony tekintetében a Ktv. 15. § (1) bekezdés e) pontját azzal az eltéréssel kell alkalmazni, hogy az ott meghatározott életkori korlát alól a miniszterelnök felmentést adhat, ha a kormánytisztviselői kinevezés a külszolgálatához kapcsolódó képviselő-vezetői megbízáshoz szükséges.«*”

Először azt kell tisztáznunk, hogy miért tekintjük kerülendőnek a hasonló jogalkotást. Azért, mert ezek a „lex”-ek a jogi norma egyik ismérvét, az ismételtséget rontják le. Az ismételtség azt követeli meg, hogy „*a norma címzettje minden ismétlődő esetben ugyanúgy járjon el, ahogyan a norma előírja.*”³⁷ E követelménynek relatíve könnyen meg tud felelni a jogalkalmazó, hiszen ez tulajdonképpen – ebben a formában – nem jelent többet a szabály kötelező voltánál. Azonban azzal folytatódik a fogalom, hogy az „*egyszer követendő magatartás nem norma, hanem pl. egyedi parancs.*”³⁸ Az ismételtség és normativitás kapcsolatát ontológiai szempontból is alátámasztotta SZIGETI Péter, akinek a nevéhez fűződik a fenti két definíció-részlet is: „*Az ismétlődés minden lét konstituenciája, amely a társadalmi létben a normativitáshoz vezet.*”³⁹ Érdemes megemlítenünk PATYI András érvelését is, aki „*az egyes választásokra kibocsátott, a választási szervek technikai vagy ügyviteli feladatait tartalmazó miniszteri rendeleteket*”⁴⁰ jó példának tartja arra, hogy léteznek olyan jogszabályok, amelyek egyetlen alkalomra szólnak. Az idézett példa azonban feltételezi, hogy nagyon szűk időkeretek között, de azon belül többször alkalmazzák, másrészt leíró, s nem értékelő jellegű PATYI András megállapítása: tényleg vannak ilyen normák, a kérdés az, hogy jól van-e ez így. Az biztos, hogy általánosságban megelégedhetünk azzal a normativitás-megközelítéssel, amely a címzetti kör jellegét vizsgálja, azonban a „lex”-ek felvetik e megkülönböztetés relativizálódását. A normativitás jogelméleti fogalma azonban kapaszkodót kínál az olyan helyzetekben, amelyekben a szakjogtudományi – jogalkotástani – fogalom nem képes a probléma lényegét megragadni.

Amennyiben elfogadjuk azt, hogy az ismételtség hiánya egy rendelkezés normativitását is aláássa, akkor azt kell igazolnunk, hogy az adott jogszabályi rendelkezés csak egy alkalomra szól. Ezzel nagy valószínűség szerint a lehetetlenre vállalkozunk, hiszen legalább jónak kellene ahhoz lennünk annak kijelentéséhez, hogy az adott szabályt soha nem fogják újra alkalmazni.

Célszerű tehát másfelől megközelítenünk a problémát. Ilyen „menekülő utat” nyithat a jogegyenlőség elve: „*Az alkotmánybírói gyakorlat szerint az életkori feltételek, ha azok az adott kategóriába tartozó minden személyre egyformán vonatkoznak és nem önkényesek, nem sértik az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdését. Nem minősülnek tehát alkotmányosértőnek azok az életkori korlátok, amelyek meghatározott munkakörök, beosztások betöltéséhez kapcsolódnak, ha azt a jogalkotó nem önkényesen húzza meg.*”⁴¹ Jelen esetben fordítva kell feltenni a kérdést: az életkori korlátok alóli kivételképzés milyen esetben alkotmányos? Ez már a pozitív diszkrimináció megengedhetőségét veti fel, amely az Alaptörvény szerint csak az esélyegyenlőség és a társadalmi felzárkóztatás érdekében, így különösen a családok, a gyermekek, a nők, az idősek és a fogyatékkal élők védelmében alkalmazható.⁴² Ennek a szigorú követelménynek aligha felel meg az, hogy közhivatal betöltését kivételesen 70 év felettieknek is, de csak nagyköveti posztokon teszi lehetővé a törvény. Sajnos hasonló ügyben alkotmánybírói határozat még nem született, ráadásul, mivel mindegyik „lex” más-más területet érint, így esetről-esetre kell vizsgálni az előnyben részesítés alkotmányos megengedhetőségét.

A „lex”-ek olyan tartalommal is elképzelhetők, amikor a kivételes helyzetbe hozott jogalanyra nézve nem kedvező, hanem éppen kedvezőtlen. Ilyen jogszabállyal – igaz nem törvénnyel, hanem önkormányzati rendelettel – már foglalkozott az Alkotmánybíró, s mivel ebből a szempontból közömbös a szabályozás szintje, annak normativitása a kérdés, az önkormányzati rendelettel kapcsolatos alkotmánybírói gyakorlatot a törvények vonatkozásában is irányadónak tartom.

Az Alkotmánybíró 1991-ben szembesült először olyan önkormányzati rendelettel, amelyről bizonyítható volt, hogy a benne foglalt normatív szabályozást úgy alkotta meg a képviselőtestület, hogy az szándékoltan csak egy jogalanyt hozott a többihez képest lényegesen hátrányosabb helyzetbe. Csorna város képviselőtestülete ugyanis úgy határozta meg a helyi adónak minősülő, telekadóra fizetésére kötelezettek körét, hogy csak egy gazdasági társaság esett ennek hatálya alá, pont az, amelynek területét az önkormányzat egyébként meg akarta szerezni: „*az Alkotmánybíró a következőket állapította meg:*

a) A szóban forgó községben egyetlen jogi személynek volt jelentős alapterületű, több mint 24 hektáros belterületi földje. A kirendelt igazságügyi ingatlanforgalmi szakértő e terület forgalmi értékét 6 120 000

³⁷ SZIGETI PÉTER: *Jogtani és államtani alapvonalak*. 2011, Rejtjel, Budapest, 81. o.

³⁸ Uo. 81. o.

³⁹ SZIGETI PÉTER: A jogi objektiváció kategóriaelemzése. in SZIGETI PÉTER – TAKÁCS PÉTER: *A jogállamiság jogelmélete*. 2004, Napvilág, Budapest, 143. o.

⁴⁰ PATYI ANDRÁS: A közigazgatás működésének jogi kérdései. in PATYI–VARGA: i. m. 214. o.

⁴¹ KOVÁCS KRISZTINA: A hátrányos megkülönböztetés tilalma. in: HALMAI GÁBOR – TÓTH GÁBOR ATTILA: *Emberi jogok*. 2003, Osiris, Budapest, 382. o.

⁴² Vö.: Alaptörvény XV. cikk (4)-(5) bekezdés.

Ft-ban állapította meg. Eme terület után évi 24,5 millió forint – azaz a forgalmi érték négyszeresét kitevő összegű – adót kellett volna fizetni. Az ugyancsak kirendelt adóelméleti és adóigazgatási szakértő úgy nyilatkozott, hogy »ha adó címen olyan elvonást alkalmaz egy norma, amely az adóalany lehetetlenülését eredményezi, az már nem adó«. A szakértő ugyanis úgy ítélte meg, hogy »a tételes adó mértékénél súlyosan aránytalan, ha az adott vagyontárgy értékének 20%-át meghaladja az évi vagyonadó mértéke«.

b) Megállapítható volt, hogy a polgármesteri hivatal szeretne volna megszerezni a jogi személy tulajdonában álló belterületi földet, hogy azt lakásépítésre, illetőleg üdülőterületenként és szabadidőközpontként hasznosítsa. (Ilyen módon való hasznosítás esetén az ingatlanforgalmi szakértő már 21 800 000 Ft-ban jelölte meg a terület forgalmi értékét.) Mivel a tulajdonos nem mutatott hajlandóságot a tulajdonjog átengedésére, az önkormányzati testület az adó jogintézményét eszközül használta fel arra, hogy nagyobb nyomatékot adjon tulajdonszerzési szándékának. Miként a polgármester írta az Alkotmánybíróságnak: »...többször felkínáltuk az mgtsz-nek a teljes adótartozása elengedését annak fejében, hogy adja át tulajdonunkba a fenti területeket«. Ezt a célzatosságot támasztotta alá az is, hogy az önkormányzati rendelet 99%-os telekadó kedvezményt biztosított az érintett tulajdonosoknak, de a jogosultak körét úgy határozta meg, hogy a szóban forgó tulajdonos ne kerülhessen a kedvezményezettek közé.

Mindezekre figyelemmel az Alkotmánybíróság úgy ítélte meg, hogy »...az önkormányzati rendelet [...] sérelmezett szabályai olyan típusú gazdasági szabályozó eszközöket tartalmaznak, amelyek kifejezetten az **indítványozó** mgtsz gazdasági tevékenységének a közvetett – nem adóztatási funkciójú – **befolyásolását szolgálják**«. Emiatt az Alkotmánybíróság az alkotmányossági vizsgálat alá vont rendelkezéseket alkotmányellenesnek minősítette.⁴³

A fenti idézetből kitűnik, hogy az Alkotmánybíróság számos olyan vizsgálati módszert alkalmazott, amely egyébként a normakontroll-eljárásban felettébb szokatlan – így adószakértőt, akit nyilatkoztatott az adózás megengedhető mértékéről is, amely álláspontom szerint tisztán alkotmányjogi mérlegelés körébe eső kérdés – s ennek megfelelően alakult az üggyel kapcsolatos vizsgálódásának köre is. A rendelet és az Alkotmány egybevetésén és értelmezésén túl „az Alkotmánybíróság szükségesnek tartotta [...] a két rendelkezés kizárólag formális, jogpozitívista összevetését szélesebb körű, tényellenőrzéssel, valamint adóelméleti szakvéleménnyel alátámasztott törvényességi, illetőleg alkotmányossági vizsgálattal kiegészíteni.”⁴⁴

A kiterjesztett, tényellenőrző vizsgálat alapján tudta megállapítani azt a testület, hogy valójában leplezett egyedi rendelkezést „csomagolt” a képviselőtestület normatív erejű rendeletbe. Ezzel a jogelméleti normativitás-fogalmunk létjogosultságát tudjuk alátámasztani, tehát azt, hogy a jogszabály – norma – lényegi ismérve az ismételtség. Az a jogszabály pedig, amelyet azzal a céllal alkottak meg, hogy az egy esetre szövegezzon, valószínűleg alaptörvény-ellenes. Az Alkotmánybíróságnak tehát nem az adott jogszabály ismételtségének absztrakt lehetőségét kell vizsgálnia – amelynek lehetetlenségét fent indokoltam –, hanem elegendő a szabályozás célját vizsgálnia. Ezzel a „lex”-ek alkotmányossági vizsgálata előtt is út nyílt.

Hangsúlyozni szükséges ugyanakkor, hogy a csornai rendelet ügyében az egyedi rendelkezés normatív aktusba bújtatásának tulajdonvédelmi, illetve adójogi aspektusa is volt, valamint egyértelműen hátrányos volt az érintett jogalany számára, míg a „lex”-ek esetében – tipikusan – az érintettnek való kedvező a kivételalkotás indoka.

Az Alkotmánybíróság az egyedi rendelkezések normatív formában történő megjelenítésével szemben kifejlesztette az 1531/B/1991. AB határozatban *expressis verbis* ki nem mondott, de 1998-ban már nyíltan deklarált elvet is, a jogalkotással való visszaélés tilalmát. Ezt a testület a joggal való visszaélés polgári jogi alapelvéből ültette át a közjogi viszonyokra: „A Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény 5. §-ának (1) bekezdése szerint: „A törvény tiltja a joggal való visszaélést.” Ugyanezen § (2) bekezdése pedig kimondja: „Joggal való visszaélésnek minősül a jog gyakorlása, ha az a jog társadalmi rendeltetésével össze nem férő célra irányul, különösen ha a nemzetgazdaság megkárosítására, a személyek zaklatására, jogaik és törvényes érdekeik biztosítására vagy illetéktelen előnyök szerzésére vezetne. Az Alkotmánybíróság rámutat: a demokratikus jogállamokban – így hazánkban is – a joggal való visszaélés tilalmának érvénye nem szorítkozik egyetlen jogágra, hanem e tilalom – az egyes jogágak sajátosságaitól függő formában – az egész jogrendszerben érvényre jut. A Magyar Köztársaságban az említett tilalomnak az egész jogrendszerre kiterjedő általános érvénye közvetlenül az Alkotmány 2. §-ának (1) bekezdéséből vezethető le.

⁴³ 31/1998. AB határozat (VI. 25.) Indokolás IV. pont. [kiemelés tőlem – E. Cs.] Ez a határozat tömören foglalja össze az 1531/B/1991. AB határozat Indokolás II. pontját, amely Csorna város rendeletének alkotmányellenességét mondta ki.

⁴⁴ 1531/B/1991. AB határozat Indokolás II. pont.

*A kifejtetteknek megfelelően érvényesül a joggal való visszaélés tilalma a közjogban is, ahol e tilalom egyaránt irányadó a jogalkotó szervek, a jogalkalmazó szervek, illetőleg az ügyfelek magatartására.*⁴⁵

Tovább tágította a testület a jogalkotói hatalommal való visszaélés fogalmát annak kimondásával, hogy „*az eddigi döntések is alapul szolgálnak annak az általános érvényű következtetésnek a levonására, hogy mivel a joggal való visszaélés tilalmának forrása az Alkotmány 2. §-ának (1) bekezdése, alkotmányellenes az olyan rendelkezés is, amely amiatt ütközik az említett tilalomba, mert a jogalkotó valamely jogintézményt nem annak jogrendszeren belüli rendeltetése szerinti célra használt fel.*”⁴⁶

Ahogy a politikai zsákmányelv-határozatok között láthattuk, az 5/2007. (II. 27.) AB határozatban a testület hivatkozott a jogalkotói hatalommal való visszaélés tilalmára, amelyből egyrészt arra következtettünk, hogy a testület következetesen alkalmazza ezt az elvet, másrészt pedig arra, hogy a törvények vonatkozásában is irányadó. Ez utóbbit erősíti meg a már idézett 31/1998. (VI. 25.) AB határozat is: „*Kétségtelen, hogy a törvényhozónak még a jogintézmények céljának meghatározásában is összehasonlíthatatlanul szélesebb körű alkotmányos mozgástere van, mint egy helyi önkormányzatnak. Ám ez a mozgástér sem korlátlan, mivel a törvényalkotót is köti a jogalkotói hatalommal való visszaélés tilalma.*”⁴⁷

Annak ellenére tehát, hogy a „lex”-ekkel szembeni fellépés kifejezetten nehéz, az alkotmánybíróági gyakorlat alapján nem lehetetlen: a jogalkotói hatalommal való visszaélés kategóriáján keresztül a jog számára is megfoghatóvá, minősíthetővé válnak az egyedi politikai törekvések, amelyek rontják a jogszabályok normativitását. A kulcsot a jogalkotói szándék elemzése jelenti, amelynek vizsgálatára már több alkalommal vállalkozott az Alkotmánybíróóság.

5. MEGÁLLAPÍTÁSOK

A fenti esetek bemutatásával sikerült bizonyítani, hogy a jogalkotás legfelső és legalsó szintjeit egyaránt áthatja az egyedi rendelkezések jogszabályba foglalásában testet öltő gyakorlat. Ennek alkotmányossági megítélése nem lehet mechanikus, hiszen a jogalkotók a szervezetalakítási jogkörüket tipikusan ilyen módon tudják gyakorolni. A vizsgált három területen érvényesülő alkotmánybíróági esetjog alapján az alábbi összefoglaló megállapításokat tehetjük:

- Az Alkotmánybíróóság akkor találta alkotmányellenesnek az egyedi rendelkezések törvénybe vagy rendeletbe foglalását, ha ez a szabályozási technika alapjog – praktikusán a jogorvoslathoz való jog – sérelmét idézte elő.
- Az Alkotmánybíróóság egyre megengedőbb az Országgyűlés politikai zsákmányszerző jogalkotásának, és ezen keresztül az egyedi rendelkezések törvénybe foglalhatóságának alkotmányossági minimumait tekintve.
- A „lex”-ekkel, a leplezetten egyedi esetre – tehát a címzetti kör nyílt, de olyan szűk körű meghatározásával, amely az ismételt alkalmazását szinte teljesen kizárja – alkotott jogszabályok esetén az Alkotmánybíróóság a jogalkotó szándékát vizsgálja. Ezzel összefüggésben a testület a jogalkotó hatalommal való visszaélésre hivatkozással semmisíthet meg ilyen törvényeket.

⁴⁵ 31/1998. (VI. 25.) AB határozat Indokolás IV. pont.

⁴⁶ 31/1998. (VI. 25.) AB határozat Indokolás IV. pont.

⁴⁷ 31/1998. (VI. 25.) AB határozat Indokolás IV. pont.

FELHASZNÁLT IRODALOM

SZAKIRODALOM

- [1.] CSINK LÓRÁNT: Az Alkotmánybíróság határozata a bírói hivatás felső korhatárának szabályairól, in *Jogesetek Magyarázata*, 2012/4. szám, 8-18. o.
- [2.] CSINK LÓRÁNT: Az Alkotmánybíróság határozata a kormánytisztviselők elmozdíthatóságáról, in *Jogesetek Magyarázata*, 2011/2. szám, 3-11. o.
- [3.] HALMAI GÁBOR – TÓTH GÁBOR ATTILA: *Emberi jogok*, 2003, Osiris, Budapest.
- [4.] JAKAB ANDRÁS: *A magyar jogrendszer szerkezete*, 2007, Dialóg-Campus, Budapest-Pécs.
- [5.] MEZEY BARNA – SZENTE ZOLTÁN: *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*, 2003, Osiris, Budapest.
- [6.] PATYI ANDRÁS – VARGA ZS. ANDRÁS: *Általános közigazgatási jog*, 2009, Dialóg-Campus, Budapest-Pécs.
- [7.] SMUK PÉTER: A politikai zsákmányelv alkotmányos korlátai, in *Jog-Állam-Politika*, 2010/4. szám, 3-22. o.
- [8.] SMUK PÉTER: *Magyar közjog és politika*, 2012, Osiris, Budapest.
- [9.] SZIGETI PÉTER – TAKÁCS PÉTER: *A jogállamiság jogelmélete*, 2004, Napvilág, Budapest.
- [10.] SZIGETI PÉTER: *Jogtani és államtani alapvonalak*, 2011, Rejtjel, Budapest.

INTERNETES FORRÁSOK

- [1.] JANECSKÓ Kata: *Lex Biszku, lex Járai, lex Schmitt*. Index, 2012. június 4. <http://index.hu/belfold/2012/06/04/lexek/> (2013.09.30).
- [2.] Az Országgyűlés Külügyi és határon túli magyarok bizottságának 2010. november 16-án, kedden, 14 óra 27 perckor az Országház főemelet 55. számú tanácstermében megtartott üléséről készült jegyzőkönyve, <http://www.parlament.hu/biz39/bizjvkv39/KUB/1011161.pdf> (2013.10.01.)

GÖMBÖS CSILLA

„WHO DO I CALL, IF I WANT TO SPEAK TO EUROPE?”¹ – AZ EU NEMZETKÖZI MEGJELENÉSE A LISSZABONI SZERZŐDÉS ELŐTT ÉS UTÁN*

BEVEZETÉS

Kétségtelen, hogy a nemzetközi média és a külföldi hírportálok már szinte megunhatatlannak tűnő vezető témái közé sorolhatók mindenekelőtt a gazdasági – és pénzügyi világválság, az euró-övezeten belüli feszültségek és a világ számos területén végbemenő politikai változások. S ehhez tovább párosulnak a már „jól ismert” globális problémák, mint például a növekvő munkanélküliség, a növekvő társadalmi különbségek, a szegénység, a környezetszennyezés, a szervezett bűnözés, a terrorizmus, s még lehetne tovább sorolni a szinte végeláthatatlannak tűnő globális szinten jelentkező problémákat. A fent említett kihívások volumene pedig hatékony összefogást kíván meg a nemzetközi élet szereplőitől, beleértve az Európai Uniót is, mely a Lisszaboni Szerződés hatályba lépésével vitathatatlanul a nemzetközi jog alanya.² Azonban ahhoz, hogy az Európai Unió hiteles nemzetközi partnerként legyen képes összefogni a nemzetközi élet más szereplőivel, fontos, hogy hatékony, határozott és aktív globális aktorként jelenjen meg a nemzetközi színtéren. A Henry Kissingertől származó címként megjelölt idézet egyértelműen az EU egységes, hiteles külső fellépésének hiányára hívja fel a figyelmet, mely probléma orvoslására mi sem nyújt jobb bizonyítékot, mint a Lisszaboni Szerződés által létrehozott új tisztség, az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjének (*High Representative for Foreign Affairs and Security Policy*) az életre hívása.^{3 4} Tehát jelen tanulmány célja, hogy választ nyújtson a Henry Kissinger által feltett kérdésre, s így ennek érdekében azt kívánom megvizsgálni, hogy ezen reform az Európai Unió nemzetközi megjelenését illetően miként hoz változást a Lisszaboni Szerződés előtti állapothoz képest, hozzájárulva az Európai Unió összetett és bonyolult nemzetközi megjelenésének csökkenéséhez.

1. AZ EU FRAGMENTÁLT NEMZETKÖZI MEGJELENÉSE A LISSZABONI SZERZŐDÉS ELŐTT

1.1. KÖZÖS KÜL- ÉS BIZTONSÁGPOLITIKAI FŐKÉPVISELŐ – HIGH REPRESENTATIVE FOR COMMON FOREIGN AND SECURITY POLICY

Az európai integrációs folyamat során voltak már korábban is kísérletek a külső fellépés egységesebbé tételére. Erre jó példa a közös kül- és biztonságpolitikai főképviselő (*High Representative for Common Foreign and Security Policy – Mr./Mrs. CFSP*) tisztségének létrehozása az Amszterdami Szerződés által.⁵ Egészen a Lisszaboni Szerződés hatályba lépéséig az Európai Unió Tanácsának Főtitkársága élén álló Főtitkár töltötte be az Amszterdami Szerződéssel bevezetett közös kül- és biztonságpolitikai főképviselői posztot, melyet 2009-ig *Javier Solana de Madiriga* egykori NATO főtitkár töltött be.

*„A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2010-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”

¹ Henry Kissinger, egykori amerikai külügyminiszter tette fel ezt a kérdést még az 1970-es években, mely a mai napig töretlenül őrzi aktualitását. Az ironiával átitatott kérdés valójában az EU egységes, hiteles külső fellépésének hiányára hívta fel a figyelmet, azonban a 2009. december 1-jétől hatályos Lisszaboni Szerződés által bevezetett új tisztség – az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője – létrehozásának köszönhetően megválaszolódni látszik Henry Kissinger kérdése.

² Az Európai Unióról szóló szerződés (továbbiakban: EUSz) 1. cikk, EUSz 47. cikk.

³ Az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselő tisztségének hivatalos angol elnevezése: *High Representative for Foreign Affairs and Security Policy*. Fontosnak tartom e tisztség angol megnevezésének feltüntetését és figyelmes szemügyre vételét, ugyanis majd látható lesz a továbbiakban, hogy miként változott a tisztség elnevezése az európai integrációs folyamat során.

⁴ EUSz 18. cikk, EUSz 27. cikk.

⁵ „Az elnökséget a Tanács főtitkára segíti, aki a közös kül- és biztonságpolitika főképviselőjének feladatát látja el.” Amszterdami Szerződés utáni EUSz. (továbbiakban: ASz) 8. cikk 3. bekezdés.

A második pilléres külügyekkel foglalkozó főtitkár feladatkörének tételes lehatárolásáról az EU Szerződés nem rendelkezett, csupán a Tanács elnökségének külpolitikai téren történő segítségét határozta meg, s ebből adódóan a főképviselő szinte kiszolgáltatottá vált a soros elnökséget ellátó ország külügyminiszterének, aki szintén jelentős szerepet vállalt az EU nemzetközi szintén való megjelenésében.⁶ Annak ellenére tehát, hogy az Amszterdami Szerződés létre hozta a közös kül- és biztonságpolitikai főképviselői posztot, egyértelműen kimondja, hogy az EU-t annak közös kül- és biztonságpolitikájával kapcsolatos ügyekben az elnökség képviseli. Az elnökség felel az e politikaterületre vonatkozó határozatok végrehajtásáért; ebben a minőségében alapvetően ő képviseli az Unió álláspontját nemzetközi szervezetekben és konferenciákon.⁷ A főképviselő feladatköre az elnökségnek való segédkezés során csupán annyiban ki is merül, hogy részt vesz a politikai döntések kialakításában, előkészítésében és végrehajtásában, valamint adott esetben az elnökség kérésére a Tanács nevében eljárva harmadik felekkel politikai párbeszédet folytat.⁸ Ezek alapján azt lehet mondani, hogy a főképviselő valójában súlytalan szereplője az EU külpolitikájának, s annak alakításában, csupán egy névleg létező, de üres tisztség képe jelenik meg az EU külpolitikájában, s a külső képviseletben.

A főképviselő, valamint az elnökség mellett további szereplő is megjelenik az EU külső képviseletében, ugyanis nem hagyható ki a felsorolásból az első pilléres külügyekkel foglalkozó, az Európai Bizottság külkapcsolatokért felelős biztosa sem. A Bizottság végrehajtó jogosítványokkal felruházott külkapcsolati biztosa (*Benita Ferrero-Waldner*⁹) legfőbb kompetenciája közt szerepelt, hogy a több mint százharminc uniós külképviseleti delegáción keresztül képviselje a Bizottságot a nemzetközi szervezetekben és a harmadik országokban. Közreműködése az EU-s külügyek területén csak tovább fokozta a hatáskör-ütközéseket a szóban forgó politikaterületen. S mindemellett az Általános Ügyek és Külkapcsolatok Tanácsa is számos feladatot látott el az uniós külkapcsolatok keretében.

Mindezek alapján egyértelműen látható, hogy az EU külső képviselete valóban több szereplőhöz kötött, s így Henry Kissinger utalása az EU egységes, hiteles külső fellépésének hiányára sem megalapozatlan. Az Amszterdami Szerződéssel bevezetett közös kül- és biztonságpolitikai tisztség azonban nem hozott áttörő eredményeket az Európai Unió egységes fellépésének kérdéséről. A fentebb elemzett szétaprózódott külügyi rendszerből adódóan az EU sokszereplős külpolitikája egységesebb megjelenést igényelt a hatékonyabb, s egyben hitelesebb globális szintű fellépés érdekében. Így nem meglepő, hogy az integráció előrehaladásával mindvégig szem előtt lebegett ezen megoldatlan probléma felszámolásának mikéntje.

1.2. AZ UNIÓ KÜLÜGYMINISZTERE – UNION MINISTER FOR FOREIGN AFFAIRS

Már az Európai Alkotmányról szóló szerződés szövegtervezetének kidolgozásával megbízott – 2002. február 28-tól 2003. július 10-ig munkálkodó – Európai Konvent javaslatában is megjelent az Európai Unió egységes külső képviseletének igénye, melyet az Unió külügyminisztere tisztség bevezetésének javaslata is jól szemléltet.¹⁰ Ezen javaslathoz megfelelően a „megbukott” európai Alkotmányos Szerződés is az Európai Unió egységesebb külső képviseletének, illetve nemzetközi szerepvállalás erősítésének biztosítása érdekében létre hozta volna az Európai Unió külügyminiszteri posztját (*Union Minister for Foreign Affairs* – UMFA).^{11 12} Kétségtelen tény, hogy az Alkotmányszerződés procedúrájának időszakában az egyik legjelentősebb intézményi reformnak számított nemcsak az Európai Unió külpolitikájának szempontjából, hanem magának az integráció történetében is nagy előrelépést jelentett volna a föderáció irányába, hacsak magát az elnevezést nézzük is.¹³

⁶ HORVÁTH ZOLTÁN: *Kézikönyv az Európai Unióról*, 2011, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 543. o.

⁷ ASz 2. és 3. bekezdések.

⁸ ASz 16. cikk.

⁹ *Az uniós kül- és biztonságpolitikai főképviselő*, <http://www.bruxinfo.hu/cikk/20091123-az-unios-kul-es-biztonsag-politikai-fokepviselo-hatter.html>, (2012.08.28.).

¹⁰ CONV 850/03 Szerződés egy Európai Alkotmány létrehozásáról. Tervezet, 2003. IV. cím, 1. fejezet, 27. cikk. <http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/00260000HU.pdf>, (2013.03.14.).

¹¹ Alkotmányos Szerződés 1-28. cikk.

¹² KENDE TAMÁS – SZÜCS TAMÁS – JENEY PETRA (szerk.): *Európai közjog és politika*, 2007, CompLex Kiadó, Budapest, 436- 437. o.

¹³ GASPERS, JAN: *The quest for European foreign policy consistency and the Treaty of Lisbon*, 2008. <http://www.sbc.katowice.pl/Content/11990/gaspers.pdf>, (2013.10.01.) 22. o.

Az Alkotmányos Szerződés a korábbi hárompilléres rendszer megszűnéséből adódóan¹⁴ össze kívánta vonni a második pilléres külügyekkel foglalkozó, a Tanács Főtitkára által ellátott közös kül- és biztonságpolitikai főképviseelő, valamint az első pilléres külügyekkel foglalkozó, a Bizottság külkapcsolatokért felelős biztosa tisztséget, s ezzel kívánta megvalósítani az EU „egy arc, egy telefonszám, egy hang”¹⁵ típusú nemzetközi szintű fellépését. A tagállamok közt már lassan végeláthatatlannak tűnő vitasorozat zajlott le az Alkotmányos Szerződésről való megállapodásukat illetően, azonban a tagállamok kompromisszumkészségének köszönhetően sikerült konszenzusra jutniuk, s végül 2004. október 29-én Rómában¹⁶ aláírták az Alkotmányos Szerződést, azonban – mint az már köztudott – a ratifikációs folyamat az elutasító francia és holland népszavazásnak köszönhetően megrekedt, meghíúsítva ezáltal az Alkotmányszerződés hatályba lépését.¹⁷ Ezzel együtt pedig a külügyminiszeri poszt is lekerült a napirendről.

Majd a német elnökség 2007. január 1-jei hivatalba lépésekor – megkezdődött az Alkotmányszerződés újragondolása a tagállami vélemények és igények alapján. Ennek eredményeként 2007. december 13-án Lisszabonban az uniós tagállamok állam- és kormányfői aláírták a Lisszaboni Szerződést,¹⁸ mely szinte egy az egyben átmentette a kvázi Európai Alkotmány külügyminiszterre vonatkozó rendelkezéseit annyi változtatással, hogy – figyelembe véve Nagy-Britannia és Csehország fenntartását a túl föderatív hangzású miniszteri megnevezéssel kapcsolatban¹⁹ – az „Unió külügyminisztere” elnevezés helyett az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviseelője²⁰ megnevezés került a Reformszerződés szövegébe. Így e tanulmány a továbbiakban pedig Kissinger kérdését az új tisztség legfőbb jellemzőin keresztül kívánja megválaszolni.

2. AZ UNIÓ KÜLÜGYI ÉS BIZTONSÁGPOLITIKAI FŐKÉPVISELŐJE A LISSZABONI SZERZŐDÉS NYOMÁN

2.1. A „TÖBBKALAPOS” LADY – AZ INTÉZMÉNYKÖZI TISZTSÉG

A Lisszaboni Szerződés az Alkotmányszerződés rendelkezésének megfelelően 2 korábbi külügyekkel kapcsolatos tisztség összevonásával kívánja csökkenteni az Európai Unió fragmentált nemzetközi megjelenését. Vagyis a főképviseelő személyében összevonásra kerül a korábban már említett második pilléres külügyekkel foglalkozó, a Tanács Főtitkára által ellátott közös kül- és biztonságpolitikai főképviseelő, illetve az első pilléres külügyekkel foglalkozó, a Bizottság külkapcsolatokért felelős biztosa tisztség, ezáltal biztosítva az EU koherensebb és határozottabb megjelenését és fellépését a nemzetközi szinten. Mivel az új tisztség létrehozásának alapvető célja az EU arculatának egy egységesebb nemzetközi képviselet biztosítása, illetve az, hogy az Unió közös kül- és biztonságpolitikájának területén elkerüljék az egyes intézményeken belüli esetleges párhuzamos munkavégzést, nem meglepő, hogy a korábbi tisztségek közös kül- és biztonságpolitikával kapcsolatos hatásköreik a főképviseelő kezében összpontosulnak. A főképviseelőnek az EU különböző intézményei közt lavírozva több feladat- és munkakör egyidejű ellátásával kell megbirkóznia, vagyis több kalapot

¹⁴ Az EU pilléres szerkezetével kapcsolatosan nem lehet figyelmen kívül hagyni azon tényt, hogy a „pillérek” az EU közjogi szerkezetét illusztrálják, a vizuális megjeleníthetőség eszközeként szolgálnak. S bár a Lisszaboni Szerződés után már nem különböztetjük meg formailag a közösségi és az uniós rendszert; a különböző politikák intergovernmentális (kormányközi) és szupranacionális jellege megmarad. Tehát valójában két pillér továbbra is fennmarad: az első pillér jogrendjének autonóm és sui generis jellege, a jogalkotási eljárásokkal elfogadott jogi aktusok jellegzetességei fennmaradnak, és ettől jól elhatárolható az Unió közös kül- és biztonságpolitika területén elfogadott aktusoktól, ahol jogalkotási aktusok elfogadása továbbra is kizárt. Illetve döntéshozatal tekintetében míg az első pillérnél az együttdöntési eljárás általánossá válása figyelhető meg, addig a szóban forgó politikaterületen továbbra is fennmarad az egyhangú döntéshozatal elve.

¹⁵ KISS J. LÁSZLÓ: Európai Külügyi Szolgálat, avagy lehet-e global payerből global player? in *Magyar Külügyi Intézet, Tanulmányok*, 2011/1. szám, 3. o.

¹⁶ HORVÁTH ZOLTÁN – ÓDOR BÁLINT: *Az Európai Unió Szerződéses Reformja. Az Unió Lisszabon után*, 2008, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 31-35. o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Ez a 2009. december 1-jétől hatályos Lisszaboni Szerződés nem váltja fel a korábbi alapszerződéseket, hanem beáll az alapszerződés- módosítók sorába, s így az Unió az Európai Unióról szóló szerződésen (továbbiakban: EUSz) és az Európai Unió működéséről szóló szerződésen (továbbiakban: EUMSz) alapul.

¹⁹ HORVÁTH – ÓDOR (2008): i. m. 143. o.

²⁰ EUSz 18. cikk.

hord.^{21 22} Egyben az Európai Bizottság alelnöke, az Európai Unió Tanácsban a Külügyek Tanácsának elnöke, az EU első számú diplomatája, illetve a személye köré kiépülő diplomáciai szolgálat – az Európai Külügyi Szolgálat – vezetője. Ebből adódóan érthető feladatkörének komplex jellege, valamint az EU intézményei közt történő lavírozása miatt intézményközi jellege is.

2.1.1. AZ EURÓPAI BIZOTTSÁG ÉS A FŐKÉPVISELŐ

A főképviseelő Bizottsághoz fűződő viszonya sajátos, s egyben példa nélküli. A Bizottság alelnökeként felel ezen intézmény külkapcsolatokkal összefüggő tevékenységeinek megvalósulásáért. Felelős a különböző külkapcsolati jellegű tevékenységek irányításáért és döntések végrehajtásáért; továbbá köteles biztosítani az EU külső fellépéseinek összhangját és koordinálását.²³ Ez magában foglalja a bizottsági tagok tevékenységeinek egymással, illetve más külpolitikára vonatkozó – esetleg kormányközi – elemekkel történő összehangolását.²⁴

A főképviseelő kinevezését és megbízatásának megszüntetését illetően egy eléggé érdekes konstrukcióval állunk szemben, ugyanis a főképviseelőt az Európai Tanács minősített többséggel, a Bizottság elnökének egyetértésével nevezi ki a Bizottság jelenlegi hivatali idejének lejártáig terjedő időszakra.²⁵ A főképviseelő megbízatása ugyanilyen eljárás keretében meg is szüntethető.²⁶ Ez alapján a főképviseelő az Európai Tanács által elszámoltatható, s, a tagállamok irányába történő felelőssége egyértelműen a tisztség kormányközi jellegét erősíti. Tehát maga a Bizottság elnöke nem válthatja le, csak lemondásra szólíthatja fel a főképviseelőt, megbízatásának megszűnéséhez az Európai Tanács jóváhagyása szükséges. Ezzel ellentétben azonban a többi biztos nem számíthat az Európai Tanács támogatására, amennyiben lemondásra kényszerülnének – így generálva egyfajta belső feszültséget a Bizottság tagjai között.²⁷ Továbbá az is nélkülözhetetlen a hatékony feladat-ellátás tekintetében, hogy a Bizottság elnöke és a főképviseelő is megtalálják a közös hangot tevékenységeik során, melyet jelentős mértékben befolyásolhat a tisztségeket betöltő személyek jellemvonása.²⁸ Az EU jelenlegi külügyi és biztonságpolitikai főképviseelője tisztséget a jelenleg a brit Catherine Margaret Ashton tölti be.

További érdekes állapot áll fenn azt illetően, hogy mivel a főképviseelő tisztségénél fogva a Bizottság egyik alelnöke, – a Bizottság elnökéhez és többi tagjához hasonlóan – a főképviseelő kinevezésének jóváhagyását az Európai Parlamentnek is meg kell szavaznia. Azonban a Parlament valójában csak a bizottsági poszthoz adja egyetértését, s konkrétan nem a főképviseelői poszthoz. Igaz, amennyiben az Európai Parlament a Bizottsággal szemben bizalmatlansági indítványt fogad el, a főképviseelőnek is le kell mondania a Bizottságban betöltött tisztségeiről. Ezzel szemben az új Bizottság megalakulásáig továbbra is elláthatja a Tanácsban esedékes feladatait.²⁹

2.1.2. Munkamegosztás a Tanácsban – A Külügyek Tanácsa és az EU soros elnöksége

Lady Ashton a Bizottsághoz való kötődésén túl az Európai Unió Tanácsához is erősen kötődik. Ugyanis a Tanácson belül az Unió külpolitikájával kapcsolatos munkavégzés folytonosságát és koherenciáját biztosítja, közös kül- és biztonságpolitikai mandátummal rendelkezik. A főképviseelő vezeti a Külügyek Tanácsát³⁰ –

²¹ A Lisszaboni Szerződéssel bevezetett intézményi reformok vonatkozásában készült számos tanulmány az angol „hat” (kalap) szót használja a főképviseelő számos feladataira és különböző posztjaira vonatkozóan. Véleményem szerint helytelen lenne egy bizonyos számmal illetni a „kalapos” jelzőt, ugyanis a szakirodalomban is megoszlanak a vélemények a „kalap-számot” illetően.

²² Az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviseelőjének feladatköréről részletesebben ld. EUSz 18. és 27. cikkek.

²³ EUSz 18. cikk.

²⁴ GASPERS: i. m. 24. o.

²⁵ A tisztség hivatali ideje nincs korlátozva, az Európai Tanács bármennyi időre kinevezheti a főképviseelőt. Ld. Európai Tanács 2009/880/EU határozat.

²⁶ EUSz 18. cikk (1) bekezdés.

²⁷ GASPERS: i. m. 24. o.

²⁸ Uo.

²⁹ EUMSZ 234. cikk.

³⁰ A Lisszaboni Szerződés egymástól szétválasztotta az Általános és Külkapcsolatok Tanácsát két különböző, egymástól függetlenül működő formációvá. Az egyik formáció: az Általános Ügyek Tanácsa, mely a Tanácsban folyó munka összhangját biztosítja és az Európai Tanács elnökével előkészíti e testület csúcserkezteit és nyomon követi azokat. A

átvéve a tanácsi soros elnökséget (EU- elnökség) ellátó tagállam miniszterének korábbi funkcióját. A főképviselői tisztség bevezetésével, illetve az Európai Tanács állandó elnöke tisztség bevezetésével módosítani kellett a soros elnökségi rendszer szerepét, funkcióit és működését egyaránt. A soros elnökség közvetlen ellenőrzése alól kikerült az Unió közös kül- és biztonságpolitikai tevékenységi köre, annak felügyeletét a főképviselő és az Európai Tanács elnöke veszi át.³¹ Míg a Lisszaboni Szerződést megelőzően a soros elnök tagállam egyszerre látta el az Európai Tanács és a Tanács elnöki feladatait, addig 2009. december 1-jétől az Európai Tanács elnöke – Herman Van Rompuy – a Tanács elnöklését pedig a soros elnöki tagállam szakminiszterei látják el. Az Európai Tanács állandó elnökéhez kerülnek azon feladatok, melyekért korábban a soros elnök tagállam miniszterelnöke és külügyminisztere volt felelős. Az Unió közös kül- és biztonságpolitikai főképviselője a korábban egyetlen miniszteri testületet képező Általános és Külkapcsolati Tanács kettéválást követően – miután a külügyminiszterek körében megszűnt a forgó elnökség – átvette a grémium vezetését állandó jelleggel. Bár az épp soros elnökséget ellátó tagállam számára saját nemzeti külpolitikájuk tekintetében bizonyos pozitívumokat jelentett az elnökség betöltése, a Lisszaboni Szerződés által bevezetett reformok miatt kialakult változások az elnökségi trió vonatkozásában nem feltétlenül jelentenek „hatalomvesztést”. Sokkal inkább egyfajta hangsúlyeltolódásként érdemes elkönyvelni a változásokat³² – a külpolitikai tevékenységek hatékonyabb ellátását illetően.

A különböző szereplők tevékenységeiknek ellátása során az együttműködés és folyamatos egyeztetések – akár formális, akár informális csatornákon keresztül – elengedhetetlenek. Az Unió közös külkapcsolataival kapcsolatos egységes álláspontok kialakítása a soros elnökséget ellátó tagállam és az új tisztségek között nélkülözhetetlen, mivel a soros elnöki tagállam – az Európai Unió főképviselői posztnak és az Európai Külügyi Szolgáltatnak alárendelten – bizonyos mértékben szintén közreműködik az Unió külső képviseletében. Ebben csakugyan fontos szerep és felelősség hárul az éppen soros elnökséget ellátó országra. S továbbra is fennáll azon lehetőség a tagállamok számára, hogy a soros elnökség ellátásával az adott félév során magukra irányíthassák az EU figyelmét, aktívan hozzájáruljanak az Unió működéséhez, döntéshozatal során támogassák, segítsék a kompromisszum létrejöttét, illetve az uniós döntésekben megkísérelhetik érvényre juttatni nemzeti érdekeiket.

2.1.3. Kompetenciaütközések?

Fontos kiemelni, hogy bár elsősorban a főképviselő kezében összpontosulnak a közös kül- és biztonságpolitikai hatáskörök, ez mégsem jelenti azt, hogy a főképviselő az EU külső fellépést illetően hatalmi monopóliummal rendelkezne. Ugyanis a Lisszaboni Szerződés a főképviselő személye mellett intézményi újításként létrehozta az Európai Tanács állandó elnökének tisztségét,³³ akinek szintén hatáskört biztosít arra, hogy – a főképviselő hatásköreinek sérelme nélkül – a saját szintjén ellássa az Unió külső képviseletét.

Vagyis a belga származású *Herman Van Rompuy*, mint az Európai Tanács állandó elnöke, ugyancsak részt vesz az EU egységes külső fellépésének megvalósításában. Azonban a nemzetközi porondon csak olyan mértékben képviselheti az Uniót, hogy a külügyi és biztonságpolitikai főképviselő hatáskörét ne sértse meg.³⁴ Mivel a Lisszaboni Szerződés nem rendelkezik ezen két új tisztség közötti pontos feladatmegosztásról, illetve az Európai Tanács elnökének feladatait sem határozza meg teljes körű részletességgel, így az EU külső képviselete eléggé problematikus. Nehéz megállapítani, hogy bizonyos esetekben melyik tisztség fellépése kívánatos. Az Európai Tanács elnöke elsősorban a külügyek képviseletét látja el, addig a főképviselő a köré kiépülő új diplomáciai szolgálaton keresztül, e politikaterületre vonatkozó javaslattevési jog birtokában, illetve a Tanács felhatalmazása alapján bizonyos végrehajtási jogkörök gyakorlása során irányítja az EU közös kül- és biztonságpolitikáját. Annak érdekében, hogy a két új tisztség uniós külpolitikára vonatkozó kompetenciáik ütközéséből fakadó anomáliákra ne kerüljön sor, illetve áthidalják az esetleges hatáskörütkö-

másik tanácsi formáció: a Külügyek Tanácsa, mely az Európai Tanács által meghatározott stratégiai iránymutatások alapján felelősséget vállal az EU külső tevékenységei összhangjának biztosításáért és az EU külső képviseletével kapcsolatos döntések meghozataláért. Ez a különválás a hatékonyabb működés és átláthatóság megvalósulását, feladatok eredményes megosztását szolgálja az Európai Unió jelenében (EUSz 16. cikk és EUMSz 236. cikk).

³¹ HORVÁTHY BALÁZS: Az EU-elnökség intézménye, in VÖRÖS IMRE (szerk.): *Az EU-elnökség. Jogi, szervezeti és tudománypolitikai vetületek*. 2010. Complex Kiadó, Budapest. 68. o.

³² Uo.

³³ Az Európai Tanácsról és az állandó elnökének tisztségéről részletesebben ld. EUSz III. cím és az EUMSz 6. rész, I. cím, 1. szakasz.

³⁴ EUSz 15. cikk (6) bekezdés.

zéseket, s hogy a megszilárduló szerepkörök lehatárolása is fokozatosan megvalósuljon, a napjainkban zajló gyakorlatnak nagyon fontos szerepe van. Ahhoz, hogy a több fogaskerékből álló szerkezet olajozottan tudjon működni, a gyakorlatban összhangra, állandó konzultációkra és minél intenzívebb együttműködésre van szükség a szereplők és főszerelők között annak érdekében, hogy az egységes nemzetközi fellépés és hiteles nemzetközi szerepvállalás megvalósuljon.

ZÁRÓ GONDOLATOK

A dióhéjban felvázolt egy személy kezében összpontosuló feladatkörök egyidejűleg történő ellátására az EU külső tevékenységével és fellépésével kapcsolatos koordináció hatékonyabb megvalósítása érdekében került sor a Lisszaboni Szerződést követően. A feladatok ilyen fajta kombinálása fontos intézményközi funkciókhoz juttatja e tisztség viselőjét, hisz lehetőséget biztosít számára, hogy az Unió nemzetek feletti/szupranacionális és kormányközi struktúrái között mozogjon, ezáltal is hozzájárulva a hatékony uniós külpolitikai koordináció biztosításához. Példaértékű lehet az Európai Bizottság és a Tanács közelítése szempontjából, ha egy bizottsági tag miniszteri tanácskozást vezet. Továbbá felvetődhet egy – egyértelműen a távoli jövőre vonatkozó – esetleges opció megvalósulásának lehetősége, miszerint hosszú távon akár egy igen erős hatalmi centrum is kialakulhat az Unió erőskezü külügyi és biztonságpolitikai főképviseelőjének személye köré kiépülve.³⁵ Azonban a 2005-ben megbukott európai szintű Alkotmányos Szerződés kétség kívül azt reprezentálja, hogy a tagállamok még nincsenek kész egy olyan Európai Unióra, mely a „külügyminiszteri” poszttal egy – jelentősen nagy – lépéssel közelebb került volna a „föderális Európához”, vagy legalábbis a politikai integráció irányába történő jelentős elmozdulást jelentett volna. Igaz, hogy a Lisszaboni Szerződés átvette az Alkotmányos Szerződés külügyminiszterre vonatkozó rendelkezéseit, mégis az elnevezéseknek, tisztségek megnevezéseinek nem mellékes jelentőségük, s üzenetük van.

Tehát összességében az látható a fentiek alapján, hogy az EU külpolitikájának „irányítása” a főképviseelő kezében koncentrálódik a különböző intézményközi szerepét illetően. Ugyan kinevezése miatt az Európai Tanács embere, de a Bizottságon belül már bizonyos mértékben a többi biztos fölé kerül, s a Külügyek Tanácsának elnöklésével a Tanácsban is jelentős pozíciót szerzett magának, nem mellőzve e politika vonatkozásában a javaslattevési és végrehajtási jogköreit. Ugyanakkor a főképviseelő intézményközi feladatainak komplexitása egyben okot is adhat némi bizonytalanságra azok gyakorlati megvalósítását illetően, melynek milyensége nagy jelentőséggel bír a jövőbeli fejlesztések és reformirányok vonatkozásában.

Lady Ashton mindenesetre nagy fába vágta fejszékét e főképviseelői poszt betöltésével, hisz rá hárul egy újonnan kialakított struktúra „beolajozása”. Ha visszatekintünk a Lisszaboni Szerződés hatályba lépése óta eltelt közel három évre, ugyan látható, hogy Catherine Ashton az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviseelőjeként a média mindennapos szereplőjévé vált hangot adva az EU álláspontjának a világ eseményeit illetően. Illetve a világ legnagyobbjaival ül egy tárgyalóasztalhoz,³⁶ az Unió nevében számos politikai párbeszédet lefolytatott harmadik országokkal. Azonban ahhoz, hogy az sokrétű feladatköréből adódó összes problémát megoldja vagy „emberfeletti tornásznak” kell lennie vagy egyértelmű prioritások felállításával és azok pontos követésével válik lehetővé a főképviseelő hatékony munkavégzése.³⁷

Véleményem szerint az, hogy nincs kellő mértékben konkretizálva sem az Európai Tanács elnökének, sem az Unió főképviseelőjének jogosultsága és feladatköre, jól tükrözi azt a problémát, hogy az Unió tagállamai úgy kívánnak egy egységes és hatékony külpolitikát megvalósítani, hogy közben megőrzik saját szuverenitásukat is. Így annyiban sikerült választ találni Kissinger által feltett kérdésre, hogy a főképviseelői poszt bevezetésével már tudja, kit kell tárcsáznia, ha az Európai Unióval kívánna beszélni, azonban egységes válaszra a vonal túlsó oldaláról nem igen számíthat.

³⁵ GÁLIK ZOLTÁN: A lisszaboni szerződés: politikai integráció vagy integrálódó politika? in *Külügyi Intézet, Gyorselemzések*, 2010. <http://www.kulugyiintezet.hu/index.php?menu=26&gyors=2038>, (2013.09.30.).

³⁶ *Unió diplomácia az EKSZ korában – R riport*, <http://www.europarl.europa.eu/hu/player.aspx?pid=9038a12c-c5c6-4ca8-996c-a06a00dcb3e>, (2013.10.08.).

³⁷ GASPERS: i. m. 25. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

JOGFORRÁSOK

- [1.] Alkotmányos Szerződés.
- [2.] Amszterdami Szerződés az Európai Unióról Szóló Szerződés, az Európai Közösségeket létrehozó szerződések és egyes kapcsolódó okmányok módosításáról (egységes szerkezetbe foglalt változat).
- [3.] Lisszaboni Szerződés által módosított Európai Unióról Szóló Szerződés és az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata.
- [4.] CONV 850/03 Szerződés egy Európai Alkotmány létrehozásáról. Tervezet, 2003. IV. cím, 1. fejezet, 27. cikk. <http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/00260000HU.pdf> (2012.03.14.).
- [5.] Európai Tanács 2009/880/EU határozata.

SZAKIRODALOM

- [1.] GASPERS, JAN: *The quest for European foreign policy consistency and the Treaty of Lisbon*, 2008. <http://www.sbc.katowice.pl/Content/11990/gaspers.pdf> (2013.10.01.).
- [2.] GÁLIK ZOLTÁN: A lisszaboni szerződés: politikai integráció vagy integrálódó politika? in *Külügyi Intézet, Gyorselemzések*, 2010. <http://www.kulugyiintezet.hu/index.php?menu=26 &gyors=2038> (2012.09.30.).
- [3.] HORVÁTHY BALÁZS: Az EU-elnökség intézménye, in VÖRÖS IMRE (szerk.): *Az EU-elnökség. Jogi, szervezeti és tudománypolitikai vetületek*. 2010. Complex Kiadó, Budapest.
- [4.] HORVÁTH ZOLTÁN: *Kézikönyv az Európai Unióról*, 2011, HVG-ORAC Lap - és Könyvkiadó Kft, Budapest.
- [5.] HORVÁTH ZOLTÁN – ÓDOR BÁLINT: *Az Európai Unió Szerződéses Reformja. Az Unió Lisszabon után*, 2008, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2008.
- [6.] KENDE TAMÁS – SZÜCS TAMÁS – JENEY PETRA (szerk.): *Európai közjog és politika*, 2007, CompLex Kiadó, Budapest.
- [7.] KISS J. LÁSZLÓ: Európai Külügyi Szolgálat, avagy lehet-e global payerből global player? in *Magyar Külügyi Intézet, Tanulmányok*, 2011/1. szám.

INTERNETES FORRÁSOK

- [1.] *Az uniós kül- és biztonságpolitikai főképviseelő*, <http://www.bruxinfo.hu/cikk/20091123-az-unios-kul-es-biztonsag-politikai-fokepviselo-hatter.html> (2013.08.28.).
- [2.] *Uniós diplomácia az EKSZ korában- Riport*, <http://www.europarltv.europa.eu/hu/player.aspx?pid=9038a12c-c5c6-4ca8-996c-a06a00dcbb3e> (2013.10.08.).

DR. LÁSZLÓ BALÁZS

KATONAÁLLÍTÁSI KÖTELEZETTSÉG AZ ÁRPÁD-KORI HOSPESKÖZÖSSÉGEKBEN*

1. A HOSPESEKRŐL ÉS A HOSPESKÖZÖSSÉGEKRŐL ÁLTALÁBAN

Az Árpád-kor évszázadai során Magyarország területére különböző népcsoportok vándoroltak be a letelepedés szándékával. Ilyenek voltak többek között a besenyők, székelyek, kunok, jászok, böszörmények, szászok, németek, szlávok.¹ E népelemek egy része rövidesen beolvadt a magyarságba, mások csak kisebb vagy nagyobb mértékben keveredtek a magyarsággal, és bizonyos fokú önállóságot megőrizve kiváltságokat nyertek.

Utóbbiak közé tartoznak azok a német (teuton), vallon (latinus) és kisebb mértékben szláv elemek, akiknek letelepedését – különösen a tatárjárást követő időkben – az uralkodók is támogatták. Ezek a vendégek (hospesek) beilleszkedtek a várszerkezetbe, ahol jogállásukat tekintve az ispán (*comes*) uralma alatt a várjobbágyok (*iobagiones castris*) és a várnépek (*castrenses*) között helyezkedtek el. Ezt az állapotot tükrözi a győri várnépeknek IV. Bélatól kapott 1240. évi oklevele.² Ugyanebben az évben a barsiak levele már a hospesek szabadságairól beszél, de még fenntart bizonyos, az ispánnak járó szolgáltatásokat.³ A várszerkezetbe beépülő idegen népelemek magyar elemekkel keveredtek, majd közösségeik kiváltságainak elnyerésével olyan települések (hospesközösségek) jöttek létre, amelyeknek tagjait nem az azonos származás, hanem az azonos jogállás (status) tartott össze. A „hospes” szó jelentése tehát idővel átalakult, és a származás helyett immár a státuszt jelölte. A fennmaradt szabadságlevelek többsége már ezt az állapotot tükrözi, például a győri hospesek szabadságainak megerősítése 1271-ben.⁴

A hospesközösségek és a valódi középkori városok elhatárolása kapcsán, elfogadva Kubinyi András véleményét,⁵ a funkcionális alap, a település központ-jellege fontos ismérve lehet a középkori városnak, emellett azonban további feltételeknek is meg kell felelni, hogy jogi értelemben is városról beszélhessünk. E további feltételek közül a Hóman Bálint által meghatározott három sarkalatos szabadság emelendő ki: a szabad bíróválasztás, az autonómia; vagyis hogy a település és a király (illetve helyettese) között más hatóság nem áll; és a teljes vagy részleges vámmentesség.⁶ Mindezen elemek hozzájárultak a jogi értelemben vett város, a meghatározott szabadságokon alapuló státusszal rendelkező lakosságot egybefoglaló településtípus kialakulásához. E feltételek a XIII. századi hospesközösségek szabadságleveleiben is rendszerint megjelennek, azonban, ahogy Kubinyi írja, és ahogy az oklevelek szövegéből is kiolvasható, a privilégiumokat nem a település, hanem annak lakói (a hospesek) kapták.⁷ Ezek után helyesebb a vizsgált privilégiumokat a hospesközösségek szabadságleveleinek nevezni, és emellett megjegyezni, hogy e hospesközösségek kétséget kizáróan a tényleges városok kialakulása előtti utolsó állomást jelentették a városodás folyamatában,⁸ egyfajta nasciturus város képét mutatták.

A különböző hospesközösségek kétség kívül már a XIII. század előtt jelen voltak Magyarországon, rájuk vonatkozó írott szabályozás azonban nem maradt fenn a XI-XII. századból. Ennek okai elsősorban abban keresendők, hogy a kötelező írásbeliség III. Béla uralkodása előtt ismeretlen volt, a király akaratára, ha csak

*A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ DEGRÉ ALAJOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (Készült Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950-51. évben tartott előadásai nyomán. Szerk.: Béli Gábor), 2009, IDRResearch Kft. - Publikon Kiadó, Pécs, 53-57. o.

² ENDLICHER, STEPHANUS LADISLAUS (ed.): *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, 1849, Sangalli, 448. o.

³ WENZEL GUSZTÁV (szerk.): *Árpád-kori új okmánytár I-XII.*, 1860-1874, Pest-Budapest (=ÁÚO) VII. 103.

⁴ Uo. 526. o.

⁵ KUBINYI ANDRÁS: Városfejlődés a középkori Magyarországon, in GYÖNGYÖSSY MÁRTON (szerk.): *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*, 2006, Bölcsész Konzorcium, Budapest, 153. o.

⁶ HÓMAN BÁLINT: *Magyar középkor*, 1938, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 459. o.

⁷ KUBINYI: i. m. 154. o.

⁸ MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*, 2003, Osiris Kiadó, Budapest, 162. o., SZÜCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*, 2002, Osiris Kiadó, Budapest, 77-78. o.

szóban hangozott is el, maga volt a törvény.⁹ Fontos megemlíteni azt is, hogy a XIII. században, a rendi országgyűlés magyarországi kialakulása előtt dekrétum és privilégium között még nincs és nem is tehető lényegi különbség.¹⁰ E korszak tekintetében nem elfogadható az az álláspont sem, amely szerint a privilégium abban különbözik a dekrétumtól, hogy *ius singulare*-t hoz létre. Éppen a hospesközösségek privilégiumai azok, amelyek olyan összefüggő rendszert alkotnak, ami kifizíti a *ius singulare* kereteit.¹¹

Végül itt említem meg az úgynevezett fehérvári jog problémáját. A hospesközösségek XIII. századi szabadságlevelei gyakran hivatkoznak a fehérvári vendégek jogára. Fehérvár kiemelt jelentősége és a fehérvári jog megléte vitán felül áll, elég csak arra gondolni, hogy maguk a királyok is utalnak e jogra okleveleikben, és az is nyilvánvaló, hogy ezt a jogot az országban széles körben ismerték,¹² a XIII. századi oklevelekből pedig annak tartalmára is következtethetünk. A kérdés tehát valójában csak az, hogy vajon a fehérvári vendégeknek volt-e valamely király által kibocsátott szabadságlevelük, vagy szabadságaikat egyszerűen szóban deklarálta egyik uralkodónk.¹³

2. A HOSPESKÖZÖSSÉGEK SZABADSÁGAINAK RENDSZEREZÉSE

A katonaállítási kötelezettség közelebbi elemzése előtt helyesnek látszik megvizsgálni általában is a hospesközösségek szabadságainak rendszerét, amely rendszer a privilégiumok tartalmának tanulmányozása során körvonalazódik előttünk.

Fentebb már szó esett Hóman Bálint három sarkalatos ismervéről (három szabadságról), amelyek fontos szerepet játszottak a hospesközösségek várossá fejlődésében is. Ezek a teljes vagy részleges vámmentesség, a szabad bíróválasztás és az autonómia (amelynek köre bár szélesebb, mégis szoros összefüggésben áll a szabad bíróválasztással).¹⁴ E csoportosítás legnagyobb hibája, hogy három alappillérre koncentrálódik, miközben figyelmen kívül hagy olyan, a hospesközösségek szabadságleveleiben gyakran megjelenő szabadságokat, mint a szabad vásártartás, a plébánosválasztás, illetőleg a magánjogi szabadságokat, amilyen például a végrendelkezés szabadsága. Nem szerepelnek továbbá Hóman rendszerében a hospesközösségek kötelezettségei (például a katonaállítás, a tizedfizetés), amelyek szintén meghatározó jelentőségűek e közösségek (és tagjaik) státuszának vizsgálata során.

A hómani csoportosítás fenti hiányosságait némileg orvosolja Fügedi Eriknek az az osztályozása, miszerint a hospesközösségek szabadságleveleinek tartalma jogi, gazdasági és egyházi szabadságokra bontható.¹⁵ Ez a megközelítés annyiban helyesebb, hogy a nehezen meghatározható tartalmú autonómia elemeit szétosztja a fenti három kategóriába. Szintén helyeselhető, hogy Fügedi a vámmentesség helyett a gazdasági szabadságok szélesebb fogalmát használja, utalva mindenekelőtt a szabad vásártartásra. Hiányoznak azonban ebből a rendszerből is a kötelezettségek, egyes szabadságok besorolása (például szabad végrendelkezés, mentesség a nádor és az ispánok elszállásolása alól) pedig nem egyértelmű.

Az előbbi két csoportosítást figyelembe véve és megtartva a hármas felosztást, az Árpád-kori hospesközösségek státusza elemeinek első és legfontosabb körét a minden egyes privilégiumban megtalálható szabad bíróválasztás és az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó egyéb jogosultságok alkotják. Ezeket foglalhatjuk össze a bíraskodási szabadság körében.¹⁶ A második csoportba tartoznak a gazdasági szabadságok, amelyek között nem csak a vámmentességről érdemes beszélni, hanem a királyok által a hospesközösségek leveleinek tanúsága szerint hasonlóan széles körben adományozott vásártartási jogról, valamint a ritkábban engedélyezett árumegállítási jogról, az útvonalkényszerről, szabad révekről, adókedvezményekről és a nyersanyagok kitermelésével kapcsolatos jogokról is. Végül a harmadik kört az egyéb szabadságok (ide értve egyebek között az egyházi tartalmú szabadságokat és az autonómia egyes elemeit) és a kötelezettségek (témánk szempontjából elsősorban a katonaállítási kötelezettség) alkotják.

⁹ BÉLI GÁBOR: Árpád-kori törvényeink, in *JURA*, 2000/1-2. szám, 40. o.

¹⁰ Uo. 40-43. o.

¹¹ LÁSZLÓ BALÁZS: Bíraskodási szabadság a XIII. századi hospesközösségekben, in DRINÓCZI TÍMEA – NASZLADI GEORGINA (szerk.): *Studia Iuvenum Iurisperitorum*, 2012, Pécs, 40. o.

¹² HÓMAN: i. m. 453. o.

¹³ Mezey Barna szerint a fehérváriak kiváltságai III. Béla korából származhatnak. MEZEY: i. m. 162-163. o.

¹⁴ HÓMAN: i. m. 459. o.

¹⁵ FÜGEDI ERIK: Középkori magyar városprivilégiumok, in *Tanulmányok Budapest múltjából XIV.*, 1961, Budapest, 28-78. o.

¹⁶ LÁSZLÓ: i. m. 39-56. o.

3. EGYES NÉPELEMENEK KATONAÁLLÍTÁSI KÖTELEZETTSÉGE

Az Árpád-kori hospesközösségek katonaállítási kötelezettségének bemutatása előtt érdemes röviden megemlíteni egyes további idegen származású népelemeket, amelyek jogállásának szintén fontos szegmense volt e kötelezettség. E kitérő során Degré Alajos és Szűcs Jenő megállapításai képezik a kiindulási alapot. A különböző népelemek katonáskodási kötelezettsége alapvető jellemzőinek bemutatása érdekes hasonlóságokat és eltéréseket is mutathat a hospesközösségeknél tapasztaltakhoz képest (4. pont).

A Magyarország területén a X-XI. században saját közigazgatási szervezetben letelepedett besenyők határőrzési feladatot láttak el, és saját jobbágyaik vezetése alatt vonultak harcba.¹⁷ Szemben azonban a hospesek már említett autonómiájával, és azzal, hogy felettük (a királyt leszámítva) kevés kivétellel csakis saját elöljárójuk, a villicus ítéltethet, a besenyők a nádor főbírósa alá tartoztak.¹⁹ Degré szerint a kabar eredetű szepesi lándzsások és a végvidéki székely határőrök jogállása is a besenyőkéhez lehetett hasonló, mígnem a XIV. századra e népelemek beolvadtak a nemességbe.²⁰ (Az erdélyi székelyek katonáskodási kötelezettségét és mentességeit egyébként igen részletesen szabályozta II. Ulászló kiváltságlevele 1499-ben.)²¹ Szintén a nádor főbírósa alá tartoztak az 1279-ben letelepített könnyűlovas kunok és jászok.²²

Az Árpád-kori hospesközösségek szempontjából fontosabb a szászokat megemlíteni. A boroskrakkói és magyarigeni vendégek IV. Bélatól kapott 1238. évi oklevelében a király szász vendégeknek nevezi e települések lakosait („*hospitibus nostris Saxonibus de uillis Karako et Chrapundorf*”), akik tehát a hospesek szabadságát nyerték el.²³ A késmárki vendégek IV. Bélatól kapott 1269. évi privilégiumában a következő rendelkezés olvasható: „*nobis pro censu seu terragio singulis annis uiginti marcas soluere teneantur, quarum duas partes soluent in argento fisco, terciam uero partem in denariis, sicut alii hospites nostri Saxones soluere consueuerunt, cuius quidem pecunie medietatem soluent in festo s. Georgii, et aliam medietatem in festo s. Michaelis*” (minden évben húsz márkát tartozzanak fizetni nekünk földbérként, melyből két részt ezüstpénzben fizessenek, a harmadik részt pedig dénárokból, ahogy más szász vendégeinknek fizetni szokás, amely összegnek felét Szent-György ünnepén fizessék, a másik felét Szent-Mihály ünnepén).²⁴ Ugyanebben a levélben található a tizedfizetésre vonatkozó rendelkezés is: „*Item decimas soluent in capeciis, more Saxonum aliorum.*” (Hasonlóképpen a tizedet takarmányban fizessék, más szászok szokása szerint).²⁵ Kifejezetten a katonaállítás kérdésében rendelkezik a szatmárnémetiek 1230. évi levele, melyet II. Andrásról kaptak: „*more Saxonum uillicus ipsorum armatus cum quatuor personis sagittariis nobiscum exercituare teneatur*” (a szászok szokása szerint elöljárójuk négy íjással tartozzék velünk együtt hadba vonulni).²⁶ V. István (ifjabb király) 1264. évi levele azonban már ugyanezen szatmárnémeti vendégek esetében nem tartalmazza a szászok szokására történő utalást.²⁷

Közös a hospesek és a szászok jogállásában, hogy szabadságaik a királytól kapott privilégiumon alapultak, szemben például a székelyekkel, akiknek szabadsága, a *siculitas*, nem oklevélből, hanem az ősfoglalásból eredt.²⁸ Ezzel együtt fontos megemlíteni azt a különbséget is, hogy míg a hospesek a fentebb említett autonómiával bírtak, tehát közvetlenül a király fennhatósága alá tartoztak, addig a szászok egységesen alá voltak rendelve a szebeni ispánnak (itt egyébként a szászok és a székelyek jogállása mutat hasonlóságot anynyiban, hogy a székelyek idővel a székely ispán hatalma alá kerültek).²⁹ Ami tehát a szászok katonaállítási kötelezettségét illeti, az 1224. évi Andreanum alapján a szebeni provincia egységesen ötszáz fegyverest küld

¹⁷ DEGRÉ: i. m. 53. o.

¹⁸ LÁSZLÓ: i. m. 46-49. o.

¹⁹ A nádori bíraskodáshoz lásd: BÉLI GÁBOR: A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig, in HOMOKI-NAGY MÁRIA (szerk.): *IV. Szegedi Jogtörténeti Napok. Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról*, 2011, Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 53-65. o.

²⁰ DEGRÉ: i. m. 53. o.

²¹ BÉLI GÁBOR: II. Ulászló a székelyek jogait és kötelezettségeit összefoglaló kiváltságlevele, in *Jogtörténeti Szemle*, 2004/4. szám, 55. o.

²² DEGRÉ: i. m. 53-54. o.

²³ ENDLICHER: i. m. 447. o.

²⁴ Uo. 517. o.

²⁵ Uo. 517. o.

²⁶ Uo. 426. o.

²⁷ Uo. 505. o.

²⁸ DEGRÉ: i. m. 54-56. o.

²⁹ Uo. 54-56. o.

a király zászlaja alá védelmi háborúban (belföldön), külföldi hadjáratba ötvenet, ha pedig a király személyesen vonul hadba, akkor százat.³⁰ A hospesközösségek szabadságleveleiben is gyakori az olyan szabályozás, amely a király személyes hadba vonulásához köti a település katonaállítási kötelezettségét.

Érdemes figyelembe venni Szűcs Jenő megállapításait is, aki a tatárjárást követő évek IV. Béla által megvalósított hadügyi reformját írja le. Az Árpád-kori hospesközösségek szabadságleveleinek többsége is a XIII. század közepén keletkezett. Szűcs mindenekelőtt megemlíti azt a két jelentős tényezőt, amelyek meghatározták e települések szóban forgó kötelezettségének jellegét, tartalmát. Ahogy később látni fogjuk, a hospesközösségek által kiállítandó katonák fegyverzete nem egységes, egyes települések páncélosokat, mások íjászokat küldtek a király zászlaja alá. Ezt magyarázza Szűcsnek az a megállapítása, hogy bár ekkor már alapvetően a páncélos haderőt kívánta növelni az uralkodó, a továbbra is fennálló tatár veszély miatt a keleti nép haderejével a közelharcot megelőzően szembeszállni képes könnyűlovas íjászokra is szükség volt. Ezt az igényt elégítette ki egyébként a kunok visszahívása is.³¹ A másik fontos tényező, hogy a páncélosok kiállítása igen drága volt, ezért nagy terhet jelentett a hospesközösségeknek; ezt a király rendszerint kedvezményekkel, adományokkal ellensúlyozta, ahogy ez jól kiolvasható a privilégiumokból.³²

Meg kell még említeni a johannita (ispotályos) rend katonaállítási kötelezettségét, amelyet az uralkodó adományokkal, kedvezményekkel hálált meg. A lovagrendet a király várépítésre és felfegyverzett lovagok készenlétben tartására kötelezte. Érdekesség, hogy néhány hospesközösségben (Pozsony, Sopron, Vasvár) is lovagokat állított ki a rend.³³

Végül itt említem meg, hogy a tatárjárást követően IV. Béla egyre inkább szorgalmazta várak építését, pontosabban a települések erősítését.³⁴ Fontos azonban megjegyezni, hogy az Árpád-korban a hospesközösségek kiváltságolásának, és esetleges későbbi várossá válásuknak az erősítés nem volt általános feltétele.³⁵

4. KATONAÁLLÍTÁS A HOSPESKÖZÖSSÉGEK SZABADSÁGLEVELEIBEN

A hospesközösségek katonaállítási kötelezettségének lényege (különösen a tatárjárást követően) az uralkodó által megvalósítani kívánt egyfajta közteherviselés, a társadalom mind szélesebb rétegeinek bevonása a fegyveresek kiállításába. A had törzsét azonban továbbra sem a hospesek által küldött néhány tucat katona alkotta, hanem a szabad kis- és középbirtokos réteg, a király szolgái.³⁶ Az új rendszer kiépítésében pedig, ahogy ezt az oklevelek száma is igazolni látszik, kiemelt szerep jutott IV. Bélának, akit Szűcs Jenő találóan úgy jellemezett, hogy az „Árpád-házi uralkodók sorában kivételes antitalentum volt a csatamezőn”, ugyanakkor az „Árpád-dinasztia legnagyobb szervező tehetsége és a legnagyobb realista volt Szent István után”.³⁷

Ami most már az Árpád-kori hospesközösségek vizsgált szabadságleveleit illeti, ezek között időben első a szatmárnémeti német vendégek kiváltságait tartalmazó 1230. évi, II. Andrásról származó oklevél. A dokumentum érdemi rendelkezéseket tartalmazó részének első mondata szerint: „*more Saxonum uillicus ipsorum armatus cum quatuor personis sagittariis nobiscum exercituare teneatur*” (a szászok szokása szerint előjárójuk négy íjással tartozék velünk együtt hadba vonulni).³⁸ Bár a jelzett szövegrészben a királyra nézve nem szerepel a „personaliter” (személyesen) kitétel, a „nobiscum” (velünk együtt) kifejezés minden bizonnyal ezt a jelentéstartalmat hordozza. Ugyanezeknek a szatmárnémeti vendégeknek az V. István ifjabb királytól kapott 1264. évi kiváltságlevelében már lényeges változások olvashatók: „*ingruente necessitate ad exercitum regalem proficiscantur, cum sex loricatis, qui esse debeant sub uexillo regio*” (ha a szükség kívánja, hat páncélossal induljanak a királyi seregbe, akik a király zászlaja alatt vonuljanak).³⁹

A verőceiek 1234. évi levele,⁴⁰ melyet (II. András fia) Kálmán mint „*rex et dux tocius Sclavonie*” (király és egész Szlavónia hercege)⁴¹ adott, nem tartalmaz a katonaállításra vonatkozó szabályt. 1248-ban Mária

³⁰ DEGRÉ: i. m. 56. o., az Andreanum-ot ld. ENDLICHER: i. m. 420. o.

³¹ SZÜCS: i. m. 17-18. o.

³² Uo. 17. o.

³³ Uo. 18-19. o.

³⁴ Uo. 27-32. o.

³⁵ Uo. 77-78. o., KUBINYI: i. m. 153. o.

³⁶ SZÜCS: i. m. 22-24. o.

³⁷ Uo. 26. o.

³⁸ ENDLICHER: i. m. 426. o.

³⁹ Uo. 505. o.

⁴⁰ Uo. 443. o.

királyné megerősítette a verőceiek kiváltságait, és részletesen leírja a település birtokainak határait, de a katonáallításra vonatkozó rendelkezést ez a levél sem tartalmaz.⁴²

Érdekes a désvári és a désaknai hospesek esete. A désváriak szabadságait 1236-ban erősítette meg IV. Béla. E kiváltságlevélből kiderül, hogy a désvári vendégek szabadságaikat korábban II. Andrástól nyerték, valamint bizonyos szabadságok terén utal a désaknaiak kiváltságaira is, a katonáallításról azonban nem tesz említést.⁴³ 1261-ben V. István ifjabb király erősítette meg a désváriak szabadságait két oklevélben, az egyikben Erne volt erdélyi bán, a másikban IV. Béla korábbi levelét megújítva. Az Erne bántól származó kiváltság megerősítése az alábbi rendelkezést tartalmazza: „*iuxta libertatem hospitem de Zoloch et de Zotmar ad exercitum nostrum uenire, et nobiscum exercituare teneantur*” (a szalacsi és szatmárnémeti vendégek szabadsága szerint tartozzanak hadjáratunkba jönni és velünk együtt hadba állni).⁴⁴ A IV. Béla levelét megújító privilégium azonban nem rendelkezik a katonáallításról.⁴⁵ 1279-ben IV. László átírta V. Istvánnak az Erne bán által a désváriak számára adott privilégiumot megerősítő oklevelét, újabb rendelkezéssel azonban nem egészítette ki azt.⁴⁶ Ezt követően, 1283-ban Apor erdélyi vajda megerősítette a désváriaknak IV. Lászlótól kapott szabadságait,⁴⁷ 1284-ben pedig Lóránd erdélyi vajda tette ugyanezt, V. Istvánra és IV. Lászlóra hivatkozva.⁴⁸ Apor és Lóránd levele sem tartalmaz a katonáallításra vonatkozó külön rendelkezést, e levelek azonban közvetett módon mind visszautalnak Erne bán oklevelére. Végül 1291-ben III. András is megújította IV. László levelét, hivatkozva V. Istvánra és Erne bánra.⁴⁹ Ami a désaknaiakat illeti, az ő kiváltságait III. András újította meg szintén 1291-ben, utalva a désaknai vendégek V. Istvántól és IV. Bélától nyert szabadságára. A levél nem tartalmaz rendelkezést a katonáallítási kötelezettségről.⁵⁰

IV. Béla 1238-ban a nagyszombati hospeseket mentesítette a személyes hadba vonulás kötelezettsége alól: „*nec in exercitum, cui rex personaliter non interfuerit, uenire compellantur, sed de centum mansionibus unum militem omnibus necessariis militaribus honestissime preparatum mittere teneantur*” (sem olyan hadba, ahová a király személyesen nem megy, ne kényszeríttessenek, hanem száz manzióként egy minden szükséges fegyverrel a legtisztességesebben felszerelt katonát tartozzanak küldeni).⁵¹ Ugyanebben az évben a már említett boroskrakkói és magyarigeni szász vendégek katonáallítási kötelezettségét így határozta meg: „*iidem homines cum quatuor militibus loriceis bene preparatis ac decenter armatis, cum totidem equis satis honestis et coopertis, ac duobus tentoriis sub nostro uexillo militare teneantur, et cum nostris militibus non in societate baronum nostrorum descendere teneantur*” (ugyanazek az emberek négy jól felszerelt és tisztességesen felfegyverzett páncélos katonával, ugyanennyi jól és tisztességesen ellátott lóval és két sátorral harci zászlónk alá tartozzanak, és a mi katonáinkkal, és nem báróink csapataiban tartozzanak vonulni).⁵²

A nagyszombatiakéhoz hasonló rendelkezést tartalmaz a barsi hospesek IV. Bélától származó 1240. évi privilégiuma: „*nobis expeditionis nostre tempore militem unum ornamentis militaribus honeste preparatum ex centum mansionibus mittere teneantur, ad nulla alia pro nobis obligati*” (hadjáratkor nekünk harci eszközökkel illően felszerelt vitézt küldjenek száz telkenként, semmi másra nem kötelezvéen őket javunkra).⁵³ 1253-ban IV. Béla ugyanezt a szabadságot újította meg a barsiak számára.⁵⁴

⁴¹ Amikor II. András király 1226-ban Erdélyt legnagyobbik fiának, Bélának adta, Kálmán lett Szlavónia és Horvátország hercege, de mint kisebbik fiú, nem volt ifjabb király. Ugyanakkor Kálmán az 1210-es évek óta névlegesen viselte a Halics királya címet, melyet azonban 1226-ban már nem gyakorolhatott ténylegesen. Úgy vélem ezek alapján, hogy a Kálmán és tisztségei iránti tiszteletből került az oklevélbe a „*rex et dux*” kifejezés, de ez nem jelenti azt, hogy Kálmán Szlavónia királya lett volna.

⁴² ÁÚO II. 128.

⁴³ ÁÚO XI. 200.

⁴⁴ ÁÚO III. 4., szintén közölve: ÁÚO VIII. 5.

⁴⁵ ÁÚO VIII. 6.

⁴⁶ ÁÚO IV. 109.

⁴⁷ ÁÚO IV. 162.

⁴⁸ ÁÚO IV. 268.

⁴⁹ ÁÚO V. 14.

⁵⁰ ÁÚO V. 13.

⁵¹ ENDLICHER: i. m. 444. o.

⁵² Uo. 447. o.

⁵³ ÁÚO VII. 65.

⁵⁴ FEJÉR, GEORGIUS: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI.*, 1824-1844, Budae 1824-1844, IV/1. 322. o.

A győri várnépek korábban már említett, IV. Bélától kapott 1240. évi kiváltságlevele a katonaállításról még nem rendelkezett,⁵⁵ az V. István által adott 1271. évi oklevél azonban már különös szabályozást tartalmaz: „*quia paupertas ipsorum hospitum Iauriensium nobis constitit euidenter, de libertate ciuium Albensium hoc solum excipimus, quod nobiscum uel cum aliquo alio barone nostro exercituare nullatenus teneantur*” (mivel győri vendégeink szegénysége nyilvánvaló számunkra, a fehérvári polgárok szabadságához képest azt az egyetlen kivételt tesszük, hogy sem velünk, sem semelyik bárónkkal hadba vonulni ne tartozzanak).⁵⁶

A tatárjárást követő néhány évben számos hospesközösség kapott kiváltságlevelet, ezek jelentős többsége tartalmazta a katonaállítási kötelezettséget valamilyen formában.

A szamobori hospesek IV. Bélától kapott 1242. évi kiváltságlevelében nem található a katonaállításra vonatkozó rendelkezés.⁵⁷

Különös mentességet is tartalmaz a zágrábi hospesek 1242. évi, IV. Bélától kapott privilégiuma. A király először megállapítja a katonaállítási kötelezettséget: „*cum enim rex Hungarorum expeditionem ad partes maritimas, uel Carinthiam uel Austriam facere uoluerit, dicti ciues decem milites mittere teneantur cum armis militaribus apparatus*” (amikor a magyarok királya hadjáratot kíván indítani a tengeri területek felé, vagy Karintiába vagy Ausztriába, a mondott polgárok tíz harci fegyverekkel felszerelt katonát tartozzanak küldeni). Alább azonban az oklevél így rendelkezik: „*ab omnibus istis seruiciis usque quinquennium erunt liberi et immunes*” (szabadok és mentesek legyenek minden szolgálat alól öt éven át).⁵⁸ Amikor aztán 1266-ban IV. Béla megújította a zágrábiak kiváltságait, teljesen eltörölte a katonaállítási kötelezettségüket: „*nec per se personaliter ad exercitum, quem nos uel carissimum filium nostrum dominum Belam, inclitum ducem tocius Sclavonie et Croacie, diuersis temporibus et quandocunque facere contigerit, ire nullatenus, nec aliquid propter hoc, uel eius occasione nobis uel sibi impendere teneantur*” (önmagától hadba, sem a miénkbe, sem legdrágább fiunk, Béla úr, egész Szlávia és Horvátország kiváló hercegébe, az idő múltán bármikor semmiképpen se menjenek, sem semmit emiatt vagy ez alkalomból nekünk vagy neki adni ne tartozzanak).⁵⁹

A zólyomi hospesek is IV. Bélától kapták szabadságlevelüket 1243-ban, ez a privilégium nem szabályozta a katonaállítási kötelezettséget.⁶⁰ 1244-ben aztán a király a körmenői, a korponai és a pesti (budai)⁶¹ vendégek privilégiumaiban is rendelkezett e kötelezettségről. A körmenői levele részletesen leírja a kiállítandó katona fegyverzetét, felszerelését, valamint a boroskrákói és magyarigeni vendégek leveléhez hasonlóan kifejezetten kizárja, hogy a hospesek által kiállított harcos valamely báró csapatában vonuljon: „*tempore expeditionis quo nos personaliter proficisci oportuerit quindecim mansiones ex eisdem dabunt nobis unum panceratum habentem hastam cabatum galeam faretram et cetera ornamenta apta panceratis cum duobus equis qui nulli Baronum nostrorum in societate adiunctus sub nostro tantum uexillo equitabit et de mandato nostro speciali ibit ubi iusserimus et faciet quod uolemus*” (hadjárat idején, amikor személyesen kell indulnunk, közülük tizenöt manzió adjon nekünk egy lándzsás, vassisakos, tegzes, és más egyéb hasznos felszereléssel ellátott páncélost, két felvértezett lóval, aki egyik bárónk társaságához se csatlakozzék, csak zászlónk alatt vonuljon, és különös parancsunkból menjen oda, ahová parancsoljuk, és azt tegye, amit akarunk).⁶² A korponaiak privilégiumának sajátossága, hogy ebben nem szerepel a kiállítandó katonák pontos száma: „*iuxta possibilitatem suam, uidelicet secundum quod commode potuerint, inspecta multitudine et facultatibus ipsorum, tenebuntur nos, quum expedierit, procurare et seruire nobis in exercitu nostro*” (lehetőségük szerint, tudniillik mihez képest illően tudnak, tekintélyes számban és elegendő mértékben tartozzanak ellátni minket, midőn hadba vonulunk, és szolgálni nekünk hadjáratunkban). A korponaiak ugyanakkor, hasonlóan a zágrábiakhoz, öt évre mentesültek e kötelezettség alól: „*verum tamen quinque annorum, ne intra eorum spatium ad exercitum veniant, eis ex libertate regia indulgemus*” (de öt évet mégis engedélyez-

⁵⁵ ENDLICHER: i. m. 448. o.

⁵⁶ Uo. 526. o.

⁵⁷ Uo. 456. o.

⁵⁸ Uo. 451. o.

⁵⁹ Uo. 507. o.

⁶⁰ FEJÉR: i. m. IV/1. 332. o.

⁶¹ Buda első szabadságlevelét ilyen néven nem találhatjuk meg, az ottani hospesek szabadságait mégis ismerjük. 1244-ben IV. Béla a pesti vendégek korábbi szabadságait erősíti meg, végső soron a fehérvári jogot kiterjesztve rájuk. 1247-ben aztán a király elrendelte, hogy e vendégek a telepedjenek át a Duna másik partjára, fel a hegyre. 1255-ben aztán ezt a hegyet nevezi pesti hegynek, elmondva, hogy ott várat építtetett. SZÜCS: i. m. 80-84. o.

⁶² *Hazai okmánytár I-VIII.* (kiad.: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső), 1865-1873, Győr, 1876-1891, Budapest, VI. 42. o.

tünk nekik királyi kegyességgel, melynek tartama alatt hadba ne vonuljanak).⁶³ A pestiek (budaiak) privilégiumában pedig ez olvasható: „*in expeditionem, in quam personaliter ibimus, debent nobiscum mittere decem milites decenter armatos*” (arra a hadjáratra, amire személyesen fogunk menni, velünk együtt tíz kelően felfegyverzett katonát tartozzanak küldeni).⁶⁴

A beregszászi hospesek IV. Bélától származó 1247. évi oklevelében nem szerepel a katonaállítás,⁶⁵ a nyitraiak 1248. évi privilégiuma pedig a következő rendelkezést tartalmazza: „*quociescunque expedierit, contra inimicos regni nostri, datis ex eis duodecim armatis, sub uexillo regis militabunt*” (valahányszor országunk ellenségei ellen hadba vonulunk, tizenkét fegyverest adjanak maguk közül, akik a mi zászlónk alatt szolgáljanak).⁶⁶

A XIII. század derekától kissé lelassult a hospesközösségek kiváltságolása. Az ötvenes évek közepén Dobronya és Bábászék (1254), Besztercebánya (1255) és Jasztrebarszka (1257) hospesei kaptak privilégiumot IV. Bélától. A dobronyai és bábászéki vendégek oklevelében a király csak azt említi, hogy különös kegyből (*ex speciali gracia*) megengedte nekik, hogy ha a király hadjáratba megy, ők a korponai vendégekkel egy rendben vonulhassanak („*cum exercitum contigerit nos habere, in uno ordine cum hospitibus de Korponya ius habeant descendendi*”).⁶⁷ Az előzőekhez hasonlóan fogalmaz a besztercebányaiak levele is: „*ad exercitum uel expeditionem, ad quem nos personaliter ire continget, et ipsi decenter ornati, sub nostro uexillo ire tenebuntur*” (a harcba vagy hadjáratba, ahová mi magunk személyesen megyünk, tisztességesen felszerelve, a mi zászlónk alatt tartozzanak vonulni).⁶⁸ A jasztrebarszkai hospesek a petrinjai és szamobori hospesek szabadságait kérték és kapták meg a királytól, privilégiumuk pedig a szamoboriak 1242. évi leveléhez hasonlóan nem tartalmaz a katonaállításra vonatkozó rendelkezést.⁶⁹

Wenzel Gusztáv a németlipcsei hospesek IV. Bélától kapott 1261. évi privilégiumát azzal a szerkesztői megjegyzéssel közölte, hogy az feltehetőleg hamis, legalábbis gyanús.⁷⁰ Az oklevél egyébként nem tartalmaz rendelkezést a katonaállítási kötelezettségről. Ugyanezek a németlipcsei vendégek 1270-ben V. Istvántól kaptak kiváltságlevelet, amely nem említi, hogy e hospesek ilyen dokumentummal korábban rendelkeztek volna. Az 1270. évi privilégiumot 1274-ben IV. László, 1281-ben Lodomér érsek és az esztergomi káptalan, 1291-ben pedig III. András egészítette ki újabb szabadságokkal, gyakran utalva a korábbi kiegészítésekre is, a katonaállítási kötelezettség azonban egyik átiratban sem szerepel.⁷¹

Az 1260-as években egyre többször adott ki okleveleket „István ifjabb király, Magyarország királyának elsőszülött királyfia”, a későbbi V. István.

A sátoraljaújhelyi hospesek István ifjabb királytól kapott 1261. évi privilégiumában sem szerepel a katonaállítási kötelezettség, érdekesség azonban, hogy az oklevél több rendelkezése alapján is a település bírója és lakói a várnagynak (*castellanus*, a vár gazdatisztje) egyes (egyébként nem katonai jellegű) kérdésekben „amikor a szükség úgy parancsolja” (*cum necessitate ingruente*), alá voltak rendelve.⁷² A hospesek egyik alapvető szabadságát képező autonómiára nézve a sátoraljaújhelyiek oklevele tehát igen különös. Mindez azért figyelemre méltó, mert a várnagy alapvetően katonai tisztség volt.

István ifjabb királytól kapták szabadságlevelüket a nagyszőlősi vendégek is 1262-ben. Ez a privilégium a következő rendelkezést tartalmazza: „*ad nostrum exercitum, in quo esse debemus personaliter, unum militem cum armis militaribus mittere tenebuntur*” (hadunkba, melyben ott kell legyünk személyesen, egy vitézt küldjenek vitézi fegyverzetten).⁷³

A zalakomári hospesek IV. Bélától kapott 1263. évi oklevelében,⁷⁴ és a késmárkiak ugyanettől a királytól származó 1269. évi levelében⁷⁵ nincs a katonaállítási kötelezettséggel kapcsolatos rendelkezés. Az

⁶³ FEJÉR: i. m. IV/1. 329. o.

⁶⁴ ENDLICHER: i. m. 466. o.

⁶⁵ Uo. 471. o.

⁶⁶ Uo. 498. o.

⁶⁷ Uo. 482. o.

⁶⁸ Uo. 489. o.

⁶⁹ Uo. 496. o.

⁷⁰ ÁÚO XI. 350.

⁷¹ SZENTPÉTERY IMRE (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, II. kötet (1255, 1270-1301), 1. füzet (1255-1272), 1943, MTA, Budapest, II/1. 57-64. o.

⁷² ÁÚO VIII. 4.

⁷³ ÁÚO VIII. 23.

⁷⁴ ENDLICHER: i. m. 503. o.

⁷⁵ Uo. 517. o.

iharosberényiek 1265. évi privilégiumában azonban, amely oklevél bizonyos kötelezettségeket még fenntart az ispán felé is, IV. Béla a katonaállítás kérdésében így rendelkezik: „*ultra uoluntatem eorum per comitem ad exercitum ire non cogantur, nisi in exercitu regis sub uexillo suo, uel ex mandato eius speciali*” (saját akaratukon túlmenően az ispán által hadseregbe vonulni ne kényszeríttessenek, hacsaknem a király seregébe saját zászlaja alatt, vagy ennek különleges parancsára).⁷⁶

IV. Lászlótól, a korábban már említett szabadság-megerősítések mellett három hospesközösség, a soproniak (1277) és a vasváriak (1279) és a gölnicbányaiak (1290) kaptak privilégiumot. A soproniak levele nem rendelkezik a katonaállítási kötelezettségről.⁷⁷ A vasváriak privilégiumának rendelkezései a boroskrakkói és magyarigeni, valamint a körmendi hospesekével mutatnak rokonságot: „*ad exercitus quoslibet, ad quos personaliter uadimus, duos milites armatos cum equis ductilibus, tentoribus et aliis ornamentis mittere teneantur, qui sub nostro uexillo regali permanebunt*” (bármely csatába, ahová mi személyesen indulunk, két felszerelt katonát adjanak vezethető lovakkal, sátrakkal és más felszerelésekkel, akik a mi királyi zászlónk alatt vonuljanak).⁷⁸ A gölnicbányai hospesek oklevelében nem szerepel a katonaállítási kötelezettség.⁷⁹

III. Andrásról Pozsony hospesei kaptak privilégiumot 1291-ben, a katonaállítási kötelezettség azonban ebben az oklevélben sem szerepel.⁸⁰ Azt ellenben ismét ki kell emelni, hogy IV. Béla rendelkezéseinek köszönhetően Pozsonyban (valamint Sopronban és Vasváron) a johannita (ispotályos) rend lovagjai jelen voltak.⁸¹

A katonaállítási kötelezettség tehát, jóllehet nincs jelen minden Árpád-kori hospesközösség szabadságlevelében, mégis a hospesek egyik legtipikusabb kötelezettségének tekinthető, különösen a tatárjárást követő évtizedekben.

5. EGYÉB VÉDELMI CÉLÚ RENDELKEZÉSEK A HOSPESKÖZÖSSÉGEK SZABADSÁGLEVELEIBEN

Az Árpád-kori hospesközösségek privilégiumaiban gyakran megtalálható katonaállítási kötelezettség mellett szórványosan találhatunk egyéb védelmi célú rendelkezéseket is, melyek rövid bemutatása szintén indokoltnak látszik a katonaállítással összefüggésben.

Elsőként a zágrábiak 1242. évi oklevelében találhatunk a védelemre vonatkozó egyéb rendelkezéseket. Még a konkrét szabadságok felsorolása előtt a „contextus” „arenga”-részében⁸² olvasható az alábbi mondat: „*cum nostre placuisset uoluntati, in Zagravia in monte Grech ciuitatem liberam construere, et ibidem hospites conuocare, et illam partem regni ad securitatem confinii et alia commoda munire et firmare [...] nostrum propositum perduximus in effectum, concedentes út in predicto monte libera ciuitas fiat, hospites libere conueniant, terras et possessiones, condiciones et libertates a nobis assignatas et subscriptas habeant, teneant et custodiant inconcussas*” (mivel jónak véltük akaratunkból, Zágrábban, a Grech hegyen szabad várost létesíteni, és ugyanoda vendégeket hívni, és az ország ezen részét a határvidék és más érdekek biztonsága végett biztosítani és megerősíteni, tervünket átvittük a gyakorlatba, megengedvén, hogy az előbb mondott hegyen szabad várost létesítsenek, oda vendégek szabadon jöjjenek, általunk kijelölt és alább írt földjük, birtokaik, körülményeik és szabadságaik legyenek, azokat bírják és őrizzék háborítatlanul).⁸³ Ugyanennek a levélnek utolsó két rendelkezésében az előbbi mondatra visszautaló kötelezettséget, és az ezért juttatott adományt találunk: „*iidem ciues uoluntate spontanea super se assumserunt, quod expensis propriis dictum montem Grech muro firmissimo communirent*” (saját akaratukból fogadják el ezenfelül, hogy a mondott Grech hegyet saját költségükön falakkal erődítsék), illetve „*ad sustentacionem autem hospitum in predicto monte habitancium dedimus terram circa eundem montem Grech*” (a mondott hegyen lakó vendégeink ellátására pedig odaadtuk a mondott hegy körüli földet).⁸⁴ A zágrábiak 1266. évi levének arenga-része már arról számol be, hogy az erődítés megtörtént: „*castrum in monte Grech iuxta Zagrabiam, ob tuicionem eorundem*

⁷⁶ Uo. 506. o.

⁷⁷ Uo. 545. o.

⁷⁸ Uo. 551. o.

⁷⁹ Uo. 613. o.

⁸⁰ Uo. 623. o.

⁸¹ SZÜCS: i. m. 18-19. o.

⁸² SZENTPÉTERY IMRE: *Magyar oklevéltan*, 1930, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 19. o.

⁸³ ENDLICHER: i. m. 451. o.

⁸⁴ Uo. 451. o.

confiniorum, decreuimus constituendum, in cuius castris constructionem fideles nostri ciues eiusdem castris, in edificando domos ibidem, et alias edes illuc transferendo, sumtus non modicos, labores continuos et damna plurima [...] fideliter subierunt” (a Zágráb mellett lévő Grech hegyen várat rendeltünk építeni ugyanezen határok oltalomba vétele miatt, amely várnak építésében híveink, ugyanezen vár polgárai, ugyanott házakat építvén, és más épületeket emelvén, költségeket nem sajnálva, folyamatos erőfeszítéseket és tetemes kárt szenvedtek el hűen).⁸⁵

A terjedelem miatt kivételesen eltekintve a latin szöveg megjelölésétől, kiemelem a nyitraiak levelének arenga-szövegét, amely a hospesek korábbi vitézségét és katonaállítását említi: „amikor a bűnök megkívánták, a mennyei úr, akinek kezében van minden uralkodás joga, a tatárok által engedte ostorozni a keresztény népeket, és országunkon ugyanezen tatárok üldözésének szigora könyörtelenül és rettenetesen dühöngött; alattvalói közül egyesek nyomorúságosan haltak meg, mások fogságba estek, elnéptelenedett és egyszersmind sivárrá vált; híveink, a nyitrai vár polgárai, e szerencsétlenség idején nem tétovázván, és a szerencse fordultával sem változván, hanem a hűség hevében kitűnően, dicséretesen kitartván igyekeztek a nyitrai várat sokáig gondosan és éberren megőrizni, nem kevésbé maguknak, de sok másoknak is, a mi földünkön élőknek és azoknak, akik védelemért az ő várunkba menekültek [...] mi is országunk tengerpartjára menekülvén a tatárok színe elől, közülük fegyveres embereket fogadtunk fel, hogy még erősebb hűséggel forduljanak a királyi korona felé”.⁸⁶

1271-ben V. István a győri hospeseket is áttelepítette a vár falai közé: „*in conseruacionibus municionum regni defensio et subditorum multiplex commodum procuratur [...] hinc est, quod [...] placuisse nobis et placet, hospites nostros de laurino ad castrum transferre lauriense, permansuros de cetero in ipso castro*” (gondoskodni kell az ország védelme erősségeinek és az alattvalók különféle javainak megőrzéséről, ennél fogva jónak láttuk és elrendeltük győri vendégeinket a győri várba áttelepíteni, hogy maradjanak ezután ebben a várban).⁸⁷

A soproniak levelében a király szintén megemlékezik a hospesek korábbi áldozattételéről: „*attendentesque eorum ciuium gratam fidelitatem et graciosa obsequia, que nobis in conseruacione castris nostri Supraniensis et aliis omnibus contra regem Boemorum, regni nostri inimicum capitalem [...] exhibuerunt indefesse, et graui necessitate compulsi, filios eorum regi Boemie traditos in obsides [...] idem castrum nostrum nobis illese et sine periculo [...] restituerunt*” (figyelembe véve ezen polgárok jóleső hűségét és szíves alázatosságát, melyet nekünk soproni várunk és minden más megőrzésében a cseh királlyal, országunk veszedelmes ellenségével szemben tanúsítottak fáradhatatlanul, és súlyos szükségűtől kényszerítve fiaikat a cseh királynak adták túszként, ugyanezen várunkat nekünk sértetlenül és veszedelem nélkül visszaszolgáltatták).⁸⁸ Ugyanebben a levélben később a következő kedvezmények szerepelnek: „*consideratisque antiquis operum consumpcionibus et fracturis in eodem castro nostro Supron, ad reparacionem earumdem fracturarum concessimus et tradidimus eisdem ciuibus uicesimam decimarum frugum*” (régóta felfigyeltünk ugyanezen soproni várunkban a falak elhasználódottságára és sérüléseire, ugyanezen sérülések karbantartására ugyanezen polgároknak átengedtük és odaadtuk a termés utáni tizednek minket illető huszadrészét). Később: „*medietatem tributis Fertheu [...] pro reparacione et conseruacione turrium, in eodem castro existencium [...] percipere ualeant pacifice et quiete*” (a fertői vám felével, az ugyanezen városban lévő torony megjavítása és megőrzése végett békésen és zavartalanul rendelkezzenek). Továbbá: „*quicumque turrim in ipso castro nostro edificauerunt uel edificare uoluerint ex nouo, nullus preter regiam manum auferre possit uel debeat ab eisdem*” (bármely tornyot, amelyet ezen várunkban építettek vagy újként építeni akarnak, a király kezén kívül senki el ne vehesse vagy ne merje elvenni tőlük).⁸⁹ Végül, a latin szöveg mellőzésével, érdemes felidézni a soproniak levelének utolsó érdemi rendelkezését: „a mondott soproni várunk karbantartására kellő figyelemmel felügyelni kívánván és kárait is mérlegelvén [...] a Lővér falusi királyi íjászaiknak, akiknek egyik felét nagyapánk, Béla király és apánk, István ezen polgárok számának gyarapítására már ezen városba telepítették, egyszersmind másik felét is ezek földjére engedjük a vár megőrzésére és az előbb mondott polgárok számának gyarapítására”.⁹⁰

⁸⁵ ENDLICHER: i. m. 507. o.

⁸⁶ Uo. 498. o.

⁸⁷ Uo. 526. o.

⁸⁸ Uo. 545. o.

⁸⁹ Uo. 545. o.

⁹⁰ Uo. 545. o.

1279-ben a vasváriak is arra hivatkozással kapták privilégiumukat, hogy „*hospites nostri de Castro ferreo per plurimos descensus et continuas deuastaciones Teutonicorum et aliorum depauperati sunt plurimum et dispersi*” (vasvári vendégeink körében a gyakori megszállás és a teutonok és mások folytonos dúlásai miatt gyakori és elterjedt a szegénység).⁹¹

Hasonló indokolást tartalmaz végül a pozsonyiak 1291. évi privilégiumának arenga-szövege is: „*cum hospites nostri de ciuitate Poseniensi, per seuiciam seu furiam Theutonicorum, tempore guerre inter dominum regem Ladislaum, fratrem nostrum patrualem et regem Boemorum habite, nec non per Albertum ducem Austrie et Stirie dispersi extitissent, et in cumbustione domorum suarum, ac in amissione aliorum bonorum suorum magnum damnum perpessi fuissent [...] hanc ex regia liberalitate et munificencia statuimus libertatem et gratiam duximus faciendam*” (mivel Pozsony városi vendégeink, a teutonok dúlása vagy pusztítása által, az unokafivérünk, László király úr és a cseh király közötti háború idején, valamint Albert, Ausztria és Stájerország hercege által szétszórattak, és otthonuk felégetése és más vagyonaik elpusztítása során nagy károkat szenvedtek el, királyi bőkezűségből és jótékonyaságból ezen szabadságot rendeltük és kegyet gyakorolni parancsoltuk).⁹²

6. SUMMA SUMMARUM

A vázoltak alapján igazolható, hogy az Árpád-kori hospesközösségek egyik leggyakoribb kötelezettségét képező katonáallítás rendkívül fontos szerepet töltött be e közösségek életében. Korábbi katonai cselekedetek és a király által elvárt további hadkiegészítési feladatuk nagyban befolyásolta egyéb – főleg gazdasági – kiváltságaik milyenségét. A hospesek által kiállított fegyveresek és e közösségek településeinek erősítése pedig a tatárjárást követően, a IV. Béla által megkezdett hadügyi reform keretében tettek szert különös jelentőségre. Vonásaikban kisebb-nagyobb hasonlóságot mutatnak például a szászok vagy a székelyek jogállásával, összességében mégis egy sui generis jogállást képviselnek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] BÉLI GÁBOR: II. Ulászló a székelyek jogait és kötelezettségeit összefoglaló kiváltságlevele, in *Jogtörténeti Szemle*, 2004/4. szám, 55-63. o.
- [2.] BÉLI GÁBOR: A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig, in HOMOKI-NAGY MÁRIA (szerk.): *IV. Szegedi Jogtörténeti Napok. Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról*, 2011, Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 53-65. o.
- [3.] BÉLI GÁBOR: Árpád-kori törvényeink, in *JURA*, 2000/1-2. szám, 35-45. o.
- [4.] DEGRÉ ALAJOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. (Készült Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950-51. évben tartott előadásai nyomán. Szerk.: Béli Gábor), 2009, IDRResearch Kft. - Publikon Kiadó, Pécs.
- [5.] ENDLICHER, STEPHANUS LADISLAUS (ed.): *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, 1849, Sangalli.
- [6.] FEJÉR, GEORGIUS: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI.*, 1824-1844, Budae 1824-1844.
- [7.] FÜGEDI ERIK: Középkori magyar városprivilégiumok, in *Tanulmányok Budapest múltjából XIV.*, 1961, Budapest, 17-107. o.
- [8.] *Hazai okmánytár I-VIII.* (kiad.: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső), 1865-1873, Győr, 1876-1891, Budapest.
- [9.] HÓMAN BÁLINT: *Magyar középkor*, 1938, Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- [10.] KUBINYI ANDRÁS: Városfejlődés a középkori Magyarországon, in GYÖNGYÖSSY MÁRTON (szerk.): *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*, 2006, Bölcsész Konzorcium, Budapest, 153-174. o.
- [11.] LÁSZLÓ BALÁZS: Bíraskodási szabadság a XIII. századi hospesközösségekben, in DRINÓCZI TÍMEA – NASZLADI GEORGINA (szerk.): *Studia Iuvenum Iurisperitorum*, 2012, Pécs, 39-56. o.
- [12.] MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*, 2003, Osiris Kiadó, Budapest.

⁹¹ Uo. 551. o.

⁹² Uo. 623. o.

- [13.] SZENTPÉTERY IMRE (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, II. kötet (1255, 1270-1301), 1. füzet (1255-1272), 1943, MTA, Budapest.
- [14.] SZENTPÉTERY IMRE: *Magyar oklevéltan*, 1930, Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- [15.] SZŰCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*, 2002, Osiris Kiadó, Budapest.
- [16.] WENZEL GUSZTÁV (szerk.): *Árpádkori új okmánytár I-XII.*, 1860-1874, Pest-Budapest.

SZERZŐINKHEZ (A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A *Diskurzus* című tudományos folyóirat magyar nyelven beküldött tanulmányokat fogad el.
2. A kézirat terjedelme nem haladhatja meg az 50.000 karaktert. Kérjük szerzőinket a terjedelmi korlát szigorú betartására.
3. A szöveget elektronikus formátumban kérjük leadni (az MS Word bármelyik változatában elmentve) a janos.kalman88@gmail.com email címre.
4. A tanulmányok tartalmazzák a szerző nevét és a mű címét. A név balra zárva, félkövéren, 11pt betűmérettel, kiskapitálissal szedve szerepeljen. Alatta a cím, szintén balra zárva, félkövéren, 14pt betűmérettel, kiskapitálissal szedve.
5. A következő formai kritériumokat kérjük betartani: A/4-es lapméret, 11pt betűméret, szimpla sorköz, 2 cm oldalsó és alsómargók, 2,5 cm felsőmargó, első sor behúzása 1,25 cm. A fejezetek és alfejezetek legelső bekezdései, illetve a pontokba szedett felsorolások utáni első bekezdések esetén azonban nem kell az első sort behúzni.
6. Az első szintű fejezet címek arab számmal sorszámozva, sorkizártan, félkövéren, 11pt betűmérettel, kiskapitálissal szedve szerepelnek. Előtte 18pt, utána 12pt térköz áll. A másodsztű alfejezetek címei sorkizártan, félkövéren, 11pt betűmérettel szedve szerepelnek, kéttagú arab számmal sorszámozva. Előtte 12pt térköz áll. Három vagy annál több szintű fejezeti rendszer csak kivételes esetben fogadható el.
7. A szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható, ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagy betű csak kivételes esetben fogadható el.
8. A közvetlen hivatkozásokat lábjegyzetekben, az oldal alján kérjük feltüntetni. A lábjegyzetben és az irodalomjegyzékben szereplő hivatkozások rendje a következő: SZERZŐ: *Cím*, évszám, kiadó, kiadás helye, oldalszám. Kérjük, hogy mindenhol vesszőt (és nem pontot) alkalmazzanak a bibliográfiai adatok között. Első alkalommal a szerző nevét kiskapitálissal, teljes egészében ki kell írni, külföldiek esetében a vezetéknev kerül előre, majd vesszővel elválasztva a keresztnév. Ha háromnál több szerző van, csak a szerkesztőt kell megjelölni a (szerk.) jelzéssel. Példa: SZLADITS KÁROLY: ..., ZAKKARIA, FAREED: ..., MEZEY BARNA (szerk.): A mű címét és alcímét dőlt betűtípussal jelöljük. Ha van alcím, akkor azt a rendes címtől ponttal szükséges elválasztani, egyébként csak a bibliográfiai hivatkozás legvégén van pont. Amennyiben folyóiratból, gyűjteményes kötetből származik a forrás, úgy a mű címe után vessző következik, majd az „in” szócska (ami kisbetűvel, kettőspont nélkül szerepel) és a folyóirat vagy gyűjteményes kötet adatai. Utóbbinak rendszerint van szerkesztője, így azt is fel kell tüntetni. Folyóirat esetén a számot az alábbi formában szíveskedjenek megjelölni: évszám/sorszám. „szám”.pl. ..., in *Magyar Jog*, 2006/7. szám, 34. o. Ezekben az esetekben nem a közvetlen forrás, hanem a folyóirat vagy gyűjteményes mű címe szerepel dőlt betűvel. Az oldalszámot kis „o” betűvel jelöljük. Internetes forrás esetén a letöltés helyét és idejét fel kell tüntetni. Példák:

¹ CSÉCSY GYÖRGY: *Védjegyjog és piacgazdaság*, 2001, Novotni kiadó, Miskolc, 36. o.

² BÍRÓ GYÖRGY: Átruházó szerződések, in *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/2. szám, 14–30. o.

³ EÖRSI GYULA: A tulajdonátszállás kérdéseiről, in SÁRKÖZY TAMÁS – VÉKÁS LAJOS (szerk.): *Eörsi Gyula emlékkönyv*, 2002, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 277–420. o.

⁴ MENYHÁRD ATTILA: A tulajdonjog tárgyai, előadás a *Symposium Iubilaei Facultatis Iaurinensis* című konferencián, 2010. szeptember 21., Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Kar.

⁵ CSIKY PÉTER: A TRIPS egyezmény szerepe a nemzetközi iparjogvédelmi rendszerben, in *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 1998/3. szám, <http://www.mszh.hu/kiadv/ipsz/199806/csiki.html>, 2010. március 14.

Egy mű ismételt hivatkozása esetén a SZERZŐ VEZETÉKNEVE valamint az „i. m.” megjelölés és az oldalszám szerepel. Ha ugyanannak a szerzőnek több műve is szerepel a hivatkozások között, az „i. m.” után zárójelben az érintett mű évszámát is fel kell tüntetni. Egymást követő lábjegyzetekben, ugyanarra a műre történő hivatkozás esetén pedig az „Uo.” és oldalszám jelölést kérjük alkalmazni.

⁶ EÖRSI: i. m. 298. o.

⁷Uo. 332. o.

A fentiekben nem részletezett esetekre GYURGYÁK JÁNOS: *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*, 2005, Osiris, Budapest, című mű az irányadó.

Felhívjuk szerzőink figyelmét, hogy a hivatkozási rendszer nagyfokú be nem tartása, következetlensége illetve plágiumgyanú esetén a tanulmány elutasításra kerül!

9. Egy szó szerint átvett gondolatot kötelező idézőjelbe rakni, és lábjegyzetben a forrást megjelölni. Az idézet ne legyen dőlt betűs. Több szintű idézés esetén a következő forma alkalmazandó: „...»...’...’...«...”
10. A mű végén irodalomjegyzék szerepel, a szerzők vezetéknéve szerinti ábécé sorrendben, [1] [2] formátumú számozással. Formailag és tartalmilag is a lábjegyzetnél írottak az irányadóak azzal, hogy itt a folyóiratban vagy gyűjteményes műben szereplő cikkek esetén legutolsó bibliográfiai adatként a kezdő és záró oldalszámokat is fel kell tüntetni.
11. Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepelhetnek, amelyek lábjegyzetben is hivatkozásra kerültek. A megfelelő irodalomjegyzék hiánya a tanulmány elutasítását vonja maga után!
12. A (fekete-fehér) táblázatokat és ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket a lábjegyzetknél írottak szerint feltüntetve, a szövegbe építve kell megjeleníteni.
13. A szerkesztőbizottsághoz beérkezett - formailag megfelelő - tanulmányokat az állandó és eseti tagokból álló lektori bizottságnak küldjük ki jóváhagyásra. A közlés feltétele a lektor támogató véleménye, illetve a javítandónak értékelt pontok átdolgozása.
14. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően elkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

TÁMOGATÓINK

SZÉCHENYI ISTVÁN
EGYETEM

UNIVERSITAS – GYŐR
ALAPÍTVÁNY

DEÁK FERENC
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

A Batthyány Lajos Szakkollégium
Tudományos Folyóirata

Kérjük ajánlja fel adója 1%-át a Batthyány Lajos
Szakkollégiumért Alapítvány számára.

Adószám: 18983034-1-08

DISKURZUS